

Nr 255, 1989

UNDER EDSTRÖMS EGID

**Bakgrunden till IUIs start 1939 och de första
verksamhetsårens utveckling**

av

Rolf G.H. Henriksson

December 1989

Rolf G.H. Henriksson
December 1989

Preliminär version
Synpunkter mottages tacksamt

Under Edströms Egid

**Bakgrunden till IUIs start 1939
och de första verksamhetsårens utveckling**

Utarbetad av
Rolf G.H. Henriksson

COPYRIGHT
All rights reserved

INNEHÅLL

Författarens förord

Detaljinhållsförteckning

I PROLOG

II UTREDNINGSBYRÅ ELLER PROPAGANDACENTRAL? (En kommenterad dokumentation av turerna bakom institutets formella tillblivelse 1939)

- 1 Bakgrund
- 2 Utvecklingen
- 3 Kommittéarbetet
- 4 Ställningstagandet
- 5 Effektueringen

III FRÅN POLITISKT SEKRETARIAT TILL FORSKNING SINSTITUT (Intryck från protokoll och korrespondens under institutets första femårsperiod 1939–1943)

- 6 Institutets etablering
- 7 Ivar Andersons period 1939–1940
- 8 Institutet under Ragnar Sundén 1940–1941
- 9 Svennilson fattar rodret 1941–1943

IV EPILOG

APPENDICES

FÖRFATTARENS FÖRORD

I samband med att IUI 1989 gick in i sitt 50e år beslöt styrelsen uppdra åt mig att sammanställa en historik över IUIs utveckling. Den följande framställningen är en första rapport om den forskning jag för detta ändamål bedrivit under jubileumsåret. Den täcker institutets tillblivelse och första utvecklingsfas. Dessa moment i institutets historia är intimt förknippade med Sigfrid Edströms namn. Visserligen är det främst under tillblivelseprocessen före 1939 som Edström står synlig i händelsernas centrum men han utövade i sin egenskap av styrelseordförande ett avgörande inflytande även under det efterföljande inledningskedet. Edströmkopplingen har därför fått ge denna första rapport dess kronologiska ram. Tidsmässigt täcker redovisningen därmed en tioårsperiod som begynner 1934, då Edström tog det första steget mot institutets tillblivelse. Framställningen följer sedan de komplexa turerna bakom institutets formella start 1939 samt de växlande faserna i institutets utveckling under den första femårsperioden fram till Edströms avgång våren 1943.

Föreliggande studie kan sägas omfatta ett avslutat helt i institutets historia, inte bara genom Edströmknytningen. Den hålls även samman av att institutets tillblivelseprocess och första verksamhetsperiod under Edströms egid kan anses ha varit ett sökande efter dess historiskt bärande funktion, såväl dennas form som innehåll. Före Edströms avgång hade institutet ännu inte hunnit utvecklas till det vetenskapliga forskningsinstitut det sedan skulle bli. I det långa perspektiv och facit som ges av IUIs 50-åriga historia kan denna institutionella metamorfos visserligen konstateras ha ägt rum redan under Svennilsons tid som chef, 1941–1949, men den hade inte hunnit särskilt långt 1943. Eftersom det tidsavhugg som görs vid 1943 innebär att vi endast täcker de första åren av Svennilsons chefsperiod, är det endast den embryonala fasen av denna transformation som studeras. Emellertid var det under Svennilsons första år som institutets "identitetsfråga" principiellt löstes. Den efterföljande utvecklingen kom att följa de riktningsskisser Svännilson drev fram redan före Edströms avgång.

Genom att den Edströmska tidsavgränsningen för studien tillåter oss följa IUIs institutionella koncipiering och utveckling in i den Svännilsonska chefsperiodens första år blir studien i hög grad framåtpåkande. Den kan i så måtto ses som ett första kapitel i en senare genomförd samlad framställning av denna omvandling av IUI till ett vetenskapligt forskningsinstitut. Men naturligtvis måste en studie av den Svännilsonska perioden i dess helhet inte

bara redogöra för de yttre dragen i denna utveckling. En central uppgift måste bli att presentera dess "inre" dimension, dvs framväxten av den vetenskapliga forskningen själv, såväl dess innehåll och metodik som dess infattning i det vidare sammanhang som gavs inte bara av svensk samhällsvetenskap vid denna tid utan även internationellt. Sedd ur den synvinkeln är den här presenterade framställningen mera en förstudie till än första kapitlet av en redogörelse för den Svennilsonska perioden. Visserligen har jag strävat efter att särskilt lyfta fram även sådana framåttpekande inslag i institutets tidiga verksamhet, men dessa sidor av utvecklingen tas bäst upp i en senare studie, där den efterföljande vetenskapligt orienterade utredningsverksamheten sätts i centrum.

Trots att jag vinnlagt mig om att klarlägga de mest framåttpekande momenten i den period som nu täcks in, har större vikt kommit att läggas vid de drag i bilden för vilka Svennilsons tillträde som chef innebar ett bokslut. Dessa framträder tydligt i den belysning som fås av institutets tillblivelse och första verksamhetsår, när en ekonomisk-politisk och ekonomisk-historisk ram tillfogas. Med en sådan uppläggning har studien förhoppningsvis vunnit i värde som en bit svensk historia. Det är faktiskt under de år som presenteras i denna förstudie som IUIs historia kan sägas ha sitt mest allmänna intresse för en läsare utanför den trängre IUI kretsen. IUIs tillkomst före kriget och dess roller under kriget är väsentliga inslag i vår allmänna politiska historia under dessa år. Så är inte i lika hög grad fallet med IUIs senare verksamhet, som i stället har mera att bjuda den som är särskilt intresserad av industrihistoria och framför allt den ekonomiska vetenskapens tillämpning och utveckling i Sverige.

Försöket att göra framställningen mera historiskt intressant innebär inte nödvändigtvis att den förlorat sin relevans i dag. Att i någon mån beakta tidssammanhanget och försöka klarlägga några av de viktigaste orsaksliden i institutets tidiga historia är inte att färdas med ryggen mot framtiden. Det enda rätta sättet "to make the past point forward" är att undersöka "wie es eigentlich gewesen". Genom att försöka se ett förflutet "under dess egen stjärnhimmel" vinnes en djupare kännedom om vad som skedde och därmed axiomatiskt bättre förutsättningar att förstå den utveckling som följde. Det är därför närmast en fördel att den redovisning som här ges av de Edströmska momenten i institutets historia fått bli fristående och ej helt pressats ned till en prolog till den intressanta utveckling som sedan följde.

Tidigare framställningar om IUIs tillblivelse och första utvecklingsfas har varit få och otillräckliga. Sigfrid Edströms, Ivar Andersons och Ragnar Sundéns

med fleras tillbakablickar har inte kunnat ge mera än inledande vägledning. Ett visst undantag måste dock göras för den dokumentation av IUIs tillblivelse som sammanställdes av Industriförbundets sekreterare August Hessler inför institutets 10-årsjubileum. Tyvärr är Hesslers redovisning alltför summarisk. Hans sammanställning kom främst att utnyttjas för Bratts levnadsteckning av Edström, vilket gjort denna något skev beträffande Edströms roll för IUI.

Alla dessa nämnda redovisningar är främst rapporter från medverkande aktörer och måste givetvis behandlas med källkritisk försiktighet. Med undantag för Söderpalms viktiga bok om Direktörsklubben finns det ännu ingen nämnvärd vetenskaplig historisk forskning om IUI. Den bild som Söderpalm perifert ger av IUIs tillblivelse och första år är emellertid alltför fragmentarisk och ofullständig. Söderpalms arbete har därför främst kommit till användning vid min egen inträngning i det material han utnyttjat, särskilt Sigfrid Edströms, Direktörsklubbens och FUIFs depositioner på Riksarkivet. Till större delen bygger dock min framställning på det material som funnits tillgängligt i IUIs arkiv, vilket Söderpalm inte haft tillfälle att utnyttja. Viktiga kompletteringar har dock kunnat göras även ur Industriförbundets och Arbetsgivareföreningens arkiv.

Följande version av studien är en revidering av de råmanus som utarbetades under oktober och november 1989. Den är dock ännu att betrakta som en blott preliminär redovisning. Underlaget behöver penetreras ytterligare. En mera slutförd bearbetning av materialet kommer förhoppningsvis att medge en betydligt klarare genomlysning av sammanhangen och möjliggöra mer omsorg om det rent didaktiska och stilistiska. I sitt nuvarande skick är framställningen mera att betrakta som en kommenterad dokumentation än som en färdigsmält historisk krönika. Inte heller som vetenskapligt halvfabrikat fyller den ännu måttet, eftersom texten inte försetts med nödig notapparat och referenser utöver vad som sagts i denna inledning.

Eftersom detta är det första tillfälle då några resultat av mina arbetsmödor under året läggs ut för en bredare läsekrets, vill jag passa på att tacka alla dem som på olika sätt hjälpt mig. Detta tack riktar sig först och främst till IUIs egen personal. Även institutets forskare har genom sitt intresse stimulerat mig liksom institutets ledning. Gunnar Eliasson har genom sin "obönhörliga" optimism påverkat arbetets inriktning liksom Birgitta Swedenborgs vänliga återhållsamhet befrämjat dess proportionering. Redaktör Caj Lindén gav värdefulla synpunkter på ett tidigt utkast. Tacket riktar sig även till arkivarie Leif Nilson vid Industriförbundets arkiv och till personalen

vid Industriförbundets bibliotek under bibliotekarie Ingrid Widerståhls ledning. Från SAF-sidan har jag fått värdefull hjälp av arkivarie Björn Holmberg och bibliotekarie Vivi-Anne Welander. Personalen vid Kungliga Bibliotekets och Riksarkivets forskarexpeditioner och reproavdelningar har gjort sina sedvanliga ovärderliga plikter. Jag vill också tacka de många intervjuoffer jag besvärat under året liksom även personalen vid skrivbyrån Proffice för intervjuutskrifter. Av de många intervjuerna har särskilt de som gjordes med Tore Browaldh, Erik Dahmén och Axel Iveroth varit av betydelse för denna studie. Jag står även i stor tacksamhetsskuld till fru Margit Svenilson, som beredvilligt ställt material om Ingvar Svenilson till förfogande.

III FRÅN POLITISKT SEKRETARIAT TILL FORSKNINGSSINSTITUT

- 6 Institutets etablering
 - Forskarstaben vid starten
 - Det första arbetsprogrammet och institutets centrala uppgift
 - Arbetsprogrammets anknytning till Konjunkturinstitutet
och dess Svennilsonska punkt
 - Presentation av Svennilson
 - Upplysningsuppgifterna

- 7 Ivar Andersons period 1939—40
 - Industripolitiska förhandlingar
 - Norrlandsutredningen initieras
 - Småindustriutredningen
 - Upplysningsverksamhet
 - Exit Anderson

- 8 Institutet under Ragnar Sundén 1940—41
 - Dagsaktuella frågor
 - Bevaknings- och upplysningsverksamhet
 - Småindustriutredningens fortsättning
 - Norrlandsutredningens fortsättning

- 9 Svennilson fattar rodret
 - Chefsskiftet hösten 1941
 - Verksamheten "saneras"
 - Upplysningsfrågans ordnande
 - Service- och bevakningsuppgifter
 - Utlandsbevakningen
 - Konjunkturbevakningen
 - [Utredningar]
 - Fredsberedskapsfrågor
 - Industripolitiken inför freden
 - Optimistisk pessimism

IV EPILOG

APPENDICES

- A [PM angående bildande av institut för samhällsforskning]
- B [FUIFs arbetsprogram I och II m m]
- C Söderlunds riktlinjer
- D
- E
- F

I PROLOG

Dispositionen av denna studie av IUIs tillkomst och första utvecklingsskede har fått en enkel och naturlig lösning. Inramade av denna prolog som utgör studiens del I och en epilog som utgör studiens del IV, ligger studiens två huvuddelar II och III med 1939 som självklar kronologisk avskärningspunkt. I del II redovisas den utveckling som efter Edströms initiativ ca 1934 ledde fram till institutets formella etablering i februari 1939. I del III redovisas därefter det efterföljande första utvecklingsskedet i institutets historia fram till våren 1943. Denna har valts som slutpunkt därför att det var då Edström avgick som ordförande ur institutets styrelse. Totalt täcks en tio-årsperiod in och med en uppdelning i två femårs-perioder.

Den kronologiska täckning och symmetri studien fått genom valet av Edström som en sorts historisk upphängningskrok kan kanske väcka vissa farhågor hos läsaren om att det hela anrättats på detta vis av rent formella balans- och begränsningsskäl. Det är därför viktigt att redan från början avvärja sådana misstankar och klargöra varför Edström utgör en sådan väsentlig sammanhållande faktor för denna studie. Genom honom utformades institutets uppgift som en kompromiss mellan att vara en ren intern utredningsbyrå för de två fadderorganisationerna och att vara en näringlivets politiska propagandacentral. Under sin styrelseordförandeperiod var Edström sedan den beskyddande handen för den metamorfos institutet genomgick, när det efter att under krigets inledningsskede ha fungerat som ett industrins politiska sekretariat omvandlades till att bli det utredningsinstitut som avsågs i den ovan nämnda Edströmska koncipieringskompromissen och som bar fröet till det vetenskapligt inriktade forskningsinstitut som IUI sedan blev.

Edströms specifika betydelse för institutet gällde många av dess utredningsuppgifter, vilka formulerades under Edströms direkta överinsyn redan före institutets etablering. Det kan noteras att han bl a hade ett stort intresse för industrisociala fågor, men framför allt kom han att se kampen mot den socialistiska vänsterns planhushållningsideologi som institutets centrala uppgift. Det var denna senare angelägenhet som fick honom att lägga särskild vikt vid upplysningsfunktionen. Under institutets tillblivelseprocess kämpade Edström för att en av näringslivet (industrin) sponsrad utredningsverksamhet skulle kompletteras av en upplysningsverksamhet. Medan utredningsverksamheten närmast skulle vara inåtriktad och främst betjäna industrins egna behov av

information och kännedom om sin utveckling och betingelser, var upplysningsverksamheten tänkt att vara ett mera utåtriktat vapen för att påverka den politiska processen i landet. Edström ville således få till stånd ett utredningsorgan som även ägnade sig åt informationsverksamhet riktad såväl till de politiska beslutsfattarna som till den allmänna opinionen. Han spelade därvid en stor roll i den mycket utdragna och intrikata process där föreningen FUIF under en tid fördes fram som en lösning med utrednings- och upplysningsfunktionerna organisatoriskt integrerade. Han stod sålunda under en tid emot de krafter som ville hålla dessa två funktioner institutionellt isär. Edström kom emellertid till slut att stå fadder till en kompromiss. Genom att vara ordförande såväl i FUIF, som drev den integrativa lösningen som i den kommitté vars majoritet drev den duala linjen, kom han att ha nyckelrollen i den process som ledde fram att IUI konstituerades inte bara som en utredningsbyrå utan också som ett informationsorgan med upplysningsuppgifter som dock begränsades till opolitisk och pedagogisk kunskapspridning om industrin och dess förutsättningar och betydelse för landet.

Denna kompromiss möjliggjordes av att man hårt band sig för att utredningsverksamheten skulle ombesörjas av landets bästa tillgängliga samhällsvetenskapliga kompetens. Detta skulle borga för att utredningsresultaten skulle kunna offentliggöras som sakliga och objektiva sanningar. Ur denna lyckliga kompromiss växte sedan så småningom IUIs profil som ett samhällsvetenskapligt forskningsinstitut fram.

Den linje FUIF stod för hade troligen inte kunnat medge en sådan utveckling. En utredningsverksamhet som ställdes i den kortsiktiga politiska kampens tjänst skulle bli tvångsbeskuren av de förutfattade meningar som ofta bar upp de politiska positionerna och aldrig var lätt förenlig med ett vetenskapligt förhållningssätt. Framstående vetenskapsmän skulle knappast kunna lockas till sådana uppgifter. Även när de med vetenskaplig metod framtagna resultaten inte var inoportuna var de ofta irrelevanta och i en sålunda politiserad miljö skulle en vetenskapsman snart degenereras.

Å andra sidan skulle ett renodlat utredningsinstitut, som ej avsåg att via offentliggörande av sina resultat nå fram till politiskt ansvariga instanser och den allmänna opinionen, inte kunna bli annat än en intern utredningsbyrå för näringslivet. Underordnad ett mestadels praktiskt informationsbehov skulle det inte avkrävas mera djupgående och vetenskapligt upplagda undersökningar och

därför inte heller kunna sysselsätta vetenskapsmän och ge incitament till vetenskaplig forskning.

Framväxten av ett vetenskapligt forskningsinstitut tog emellertid, som antyddes tid. Den utredningsverksamhet som var grogrunden för ett sådant slutresultat gavs visserligen en central position i det arbetsprogram som sattes upp redan vid institutets start. I detta namngavs to m den person, Ingvar Svennilson, som skulle komma att bli den katalyserande faktorn. Men varken den nämnda utredningsverksamheten eller Svennilson kom att under de allra första åren prägla eller forma institutets utveckling.

Under den förste chefens, Ivar Andersons tid från februari 1939 till juni 1940, kom institutet närmast att fungera som ett näringslivets politiska sekretariat. Detta var ett led i den dramatiska institutionella omstöpningsprocess som omvärldsutvecklingen då tvingade den svenska ekonomin till. Denna period innefattade krigets öppningsskede, då det totalchockade svenska politiska systemet drevs till en kraftig mobilisering och omstrukturering. Utredningsverksamheten blev därmed en närmast perifer verksamhet vid institutet.

Utredningsverksamheten satt trångt även under den efterföljande chefens, Ragnar Sundéns, tid från juli 1940 till september 1941. Då kom institutet att vara en förlängning av Arbetsgivareföreningens och Industriförbundets kanslier och fungerade närmast som ett hjälporgan till näringslivet i dess involvering i de olika krisorgan som tillsattes under krigets inledningsskede. Institutet belastades även med flera löpande bevakningsuppgifter som även de absorberade resurser som annars kunnat användas för utredningsverksamhet.

Även om viktig utredningsverksamhet kom igång redan under Andersons tid och sedan fortsatte att växa under Sundéns tid, var det först efter Svennilsons tillträde som chef som institutet fick den definitiva prägel som utredningsinstitut de konstituerande dokumenten angivit. Först då började institutet frigöra sig ur de tidigare påtvungna banden och kunde hävda sin självständighet och därmed alltmer inrikta sig på den verksamhet det ursprungligen, enligt den Edströmska kompromissen, blivit avsett för. Redan från början under Svennilsons styre fick dess forskningsverksamhet dessutom en vetenskaplig prägel som blivit nyckeln till dess senare framgångsrika arbete.

Det vore kanske en överdrift att säga att Edström var pådrivande i denna utveckling. Det måste noteras att Edström endast kom att vara med om inledningen till vad som i själva verket skulle bli en utdragen process. Men det var ändå ett viktigt kritiskt första skede av processen och en mindre

tillmötesgående styrelseordförande hade lätt kunnat blockera utvecklingen. Det huvudintryck man får är att det hela skedde med Edströms välvilliga tillstyrkan och förståelse för vad som var nödvändigt.

Genom att framställningen inte följer utvecklingen längre än till Edströms avgång blir särskilt det ovan nämnda vetenskapliga momentet otillräckligt belyst. Institutets vetenskapliga profil kan inte tas fram på annat vis än genom att följa dess utveckling efter 1943. Men en viktig belysning av den vetenskapliga sidan av den profil IUI senare fick som forskningsinstitut står dock att få i en närmare granskning av Svennilsons egen forskarprofil. Det han kom att betyda för institutet redan under Edströms sista år i styrelsen kan spåras tillbaka till de band som knöts mellan institutet och Svennilson redan vid starten 1939, då Svennilson möjligen var aktuell för en position på institutet, kanske liknande den Erik Lundberg fått vid Konjunkturinstitutet.

Det cementerande elementet i den organisatoriska lösning som blev IUI var tilliten till att man hade sanningen på sin sida en sanning som dock inte alltid lät sig uppdagas utan långsiktig och tålmodig vetenskaplig forskning. Med denna tillit följde plikten att föra ut de vunna kunskaperna i samhällsdebatt och ett ansvar för att de fick effekt i den politiska processen. Att ett sådant positivistiskt credo kunde hålla ett rent näringslivsfinansierat forskningsinstitut igång under ett halvsekel är internationellt sett något helt unikt. Det visar kanske på ett viktigt drag i den svenska modellen; att den, så länge den fanns, hållits samman inte bara av en pragmatisk och på materiella framsteg inställd socialdemokrati utan också av ett resultatorienterat näringsliv med strängt arbetsetiska vinningsnormer.

II UTREDNINGSBYRÅ ELLER PROPAGANDACENTRAL?

1 Bakgrund

Edströms samtal med Per Albin

Utredningsinstitutets tillkomsthistoria kan sägas ha sin bakgrund i det maktskifte som ägde rum under 1932–33. Efter det att socialdemokraterna bildat regering under Per Albin Hansson lyckades de genom den s k kohandeln med Bondeförbundet få en stark parlamentarisk bas som möjliggjorde en visserligen inte offensiv socialistisk politik men ändå en betydligt mera aktiv ekonomisk politik för att tillgodose arbetarnas och stora agrara folkgruppers intressen än vad som tidigare setts.

I sin respons till den nya ekonomiska politiken upplevde sig industrin komma på efterhand, delvis på grund av sin försvagade parlamentariska position men också därför att denna parlamentariska front var så splittrad. Man var överhuvudtaget missnöjd med det sätt på vilket de borgerliga partierna företrädde näringslivets intressen i riksdagen. Det är mot denna bakgrund man har att se den episod som den främste drivande kraften bakom institutets tillkomst, ASEA-chefen Sigfrid Edström, relaterat i sina upptecknade minnen och som han angivit som det ursprungliga upphovet till institutet. Någon gång under våren 1934 hade Edström besökt statsministern i riksdagen för att avhandla något spörsmål kring ASEA. Just när han stod i färd att gå, blev han anmodad av Per Albin att stanna kvar för några ytterligare ord. Den fråga som därvid togs upp kom att gälla just industrins svaga representation i riksdagen. Enligt Edström förvånade statsministern honom med att framföra att industrin borde vara bättre representerad där. Edström berättar att han då replikerade: "Kan Du ge mig några röster så att vi få in en riksdagsman?" Därvid lär statsministern ha lett och yttrat att det väl fanns andra utvägar. Edström själv lovade då att "tänka på saken".

Det var naturligtvis inte därför att Per Albin i mera programmatiskt deklarativa sammanhang var en parlamentariskt, snarare än en korporativt, sinnad person som Edström synes nogsamt ha bevarat statsministerns ord i sitt minne. Han bar dem med sig ut till konferenser och andra samröresformer med sina industrifränder och refererade dem av närmast samma skäl som Den Onde citerar Bibeln. Historien som kanske blivit mera tuggad än gnagd av tidens tand torde därigenom snarare ha blivit bättre än sämre. Det råder dock

knappast något tvivel om att kärnan i berättelsen är sann. Den har också accepterats av forskningen som dock fäst större vikt vid det centrala bekymret att industrin var så svagt representerad i riksdagen än vid själva de ord Edström tog med sig och med vars hjälp han nästan gjort Per Albin till en slags mentor för utredningsinstitutets tillblivelse. Denna Per Albins möjliga roll kan kanske, liksom Edströms egna bevingade ord, misstänkas vara en traderingsprodukt av goda festmåltider men blir dock inte mindre osannolik av att Per Albin varit en särskilt uppskattad gäst vid många av Industriförbundets årsmiddagar.

Direktörsklubben och industrins ideologiska front

Det forum till vilket Edström främst bar Per Albins ord var enligt hans egen framställning den s k Direktörsklubben. Detta var en förening som hade startats 1933 som ett diskussionsforum för cheferna för de fem ledande svenska verkstadsföretagen (TBF – The Big Five) ASEA, SKF, Elektrolux, Separator och LMEricsson – senare (1939) tillkom även ett sjätte, AGA. Föreningen ägde bestånd ända till 1953 med Edström som ordförande under den första tioårsperioden. Den hade startats när dessa företag erfor att deras export försvårades av de protektionistiska åtgärder som olika länder vidtagit för att motverka depressionens effekter. Diskussionerna i klubben torde till en början således främst ha gällt handelspolitiska frågor och kom uppenbarligen att utvecklas med en särskild udd riktad mot Exportföreningen. Men klubbens diskussioner kom snart att omfatta även andra frågor på den politiska agendan. Ett av problemen var just näringslivets svaga politiska inflytande. Bekymren inför socialdemokratins nyvunna styrkepositioner gällde därvid inte bara läget i riksdagen, även om denna fråga till en början tycks ha stått i förgrunden. Redan under våren 1934, kanske efter det att Edström relaterat vad Per Albin sagt, kom man i klubben att diskutera vilka andra vägar som stod öppna för att uppnå politiskt inflytande. Man torde därvid ha kommit att se tämligen kritiskt på den roll Industriförbundet och Arbetsgivareföreningen spelade. Tanken att det gällde att finna andra kanaler kan inte länge ha förblivit outtalad.

Under 1934 hettade den politiska debatten i landet till. Den kom först att gälla planhushållningsfrågan men mot årets slut fördes även befolkningsfrågan fördes upp som det stora diskussionsämnet med starka ideologiska

övertoner. I båda frågorna kom Gunnar Myrdal att spela en ledande roll på den socialdemokratiska sidan och i båda striderna fann han mot sig, som de borgerliga ståndpunkternas kanske främste försvarare, Eli Heckscher.

Dessa och andra frågor torde ha fått industrimännen att vilja stärka industrins ideologiska front och stödja Heckscher och andra i deras försök att avvärja socialdemokraternas grepp om folkopinionen. Nu började man inom industrikretsar att tala om behovet att mera permanent knyta intellektuella krafter till sig för att få till stånd ett effektivare motstånd mot den socialdemokratiska offensiven. Heckscher hade sedan gammalt goda förbindelser med många av näringslivets ledande män, bl a Edström, och hade tidigare gärna stått till tjänst när dessa behövde liberala argument. Det nät som nu kastades för att fånga in Heckscher för en sådan uppgift blev dock tomt. Heckscher var vid denna tid, och skulle så förbli, hårt uppbunden av sin ekonomisk-historiska forskning. Han accepterade dock i juli 1934 en anhållan från Industriförbundets sida att delta i ett bokverk som skulle utkomma 1935 för att celebrera Industriförbundets kvartsekeljubileum. I detta arbete skulle han bidra med en översikt över den svenska industrins utveckling från dess rötter i det gamla bergsbruket etc och fram till modern tid. Detta arbete kunde Heckscher se som en integrerande del av sin självpåtagna uppgift att skriva Sveriges Ekonomiska Historia. Heckschers genomförande av denna uppgift stärkte ytterligare hans aktier i industrikretsar. Han kom att personifiera hur vetenskap och politik kunde förenas. Genom sitt fälttåg mot planhushållningen samtidigt som han framlade en objektiv och saklig ekonomisk-historisk framställning demonstrerade han att sådant samhällsvetenskapligt arbete var förenligt med ett försvar för en liberal samhällsorganisation.

Österberg och förslaget om borgerlig samverkan

I de fortsatta diskussioner som fördes i syfte att nå fram till riktlinjer för hur bolagen skulle få bättre kontakt med och större inflytande över de politiska frågorna var Direktörsklubben mycket aktiv. Inom denna diskuterades olika uppslag som t ex att bilda ett särskilt industriparti eller att sätta upp en politisk industribyrå för lobbyverksamhet. Man enades under hösten 1934 om att föreningen skulle anställa en politisk sekreterare. Den till posten utsedde blev före detta konsultative statsrådet kommersrådet och ombudsmannen i

Ingenjörsvetenskapsakademien Sven Erik Österberg. Denne hade 1933 lämnat statstjänsten och var 1934 med och bildade Folkpartiet, där han sedan under tre decennier med många viktiga uppgifter var medlem i det verkställande utskottet. Österberg var en stridbar och ideologiskt medveten person som inom partiet intog en högerliberal ståndpunkt. Han kom därigenom under 30-talet i viss motsatsställning till Bertil Ohlin som från sin position som ledare för partiets ungdomsförbund kom med krav på sociala reformer och statsingripanden för konjunkturstabilisering. Österberg kom därvid att inta ståndpunkter som nära sammanföll med Heckschers, med vilken han sedan länge stod på god fot. Kontakten med Heckscher kom att få en viss betydelse för de förslag han sedan kom att föra fram, bl a även de som påverkade IUIs tillkomst.

Österberg kom redan våren 1935 att skissa ett program för borgerlig offensiv och samverkan i 1936 års andrakammarval. I detta program underströk han vikten av att de borgerliga måste skaffa sig en ny gemensam institutionell bas för att kunna möta den klassbetonade socialdemokratisk-agrara alliansen. För att kunna hävda sig mot denna måste det sedan utarbetas ett positivt handlingsprogram som skulle kunna få bred folklig uppslutning. Men för att få allt detta till stånd krävdes det ekonomiska uppoffringar från industrins sida, underströk han. Han föreslog att hela frågan skulle beredas vidare av några högt kvalificerade personer. Den person som därvid främst kom i åtanke var ånyo Heckscher, men denne kunde dock inte av skäl som tidigare nämnts åtaga sig ett sådant uppdrag och det blev i första hand Österberg själv som även i fortsättningen fick stå för den intellektuella arbetsinsats som var nödvändig för att föra frågan framåt.

Direktörsklubben kom att med Österberg som dynamo under resten av hösten 1935 engagera sig i ett försök att åstadkomma en borgerlig riksdags-samling. Med detta mål resulterade Österbergs fortsatta arbete i ett förslag till gemensam borgerlig riksdagsmotion. Men när Direktörsklubben i december diskuterade förslaget restes i sista stund invändningar av Heckschers son, Gunnar Heckscher. Man hade vänt sig till denne kanske efter inrådan av den äldre Heckscher men troligen också i förhoppning om att på så vis kunna elicitera åtminstone någon assistans från den äldre. Den yngre Heckscher, som dock redan nu var en uppmärksam företrädare för landets unghöger, förordade efter att faktiskt även ha inhämtat sin fars stöd, att man i stället för en riksdagsmotion skulle låta en expertkommitté arbeta fram ett förslag liknande den berömda engelska reformliberala "Gula Boken" av 1928,

Britains Industrial Future. Detta arbete hade under 1934 återigen aktualiserats av en ny liknande engelsk programskrift The Next Five Years, uppmärksammas särskilt av Ohlin. En sådan grundlig expertutredning vore enligt Gunnar Heckscher att föredra som principiellt underlag för de borgerliga partiernas självständiga program.

Huruvida de två borgerliga partierna tog intryck av den yngre Heckschers med fleras argument eller om de i första hand tog praktisk-taktiska hänsyn får vara osagt. I den slutliga diskussionen av Österbergs motionsutkast med partirepresentanterna senare i december avvisades det i varje fall som gemensam plattform. Folkpartiet visade ett fortsatt intresse för förslaget och kom senare att bearbeta det vidare som beredskap inför ett eventuellt kommande nytt tillfälle. Emellertid tycks (förnamn?) Rasjön i december-diskussionen ha utgått från att väljarna främst ville ha praktiska resultat, vilket också var Ohlins linje. Även Högers ledning ställde sig avvisande. Den efter Arvid Lindman valde nye ledaren Gösta Bagge ville främst bryta Bondeförbundets uppslutning bakom socialdemokraterna, och samma inställning hade den andre närvarande högermannen, Ivar Anderson. Denne, som mycket knappt fått stå tillbaka för Bagge vid partiledarvalet i juni 1935, ansåg efter en Europaresa på uppdrag av Industriförbundet att planhushållningsivern höll på att avmattas. Han ansåg att även den av Per Albin initierade och under Möllers socialdepartement av överståthållaren Torsten Nothin ledda sk "mammututredningen" gav signaler om detta. I mammututredningen, som genomfördes på ett år och slutredovisades till julen 1935, gjordes en totalöversyn av de olika samhällspolitiska frågor där statlig reformlagstiftning kunde bli aktuell.

Särskilt viktigt blev mammututredningens förslag beträffande arbetsmarknaden. Utredningen ansåg att någon lagstiftning i arbetsfredsfrågorna inte borde tillgripas förrän de berörda organisationerna fått tillfälle att själva nå en överenskommelse. Ställda inför hotet om lagstiftning kom Arbetsgivareföreningen och Landsorganisationen några månader senare, i mars 1936, att bejaka denna "inuit" till "korporativistisk" lösning. Därmed kom den borgerliga responsen till den socialdemokratiska maktutövningen att länkas in på en mera kompromissvillig linje än den fronderingslinje som Direktörsklubben ställt sig bakom. Detta var en seger för Per Albins "folkhemslinje". Det ledde fram till det berömda Saltsjöbadsavtalet av 1938, vilket blivit blev det främsta uttrycket för att man låtit vad Strindberg benämnde "kompromissens lilla muntra sate" få styra i svenskt politiskt liv. Det bekräftade Marquis Childs bild av Sverige i

boken Sweden, the middle way (1938), som internationellt blev "svensk lösen" innan senare nationell förhåvdelse stannade för uttrycket "den svenska modellen"

Per Albins "folkhemsambitioner", kom senare inför krigshotet att omfatta även näringspolitiken och möttes då av liknande beredvillighet till samarbete från näringslivets sida. Som vi skall se kom även detta att få stor betydelse för uppläggnngen av IUI och dess verksamhet.

Motstridiga viljor i IUIs rötter

Hela denna utveckling gick stick i stäv mot den hotbild Direktörsklubben hade målat upp, och klubbens krets kom att betrakta såväl Arbetsgivareföreningens som Industriförbundets ovillighet till strid som politisk naivitet och opportunistisk vilken så småningom skulle straffa sig. Det var ur dessa industrins kluvna positioner som dess utredningsinstitut kom till. IUI föddes som resultatet i ett borgerligt kraftparallelogram, där en offensiv och aggressiv linje representerad av Direktörsklubben och en defensiv, mera neutral linje, företrädd av de två stora organisationerna Arbetsgivareföreningen och Industriförbundet, möttes. Men historien om hur IUI blev till är även i långa stycken en utdragen och seg kamp mellan mycket viljestarka personligheter. Den offensiva sidan leddes av Edström med Österberg som betydelsefull idégivare och pådrivare. Den defensiva sidans ledande namn var de verkställande direktörerna i Arbetsgivareföreningen och Industriförbundet, Gustav Söderlund respektive Vilhelm Lundvik.

Edström hade vid denna tid nått den kanske formellt högsta positionen en industriman kunde nå inom näringslivet. Han satt som ordförande i Arbetsgivareföreningen och kom som sådan att presidera även vid Saltsjöbadsförhandlingarna. Han skulle sannolikt även ha varit Industriförbundets styrelseordförande om det inte varit mot regeln att en sådan endast fick sitta i två år. Edström hade tjänat på den posten 1929-1931, men hans ställning i industriförbundskretsar förblev därefter den grå eminensens. Edström betraktades bl a som en av Industriförbundets faddrar, eftersom han varit pådrivande bakom såväl häradsförbunden Wallenbergs som Bergslagens Erik Johan Ljungbergs medagerande vid förbundets grundande 1910. Som ASEA-chef hade Edström dessutom särskilt den Wallenbergska bank- och finansgruppen bakom sig.

Lundvik och Söderlund var inte industrimän eller på samma renodlade vis som Edström representanter för näringslivet. Båda hade visserligen bakom sig insatser för näringslivet innan de nådde sina respektive chefspositioner i näringslivets två topporganisationer, men deras främsta meriter var att ha innehaft framskjutande poster i det offentligas tjänst. Lundvik med en jur.kand. hade haft en ganska lång karriär på UD-sidan i den svenska förvaltningen. Han hade under 20-talets tidigare del suttit som handelsråd vid de svenska beskickningarna i Paris och Bryssel innan han 1925-26 blev statssekreterare i Handelsdepartementet. Han blev redan 1926 verkställande direktör i Industriförbundet men kom att interfoliera denna tjänst med att sitta som handelsminister i den Lindmanska ministären som tillträdde efter valet 1928. Han återinträdde på sin industriförbundspost när denna ministär 1930 ersattes av den Ekmanska. Som chef för Industriförbundet satt han till 1941, då han blev landshövding i Älvsborgs län.

Söderlund, som gått till historien som arbetsgivarsidans chefsförhandlare vid Saltsjöbadsavtalets tillkomst, var liksom sin motpart på LO-sidan, August Lindberg, dalmas. Även Söderlund hade bedrivit akademiska studier i juridik och avancerade via olika statliga verk till en tjänst i finansdepartementet i början på 20-talet. Han kom att inneha detta departements statssekreterarbefattningar såväl under den Tryggerska ministären 1923-24 som under Brantings tredje och sista ministär, innan han 1926 blev borgarråd och chef för finansroteln i Stockholms stad. På denna post satt han till 1931 då han efterträdde Hjalmar von Sydow som chef för Arbetsgivareföreningen. Denna befattning innehade han sedan till 1941. Han blev 1939 även chef för den statliga Industrikommissionen och innehade under 1943-46 posten som Arbetsgivareföreningens styrelseordförande efter Edström innan han därefter blev verkställande direktör i Skandinaviska Banken.

Både Lundvik och Söderlund gjorde viktiga organisatoriska insatser för sina organisationer, men deras viktigaste roller kom att gälla organisationernas utåtriktade verksamhet. Som chef för Industriförbundet företrädde Lundvik dock en ganska försiktig linje i de stora samhällspolitiska frågorna. Han var avgjort emot allt som kunde leda till en politisering av Industriförbundets verksamhet. Han bevakade emellertid energiskt industrins förhållande till staten och hade ett levande intresse för att stärka industrins ställning i samhällslivet — bl a försökte han utveckla industrins anknytningar till folkbildningsverksamheten. Han gjorde stora insatser för att förbättra teknisk-industriell undervisning och forskning.

Söderlunds linje i Arbetsgivareföreningen kom att bli något liknande. Han kom efter några år på chefsposten att bryta med von Sydows tidigare hårda och stridsvilliga linje och lade, som redan antytts ovan, om Arbetsgivareföreningens kurs mot en mera partipolitiskt neutral linje. Enligt Söderlunds synsätt, som även delades av Lundvik, skulle det samhällspolitiska arbetet i huvudsak åligga riksdagspartierna och deras organisationer. Men samtidigt var han uppenbarligen villig att hålla stora samhällsangelägenheter utanför det politiska livet och tillåta att de löstes av experter via korporativa förhandlingsprocesser.

2 Förslagsutvecklingen

Efter det att Lindman 1935 efterträts av Bagge fick man gehör för den Söderlundska linjen även inom riksdagshögern. Samma linje vann också anslutning inom Folkpartiet även om detta parti i betydligt högre grad än Högern ville förlita sig till parlamentariska lösningar. Det var kanske denna förändring i de borgerliga partiernas strategi visavi den socialdemokratiska maktutövningen som främst förklarar varför Österbergs tidigare nämnda utkast till en gemensam borgerlig riksdagsmotion föll igenom. Till en del kan detta dock också ha berott på att Edström var på en jordenruntresa från hösten 1935 till våren 1936 och således inte deltog i diskussionerna. Det är inte klart hur han egentligen skulle ha ställt sig men det är inte säkert att ens han med sin pondus hade kunnat påverka utgången åt ett annat håll.

Gulboksprojektet erbjudes Industriförbundet

Efter det att det Österbergska motionsförslaget avvisats av de två borgerliga partierna tycktes Direktörsklubben under den första delen av 1936 främst ha varit intresserad av Gunnar Heckschers "gulboksförslag". En sådan programskrift ansågs vara värdefull inför höstens andrakammarval. I slutet av april behandlades detta projekt vid en konferens med vissa intresserade industrimän. Emellertid blev det återigen omöjligt att få någon av de ledande nationalekonomerna att åta sig uppgiften att leda en sådan utredning. Den äldre Heckscher sade ånyo nej, troligen av samma skäl som tidigare. Ohlin sade nej antagligen främst därför att tiden var för knapp, men kanske också därför att

han inte trodde att den socialliberala linje han representerade skulle få komma tillräckligt till uttryck med en så konservativ sponsor som Direktörsklubben.

Även Johan Åkerman tillfrågades. Denne hade tidigare varit mycket anlitad av Industriförbundet. Efter att på Kommerskollegium varit introduktör av amerikansk konjunkturprognosmetodik hade han under en femårsperiod 1928-1932 varit redaktör och så gott som ensam bidragare till Industriförbundets konjunkturrapportering i publikationen Det Ekonomiska läget. Dessutom hade han lagt upp och initierat Industriförbundets produktionsindex, vilket sedan blev en central löpande statistikservice vid Industriförbundet tills den mot 40-talets slut togs över av IUI för att så småningom, i samband med den stora statistikcentraliseringen kring 1960, slutligen hamna under SCB. Åkerman behöll framöver ett stort intresse för hur detta index utvecklades liksom även för den forskning som växte fram vid IUI. Hans tjänster till Industriförbundet upphörde emellertid redan 1933 efter det att han fått en docentur i Lund. Han hade då även prövat på vad det innebar att medverka i statliga utredningsuppdrag. I sitt arbete för 1927 års Arbetslöshetsutredning, där så många andra svenska nationalekonomer gjorde uppmärksammade insatser, hade Åkerman synbarligen fått främst negativa erfarenheter av sådana engagemang. Efter sina många år som offentlig konjunkturbevakare och utredare var Åkerman inte längre så benägen att ta nya liknande uppdrag och tackade således nej. De skäl han uppgav var en principiell aversion mot vad han kallade "engelsk kommittévetenskap". Han tog avstånd från all sammanblandning av politik och forskning.

Den slutsats man i Direktörsklubben drog av den i slutet av april avlöpta konferensen var att arbetet borde "i än högre grad göras gemensamt med Industriförbundet för att något resultat skulle kunna uppnås". Under sommaren 1936 gjorde Österberg därför vidhållna försök att få Industriförbundet att ta hand om gulboksprojektet, som dock nu knappast kunde ha aviserats som en programskrift inför valet. Därtill torde tiden ha varit för knapp. Men industriförbundschefen Lundvik ställde sig uppenbarligen även av andra skäl reserverad. Efter det att Österberg rapporterat om sina föga framgångsrika diskussioner med Lundvik, beslöt Direktörsklubben uppdraga åt Edström och SKF-chefen Björn Prytz att i egenskap av medlemmar i industriförbundets styrelsens arbetsutskott söka närmare påverka förbundets ledning, dvs Lundvik, att taga upp saken. Men inte heller med deras hjälp lyckades man föra in frågan under denna organisations tak.

Det begränsade förslaget

Österberg fortsatte att hålla kontakt med Lundvik, men efter det nedslående andrakammarvalet i september 1936 beslöt Direktörsklubben att i stället föra fram ett mera begränsat förslag än gulboksprojektet. Det innebar att Industrieförbundet skulle leda eller stödja en utredning av frågor som hade "en mera teknisk och industriekonomisk innebörd". Det kan anses vara en av taktisk försiktighet motiverad uppläggning, eftersom den nya koalitionsregeringen i sina programdeklarationer gått ut med apeller om klassamverkan riktade även till näringslivet. Man ville därför i direktörsklubbskretsen uppenbarligen inte längre gå ut med något så vidlyftigt och offensivt som en gulbok.

Det nya förslaget väcktes i oktober av SKF-direktören Uno Forsberg och ledde till att Österberg fick i uppdrag att tillsammans med Forsberg och Separator-chefen Folke Hellstedt uppställa en skiss till ett dylikt mera begränsat program. Resultatet av detta arbete blev en promemoria som diskuterades i Direktörsklubben i december 1936. Det beslöts då att detta förslag skulle delges cheferna för såväl Industrieförbundet som Arbetsgivareföreningen. Därefter skulle sekreteraren Österberg söka att i samverkan med dessa åstadkomma vad som föreslogs i denna promemoria.

Detta kan ses som det första konkreta momentet i IUIs tillblivelseprocess. Trots att förslaget hade en betydligt blygsammare omfattning och reducerad ambitionsnivå än de förslag som förts fram före valet hade det nu i ett mycket viktigt avseende vidgats. Genom att vända sig även till det andra stora näringslivsorganet, Arbetsgivareföreningen, kom en ny intressent in i bilden som skulle visa sig bli avgörande för att IUI överhuvudtaget kom till och formade dess inriktning.

Decembermötet i Direktörsklubben innehöll även ett annat moment av stort intresse för fortsättningen. Det just nämnda "begränsade" förslaget var, som antytts, ett uttryck för taktisk återhållsamhet och klubben tycks ha behållit sitt engagemang i den Österbergska linje man före valet ställt sig bakom. Österberg kunde nu i klubben rapportera att han i sina försök att få till stånd en mera brett upplagd politisk programutredning hade lyckats väcka bl a den prominente högermannen, docenten i fysikalisk kemi och chefen för Liljeholmens Stearinfabriks AB, Harald Nordensons intresse för förslaget. Denne, som snart skulle göra sitt inträde i Riksdagen, hade velat effektivt engagera sig för saken och ville att man skulle organisera en studiekommitté.

Denna tanke skulle sedan vid flera tillfällen åter dyka upp i de diskussioner som föregick IUIs etablering.

Österbergs ambitioner

Det har inte gått att utan djupare efterforskning utreda hur det av Nordenson föreslagna studiekommittéprojektet mottogs i Direktörsklubben, men Österbergs rapport om detta visar att han ingalunda tonat ned sina tidigare ambitioner. Vidden av dessa framgår av ett förslag Österberg presenterat i november 1935 om ett borgerligt samhällsforskningsinstitut. Visserligen var det inte ur detta förslag som IUI emanerade – som skall visas var IUI i mycket liten utsträckning sprunget ur någon enskild persons vision eller tillkommet ur några i förväg uppgjorda ritningar. Men Österbergs idéer och pådrivningsförmåga var dock av så indirekt betydelse för IUIs tillblivelse, att det är av intresse att ge läsaren tillfälle att se närmare på hans förslag. Hela texten återges i ett appendix. Här redovisas excerptvis institutets syfte. Det skulle vara:

att genom fortlöpande forsknings- och undersökningsarbeten analysera den aktuella samhällsutvecklingen på det konstitutionella, sociala och ekonomiska området;

att med ledning av utvecklingstendenserna söka angiva riktlinjerna för en sund och måttfull framstegspolitik på borgerligt demokratisk grund;

att i samarbete med ledande personer inom det politiska livet söka utnyttja arbetsresultaten för praktisk politik, samt

att genom lämplig upplysningsverksamhet arbeta för befastande och spridning bland medborgarna av borgerligt demokratiska samhällsidéer.

Till institutet borde enligt förslaget lämpligen fast knytas två, eventuellt tre för självständigt forskningsarbete kvalificerade personer, representerande statsvetenskap, sociala frågor och ekonomi. Dessa borde äga anlita yngre krafter som medhjälpare, varigenom en gynnsam utgångspunkt även skulle erhållas för rekrytering av kvalificerade och kunniga borgerliga politiker.

Förslaget motiverades främst med att regeringen syntes ha tagit ett allt starkare grepp om de offentliga utredningsresurserna, vars arbete den kunde "leda in på sådana linjer som med hänsyn till bristen på allsidighet och objektivitet kunde vara för samhällsutvecklingen farliga". Det kan kanske också ha föranletts av de förslag till utbyggnad av den offentliga utredningsapparaten

som vid denna tid fördes fram. Arbetslöshetsutredningen hade i sitt slutbetänkande just då kommit med ett förslag om att sätta upp ett statligt konjunkturinstitut. Under hösten 1935 utarbetade även en statlig kommitté under ledning av Tage Erlander med Ohlin och Karin Kock som aktiva medverkare, ett förslag om ekonomiska och sociala trendundersökningar.

Ett av motiven till institutet har ett alldeles särskilt intresse, eftersom det senare skulle återkomma som ett av argumenten i de diskussioner som beledsagade tillblivelsen av IUI. Österbergs utkast förtjänar här att citeras:

På senare tid har tillkommit en omständighet, som i detta sammanhang påkallar särskild uppmärksamhet. Såsom något helt i sin ordning praktiseras alltmera att universitetslärare med officiell partipolitisk etikett i betydande omfattning ställa sina krafter till regeringens förfogande för initiativ och utredningar. En person i dylik ställning bör naturligen icke vara berövad rätten att i sin mån bidra till den samhälleliga utvecklingen även på annat sätt än genom lärarverksamheten och den i samband därmed stående objektiva forskningsverksamheten. Men det kan med fog göras invändning mot att detta forskningsarbete inom universitetsinstitutens ram gives en politisk ensidig och starkt subjektiv prägel liksom ock mot att sådant institut överhuvud användes såsom basis för utredningar med ganska påtagligt partipolitiskt syfte. I sådan mening kan man hysa en berättigad farhåga för universitetsutbildningens och högskoleforskningens politisering.

Österbergs forskningsinstitutsförslag hösten 1935 blev emellertid bordlagt och kom aldrig senare upp till någon ny behandling. Frågan trängdes undan av den betydligt viktigare angelägenheten att i en gemensam partimotion få fram det tidigare nämnda av Österberg föreslagna borgerliga handlingsprogrammet. Österbergs oförminskat energiska arbete på den högre ideologiska ambitionsnivån skulle dock senare komma att leda till betydelsefulla komplikationer i IUIs tillblivelsehistoria.

Den "Edströmska" decembermotionen

Den promemoria om "mera begränsade" utredningar som Österberg på uppdrag av Direktörsklubben medverkat till blev underlag för en motion till Industrieförbundets årsmöte strax före julen 1936. Denna motion presenterades av Edström som tydliggjorde att den hade utvecklats inom Direktörsklubben och att samma förslag även lagts fram för Arbetsgivareföreningen. Han anhöll nu om att Industrieförbundet helt skulle ta sig an saken eller i varje fall hjälpa till med utredningarna.

Motionen återges i ett appendix. Den anförde inledningsvis att näringslivet hittills saknat "ett mera fast grepp om det industriella produktionslivets samhälleliga och socialpolitiska sidor" och "en på egna utredningar och erfarenheter grundad åsiktsbildning om hur utvecklingen bör dirigeras." Det angavs att "industrien måste själv skapa sig ett positivt handlingsprogram på viktigare aktuella punkter baserat på djupgående utredningar av teknisk, organisatorisk och ekonomisk innebörd". Men i motionen underströks också att det gällde att få till stånd en stark opinionspåverkan som stöd för industrins ståndpunkter. Det gällde att förhindra att näringslivets intressen komme på efterhand i det nya försämrade politiska läge som uppstått efter valet. Den sistnämnda punkten utvecklades dock inte närmare utan kom i skymundan för utredningsfrågan.

Motionen tog upp frågan om hur den åsyftade utredningsverksamheten skulle läggas upp. Eftersom motionen på denna punkt skulle komma att tolkas på olika sätt bör den här citeras utförligt:

Nu åsyftade arbete kan läggas på en bredare bas i avsikt att få fram ett fylligt underlag för att uppdraga riktlinjer för den närmaste framtidens ekonomiska politik i allmänhet. Arbetet skulle då gå ut på en analys av utvecklingen och läget i skilda hänseenden i avsikt att få fram ett verkligt perspektiv för bedömning av de aktuella företeelserna och de framkommande reformprojekten. Det ligger i sakens natur, att ett dylikt arbete åtminstone på vissa punkter måste bli ganska omfattande samt av nog så djupgående och vittsyftande innebörd. Planer hava sedan någon tid varit å bane att få till stånd en dylik större utredning av hithörande problem och man synes kunna hysa vissa förhoppningar om att dessa strävanden icke skola bli resultatlösa. Emellertid kan man fristående härifrån och eventuellt jämsides med nyssnämnda arbete naturligen också gå fram efter mera begränsade linjer genom att taga upp en del specialfrågor av särskild aktualitet.

Med planerna på en "större utredning" åsyftades uppenbarligen det tidigare berörda gulboksprojektet. Texten uttrycker emellertid inte några starkare förhoppningar om att någon sådan stort upplagd utredningsverksamhet skulle kunna komma igång och genomföras inom någon snar framtid. Motionen fortsätter nämligen med en utförlig skiss av vad som skulle kunna göras längs mera begränsade linjer i en del dagsaktuella frågor, dvs de linjer man enats om inom Direktörsklubben efter valet. Som exempel på dylika dagsaktuella frågor anfördes arbetslöshetsproblemets samband med teknisk rationalisering, driftskoncentration och produktionsomläggningar inom industrin. Där angavs även hur man skulle förbereda sig för en lågkonjunktur så att arbetare och

kontorsanställda "säkerställdes" samt anförde också frågan om arbetarpensioner. Viktiga aspekter av dessa frågor var hur företagen skulle ges möjligheter till skattemässiga avskrivningar och andra former av fondering och konsolidering.

Som en sista särskilt markerad punkt på exempellistan hade man satt upp frågan om samverkan i näringslivet för att motarbeta statens ingripande på företagarmrådet genom "planhushållning i form av kontroll, subvention och monopol". Kanske kan man i sistnämnda formulering särskilt urskilja den egentlige motionsskrivaren Österbergs egen särskilt omhuldade ståndpunkt. Detta var en fråga av politiskt principiell betydelse särskilt för en ideologiskt medveten liberal men att det borde närmare utredas hur sådan samverkan skulle kunna ske var naturligtvis starkt uppbackat av Edström själv och av de övriga medlemmarna i Direktörsklubben.

Motionen avslutades med några synpunkter på hur utredningsverksamheten skulle kunna organiseras:

För verkställande av hithörande utredningar torde särskild expertis böra anlitas. Dessa experter torde böra ställas under ledning av ett utskott av framstående industriledare, vilket utskott även skulle ha till uppgift att närmare precisera ett på utredningarna baserat handlingsprogram och att tillse att detta, så långt möjligt är omsättes i praktisk politik.

Någon organisationskiss för ett institut är det här knappast fråga om. Det bör vidare noteras att motionen med denna skiss av uppläggnings och organisationsformen främst synes åsyfta den utredningsverksamhet som efter mera begränsade linjer borde inriktas på de ovan anförda just då dagsaktuella frågorna och således inte det större gulboksprojektet. Dess utformning var, som anförts, rent taktiskt upplagd, eftersom man visste att Industriförbundet inte så lätt kunde fås med på några mera radikala och ambitiösa projekt. Men såväl författarna som läsarna av denna motion var troligen underkunniga om att man på den statliga sidan just då var i färd med att sätta upp ett ekonomiskt utredningsinstitut, vars uppgifter inte tänktes bli begränsade enbart till sådana som antydde av dess namn; Konjunkturinstitutet. Det förvånar något att detta inte utnyttjades som ett av argumenten för att man nu på näringslivssidan borde vara lika ambitiös och också sätta upp ett utredningsinstitut, eller åtminstone genomföra gulboksprojektet. Tankegångar i den riktningen torde dock ha varit i rörelse i många sinnen vid denna tid.

Protokollet från Industriförbundets årsmöte i december 1936 ger i sin koncisa form endast begränsad information om den diskussion som följde efter

Edströms presentation av motionen. Det ger dock en föreställning om de reaktioner som mötte förslaget och några av de argument som sedan skulle upprepas under den fortsatta tämligen utdragna behandlingsprocessen på över ett år. Redan nu etablerades således de frontlinje över vilka det sedan skulle bli en avsevärd men "stationär" rökutveckling.

Motståndet mot Edströms förslag leddes inte oväntat av Lundvik. Synbarligen taktiskt lika förslagen som Edström, valde han att främst se till den mera ambitiösa delen av förslaget, alltså gulboksprojektet, som ju egentligen hållits i bakgrunden. Han anförde nämligen att motionsförslaget innebure igångsättandet av en utredning av mycket omfattande natur. Som ett "den nödbeddes förhinder" anförde han att i spetsen för en dylik utredning borde stå en mycket framstående vetenskapligt skolad kraft, vilket, man erfarit under året, inte vore lätt att finna. Detta krav på vetenskaplig kompetens var en skärpning jämfört med det krav på "särskild expertis" som formulerades i motionens organisationsskiss.

Den mest uttalade kritiken kom emellertid från Götaverkens, chef Ernst Hedén, som även senare skulle bli en ihärdig motståndare mot institutets tillblivelse. Han ansåg att motionens förslag var alltför vittomfattande och att det knappast fölle inom Industriförbundets verksamhetsfär. Hedén företrädde här en ståndpunkt som skulle omfattas av många företagare "i landsorten", dvs utanför Stockholmsområdet. Med undantag för SKF var alla medlemmar av Direktörsklubbens uppsvenska verkstadsföretag med Stockholm som nod. Ute i landet fanns det många företag som ifrågasatte Direktörsklubbens självpåtagna ledarskap. Till stor del var de oppositionella grupperna förankrade i västsvenska, särskilt Göteborgska, kretsar där rederier och varv var tongivande.

Resultatet av Industriförbundets årsmötesförhandlingar i detta ärende blev trots den bristande entusiasmen en till synes ganska lätt seger för den Edströmska motionen. Efter det att "sekunderingen" innefattat förslag om att också Arbetsgivareföreningen skulle involveras, beslöt styrelsen uppdra åt sitt arbetsutskott att utse en kommitté för att verkställa den föreslagna utredningen. Det är emellertid av betydelse att notera att protokollet inte upplyser om beslutet innebar ett ställningstagande till huruvida utredningsuppgiften gällde det större gulboksprojektet eller det mera begränsade utredningsprojekt som skissats i motionens huvuddel. Protokollet lämnade således öppet för olika tolkningar om uppdragets karaktär. Detta skulle få vissa konsekvenser i fortsättningen.

Arbetsutskottsbehandlingen och Söderlunds förslag i mars 1937

Efter det att även Arbetstgivareföreningens styrelse godkänt Direktörsklubbens förslag dröjde det ganska länge innan något hände. Anledningen till att ärendet fördröjdes hängde inte enbart samman med en av den svenska vinterns förkylningsvågor utan torde ha att göra med den tveksamhet och osäkerhet som förslaget troligen väckte i många näringslivskretsar. Som vi sedan skall se tog Direktörsklubben vid denna tid ett initiativ som kan ha verkat försenande och som senare skulle visa sig komplicera frågan högst väsentligt. Sedan ärendet bordlagts ett antal gånger inom Industriförbundets arbetsutskott tillsattes dock den 12 mars 1937 vid ett gemensamt sammanträde på Arbetstgivareföreningens lokal med de två organisationernas arbetsutskott en tremannakommitté med uppgift att ange riktlinjerna för den föreslagna utredningen. I denna kommitté ingick, utöver Edström, ordföranden i Arbetstgivareföreningen Gustaf Söderlund och chefen för Industriförbundet Vilhelm Lundvik.

För att få grepp om hur den utsedda kommittén uppfattade sitt uppdrag är det nödvändigt att närmare redovisa huvudpunkterna i den livliga diskussion som föregick dess tillsättande. Ett stenografiskt referat togs av mötesförhandlingarna som således kan följas i detalj. Det har därmed varit möjligt att konkretisera sammanfattningen med en del citat.

Liksom tidigare blev det främst Lundvik som reste svårigheter beträffande det Edströmska förslaget. Han uppmärksammade nu den Edströmska motionens huvudförslag, om att endast genomföra ett antal mera begränsade specifika utredningar, men mot en sådan uppläggning anförde han att den skulle ge det programmatiska arbetet en splittrad innebörd. Han ställde sig således forfarande i huvudsak forfarande bakom ett mer gulboksorienterat förslag men, som redan tidigare anförts troligen främst för att så mycket lättare kunna avvisa hela projektet som oförenligt med Industriförbundets mål och resurser. Han anförde nu den under 1936 utkomna Ohlinskriften Fri eller dirigerad ekonomi som typen för den skrift förslagsställaren därvid troligen tänkt sig. För en sådan utredningsuppgift kvarstod dock enligt Lundvik uppenbarligen problemet att finna en lämplig ledare. Lundvik hade på denna punkt inget annat förslag än att en kommitté skulle tillsättas med uppgift att skaffa en person som kunde ägna sig helt åt saken. Denna kommitté skulle dock dessutom arbeta fram ett gemensamt program för utredningsarbetet. Detta skulle troligen inte bli någon lätt uppgift "då åsiktsbildningen inte vore klar inom industrikretsar".

Lundviks specifika fokusering och avgränsning till att vad som var föremål för diskussion var ett gulboksprojekt, kom dock bort i den fortsatta diskussionen. Lundvik förde själv diskussionen vidare genom att ta upp de kringliggande frågorna beträffande hur ett utredningsarbete skulle göras fruktbringande för oppositionen. Därmed kom han in på den för Industriförbundet ännu känsligare upplysningsfrågan som skulle visa sig bli en betydligt svårare stötesten i fortsättningen än själva utredningsfrågan. Lundvik ifrågasatte nu, visserligen i något mångtydiga formuleringar, om Industriförbundet verkligen var det mest lämpliga verktyget för denna uppgift. Industriförbundet hade inte särskilt uppodlade kontakter med riksdagsfolk som representerade näringslivet och industrin, ansåg han, och för den kanske viktigaste uppgiften, att påverka den allmänna opinionen i industrivänlig riktning var det inte heller tillräckligt rustat. Lundvik undrade om inte utredningsmaterialet skulle kunna ställas till oppositionens förfogande mera direkt utan att Industriförbundet framställdes som företrädare för oppositionen. Med detta kan Lundvik sägas ha avvisat alla propåer om att Industriförbundet skulle ta på sig något ansvar för att de resultat som skulle komma från utredningsverksamheten fördes fram i den politiska processen. Ändock mynnade hans anförande anmärkningsvärt nog ut i ett förslag om att permanent knyta en framstående ekonom till Industriförbundet. Industrin borde enligt Lundvik ha den bästa kompetens som stod att få för att vinna förståelse hos statsmakterna för industrins krav. Lundviks syn på hur Industriförbundet borde använda en ekonomisk vetenskapsman tycks här ligga långt från gulboksidén.

I den fortsatta diskussionen anförde flera talare invändningar mot vad man uppfattat som en alltför försiktig och räddhågad linje hos Lundvik när han ifrågasatte Industriförbundets roll i bilden. En av förbundets tidigare ordföranden och chef för Stockholms Bryggerier, Doktor Bertil Almgren, som varit en av Österbergs stöttepelare redan i början av sina kontakter med Industriförbundet menade att man inte skulle vara rädd för meningsbrytningarna inom industrin. "Det är bättre att meningar bryts än att vi inte alls veta vad vi skola säga till våra motståndare." Almgren anförde i anslutning till detta samma tankegång som den Nordenson enligt Österberg varit inne på vid diskussion med Österberg före decembermötet i Direktörsklubben.

"Vi måste dela upp oss i grupper för olika specifika ämnen, kommunikationsfrågor, valutafrågor etc och var på sitt håll fördjupa våra kunskaper inom några av dessa specialgrenar."

Man borde enligt Almgren tillsätta en stor kommitté för att överlägga om exempelvis sådana frågor som framkommit i mammututredningen. "Man borde samlas för att kritisera och resonera om en sådan bok som Ohlins", yttrade han och fortsatte: "Industriförbundets styrka är att kunna ge svar på remisser men det räcker ej. ... Överhuvudtaget måste vi organisera och förbereda oss för behandling av de aktuella problemen. Industriledaren själv har ej alltid tid, men deras närmaste medarbetare borde skolas härför".

Det Almgrenska uttalandet följdes av ett stort antal liknande inlägg. Disponenten C.J. Malmros anförde att "vi ej böra vara rädda för att säga vår mening även om detta måste göras hänsynslöst. NK-chefen Generalkonsuln J.E. Sachs ord föll:

Självklart är att om man har socialdemokratisk regering, som dock är ganska respektabel och skött sig bra, så vill man icke i onödan ställa till bråk med denna, men självklart är också att denna regering kommer att gå emot våra intressen. ... Vi måste göra något för att vara beredda att försvara oss. ... Vi skola icke vara rädda för att gå hårt fram."

Även om flera talare hade vänt sig mot Lundvik fick dock även denne en hel del stöd. Wilhelm Ekman, chefen för Korsnäs och vid denna tid styrelseordförande i Industriförbundet, ansåg att "politiken måste läggas åt sidan". Direktör Axel Bergengren, chef för textilföretaget Borås Wäfveri AB, även han en tidigare ordförande i förbundet, erkände att det visserligen var en skyldighet att göra vad man kunde för att bemöta angreppen på det fria näringslivet och göra motstånd mot planhushållningen, men att det vore farligt för Industriförbundet och Arbetsgivareföreningen att göra upp ett politiskt program. Han fällde även ett kryptiskt yttrande som kan ha anspelat på det tidigare nämnda initiativ som Direktörsklubben tagit men ännu inte offentliggjort och till vilket vi skall återkomma nedan. Det var sannolikt lika dunkelt för åhörarna som det måste vara för den läsare som tar del av denna text för första gången. Bergengren anförde att det även vore farligt "om det komme ut att vi bildat någon organisation som skulle ha i uppdrag att motarbeta regeringen". Arbetet måste läggas upp så att man inte direkt gick emot regeringspartiet.

Huvuddelen av inläggen efter Lundviks anförande kom dock naturligtvis att gälla själva sakfrågan hur det föreslagna utredningsarbetet skulle organiseras. Lundviks eget specifika förslag att man skulle knyta en kvalificerad nationalekonom till Industriförbundet fick inget direkt gensvar. Det rådde emellertid allmän enighet om att man borde skaffa sig en person som skulle

utgöra en permanent snarare än en tillfälligt ordnad kapacitet. Hos Jernkontorschefen Disponent Wiking Johnsson fann Lundvik även ett visst stöd för tanken att det var Industriförbundet snarare än Arbetsgivareföreningen som i så fall borde få ett sådant resurstillskott, eftersom de flesta frågor vore rena näringsfrågor och ej arbetsgivarproblem. Förslaget att just en nationalekonom skulle anställas möttes dock av reservationer med innebörden att det var nödvändigt att den som antogs var en person som förstod industrins åsikter och talade dess språk. Detta fick i själva verket starkare betoning än Lundviks krav på högsta vetenskapliga kompetens. När nu inte Eli Heckscher stod att få, finge man väl försöka med någon annan framstående vetenskapsman. Man finge dock vara beredd att betala vad det skulle kosta.

I det anförande som hölls av Sachs kom beklagandet att Heckscher inte kunnat åta sig saken till värtaligt uttryckt. Han ansåg att

man måste ha en karl, som kan sköta saken. Professor Heckscher förefölle faktiskt att vara den ende, som vi numera kunde ha förtroende för och som kan tala vårt språk. Därför vore talaren ledsen att han sagt nej. Men han borde dock kanske försöka på nytt med honom. Varje utgift som här göres är av ringa betydelse i jämförelse med den nytta för näringslivet, som kan vinnas genom en dylik mans gärning. Vi måste helt enkelt ha råd till detta allihop, ej blott de större företagen, om vi skola kunna existera. ... Det går ej eljest att sedermera, när de stora frågorna remitteras till oss för yttrande, på åtta dagar lämna remissvar.

Resignerande inför Heckschers som det dock föreföll obönhörliga nej kom Sachs närmast in på tankegångar som var en vidareutveckling av Nordensons. Det fortsatta referatet av hans yttrande lyder:

Skall nu emellertid verkligen en man kunna göra detta? Vi borde kanske dela upp näringslivets män på de olika programpunkterna och sedan söka skaffa de bästa krafter, som stå till förfogande, att tjänstgöra som experter vid dessa programpunkters utarbetande. Det är vad näringslivet vill, som skall framföras, ej den eller den nationalekonomens uppfattning. Man vinner icke tillräckligt genom att blott uppdraga åt en nationalekonom att utarbeta en sak, utan näringslivets egna män måste vara med och draga upp riktlinjerna."

Lundvik förhöll sig skeptisk till denna Nordensonska utvidgning och vidhöll att den springande punkten trots allt var att det behövdes en sammanhållande kraft som visserligen inte själv behövde göra allt men som dock skulle vara svår att få fram. Han kom dock att sekundera det utvidgade förslaget och föreslog att en programkommitté skulle tillsättas för att närmare utreda frågan. En sådan skulle dock inte ägna sig åt själva substansfrågorna om vad som borde utredas utan endast ta upp formfrågan hur sådant arbete skulle organiseras.

Därmed hade Industriförbundet i princip sagt ja till att gå vidare. Det mest avgörande för frågans fortsättning blev dock det svar som gavs av Arbetsgivareföreningen. Dess chef Söderlund som stödde Lundvik förde samtidigt förslaget ett steg vidare och föregrep därmed vad en programkommitté enligt Lundvik skulle göra. Söderlund föreslog nämligen att man, efter det att den av Lundvik föreslagna kommittén först lagt upp utredningslinjerna, sedan skulle bilda en organisation som skulle ta sig an utredningsuppgifterna. Denna skulle stå till tjänst inte bara för Industriförbundet och Arbetsgivareföreningen utan även betjäna Exportföreningen och handelskamrarna och vara ett för alla dessa organisationer gemensamt organ. Handelskamrarna hade några år tidigare försökt etablera en organisation med uppgift att koordinera näringsorganisationernas syn på vissa frågor men denna organisation hade snart förpuppats. Anledningen till att Söderlund ville ha med dem var att det under diskussionen framkommit att just handelskamrarna kunde vara farliga när de saknade tillräckligt skickliga krafter. Att han ville få med Exportföreningen kan förklaras av att det ju var denna som ofta stått i centrum för Direktörsklubbens kritik och missnöje.

Söderlunds omnibusförslag att ett gemensamt utredningsorgan skulle sättas upp för inte mindre än fyra olika organisationsgrupper i näringslivet mötte dock invändningar. Därvid var det dock främst handelskamrarnas medverkan som ifrågasattes. Däremot yttrades inget emot förslaget att ta med Exportföreningen i bilden. Med Söderlunds förslag gick mötet till votering och tillsatte den inledningsvis nämnda kommittén bestående av Edström, Lundvik och Söderlund som skulle utreda frågan närmare. Det förefaller emellertid därvid som om kommittén främst kom att utgå från att det gemensamma utredningsorganet skulle ha endast Industriförbundet och Arbetsgivareföreningen som principaler. Det borde annars ha funnits anledning att ge den vissa direktiv om just Exportföreningens medverkan.

3 Kommittéarbetet och FUIF

Lundviks PM

Det har inte varit möjligt att närmare följa den i mars uppsatta kommitténs arbete. Redan samma månad den 20 mars presenterade dock Lundvik en reorganisationspromemoria rörande Industriförbundets verksamhet och

uppgifter bl a i de avseenden som gällde dess remiss- och utredningsverksamhet. Dennas utformning och innehåll var givetvis inte oberörda av det Edströmska förslaget och de överläggningar kring detta som sedan följt. Men en så omfattande reformskiss som Lundviks kunde inte på så kort tid ha tillkommit som en respons enbart på dessa sista månaders diskussioner. Säkerligen påverkades Lundviks förslag även av den tidigare nämnda gulboksdiskussion han haft med Österberg och de industrikretsar denne representerade. Emellertid tycks rötterna till Lundviks PM gå ännu längre tillbaka. Bakgrunden till Lundviks PM torde bl a ha varit att det vid Arbetsgivareföreningen sedan 1930 fanns en utredningsavdelning som jämte sitt löpande arbete med tiden kommit att göra även en del utredningar för föreningen av såväl social och industriell som ekonomisk natur. Därvid hade tjänstemännen på denna avdelning givetvis kommit att ta upp frågor som var gemensamma för Arbetsgivareföreningen och Industriförbundet. Det var naturligt att man önskade att Industriförbundet för att underlätta samarbetet skulle samordna sina verksamheter av denna typ på samma vis som Arbetsgivareföreningen gjort.

Det Lundvikska svaret på det behov av omorganisation beträffande Industriförbundets informations- och utredningsverksamhet var detaljerat och ingående men kan knappast betecknas som något radikalt tillmötesgående. Lundvik erkände i sitt PM behovet av en utbyggnad av såväl informations-service som utredningskapacitet vid Industriförbundets kansli men han tycks inte ha varit redo att sträcka sig så långt som till att föreslå upprättandet av en utredningsavdelning. Huvuddelen av Lundviks PM ägnades i själva verket den mångfald olika propaganda- och informationsverksamheter som Industriförbundet bedrev. Den centrala problematiken han här tog upp var snarare medial än utredande och analytisk. Beträffande den senare typen av verksamhet skulle Industriförbundet liksom tidigare skulle vid behov anlita externa experter när någon större fråga behövde utredas, för vilken kansliets kapacitet inte räckte till. Detta var samma position som den han intagit inför gulboksprojektet. Men som en uppföljning av det förslag han en vecka tidigare fört fram vid den ovan refererade stora marsdiskussionen förordade Lundvik dock nu att en tjänst för en nationalekonom inrättades vid Industriförbundets kansli. Detta var den viktigaste och mest konkreta punkten i Lundviks reformskiss. Liksom i det tidigare diskussionsförslaget tänktes dennes uppgift dock inte främst vara utredningsverksamhet. Lundviks PM klarlade nu att den snarare skulle bestå i att följa den löpande ekonomiska utvecklingen i Sverige och utomlands och

ansvara för att en kontinuerlig rapportering upprätthölls. Lundvik tycks här närmast ha tänkt sig en bevakning motsvarande den konjunkturbevakning som det just då uppsatta Konjunkturinstitutet fått som sin huvuduppgift. Troligen var det de mera långsiktiga frågorna, särskilt ekonomisk-politiska frågor av den typ Edström pekat på i sitt förslag, han främst hade i tankarna.

Kommittéarbetets försening

Kommitténs arbete blev avsevärt försenat. Redan det faktum att de två arbetsutskotten inte möttes förrän i mars 1937 hade som tidigare nämnts fördröjt dess tillsättande. Lundvik anförde senare att denna försening orsakats av sjukdomsfall, men medgav att även andra skäl funnits, dock utan att närmare ange deras art. Det finns här ingen anspelning på att förseningen kunde ha något att göra med Direktörsklubbens just då sekreta verksamhet, till vilken vi återkommer. Lundvik visste ej om den. Någon direkt förhållning av ärendet från Lundviks sida var det troligen inte heller fråga om, men det är väl inte uteslutet att Lundvik ansåg sig och förbundet behöva förberedelse- och betänketid. Han hade, som nämnts tidigare, tvingats avvisa gulbokspropån inte bara av brist på resurser utan troligen också därför att uppgiften enligt honom inte låg lämpligt till för Industriförbundet med tanke på dess organisation. Frågan i vad mån förbundet skulle ta på sig utredningsuppdrag krävde som PM visade såväl ett genomtänkande av förbundets organisation som en översyn av dess resursläge och målsättning.

Lundvik, som sände sitt ovan relaterade PM till Edström, fick tack från denne den 5 april och dessutom meddelandet att "det är önskvärt att Du, Söderlund, och jag sammanträffa, men Söderlund är upptagen till bristningsgränsen och först sedan byggnadskonflikten är ur världen kan vi tänka på att ta upp arbetet på detta håll". Därefter tycks inget ha hänt i kommittén förrän i september. I brev till industriförbundsordföranden Wilhelm Ekman den 11 september berättar Edström att "det har varit svårt att få sammanträdet till stånd under sommaren enär än den ene och än den andre var borta på ferier. Nu senast var Lundvik borta". Att det överhuvudtaget blev något möte av vid denna tidpunkt tycks dock främst ha varit Lundviks förtjänst. I augusti hade han, kanske för att kompensera för sin egen tidigare obeställbarhet, skrivit till Edström och bett honom reservera ett par dagar. Resultatet blev att ett kommittésammanträde utlystes till den 14-15 september.

Det är kanske inte förvånande om en kommitté som tillsatts i mars inför sitt första sammanträde ett halvår senare vore något desorienterad om sin uppgift. Edström som var ordförande och sammankallande talade i ett brev till Söderlund den 17 augusti, i vilket han kallade denne till det nyss angivna septembersammanträdet, om mötets ärende som "det samarbete som skall äga rum mellan Arbetsgivareföreningen och Industriförbundet beträffande mera aggressiva åtgärder från industrins sida". Det var ju knappast någon adekvat beskrivning av vad det var frågan om enligt direktiven och man undrar om Edström kan ha glömt bort vad saken egentligen gällde. Men Edström har blivit känd som en mycket god taktiker och trots att han vid denna tid var strängt upptagen av många andra uppgifter såsom styrelseordförandeposten i ASEA och ordförandeskapet vid Saltsjöbadsförhandlingarna hade han nog klart i minnet de direktiv kommittén fått i mars. Han var säkerligen mycket medveten om att vad som mer än allt annat kommit att försena kommittéarbetet var att Direktörsklubben hade engagerat sig i att utveckla en med kommittéförslaget rivaliserande organisation benämnd Föreningen för undersöknings- och upplysningsverksamhet om industriella förhållanden (FUIF). Som följande framställning skall belysa hade Edström, som dock kanske inte helt hade kontroll över den profil FUIF kommit att utveckla, klart insett den konfliktsituation som uppstått. Under augusti försökte han nämligen tona ned FUIFs inriktning för att undvika frontalkollision med det i kommittén diskuterade föreslagna organets tilltänkta uppgifter. Formuleringarna i brevet till Söderlund får kanske ses som ett led i ett förhandlingsspel, där Edström hoppades få till stånd en eftergift även i kommittén.

FUIFs syfte och bakgrund

FUIF hade konstituerats i april 1937 med Direktörsklubbens sekreterare Österberg som drivande kraft. Föreningen sattes upp närmast som Direktörsklubbens sekretariat men fick formellt en status som egen juridisk person. Enligt de vid konstituerandet antagna stadgarna var dess uppgift "att främja svensk industri genom att bedriva undersöknings- och upplysningsverksamhet rörande ekonomiska, sociala och politiska förhållanden av betydelse för den industriella produktionen samt genom att ekonomiskt stödja sådana strävanden, som syfta till att stärka förutsättningarna för en gynnsam industriell utveckling."

Ett syfte med detta arrangemang var således att organisationen skulle kunna fungera som distributionsorgan för de olika typer av finansiella understöd som flöt från industrin till borgerliga politiska ändamål inklusive partierna. Österbergs egen förklaring till att initiativet togs vid denna tidpunkt var att det var just denna fråga som av någon anledning — kanske skattedeklarationsskäl — då drivit fram behovet av ett ställningstagande till om icke en formell organisation var behövlig. Samtidigt kunde Österbergs ställning som Direktörsklubbens sekreterare, tidigare utförd närmast som en privat konsultverksamhet, ges en institutionell bas som möjliggjorde att hans arvoden från klubbens medlemmar i stället kunde utbetalas till honom som lön för sekreterarbefattningen i föreningen.

Emellertid var, som föreningens namn antyder dess mest centrala syfte att bedriva undersöknings- och upplysningsverksamhet. Detta var naturligtvis en anmärkningsvärd målsättning med tanke på att undersökningsverksamhet kunde fattas som liktydig med utredningsverksamhet. Den skulle således täcka samma uppgiftsområde som det organ den samtidigt existerande kommittén skulle förbereda. Även syftet att bedriva upplysningsverksamhet var högst anmärkningsvärt med tanke på att upplysningsverksamheten i hög grad tillhörde just Industriförbundets revir. Detta hade blivit särskilt markerat i den promemoria Lundvik arbetat fram i mars. Edström var, som noterats, underkunnig om denna, men han höll själv Lundvik liksom alla övriga utanför Direktörsklubbens krets ovetande om etableringen av FUIF ända till sommaren.

Anledningen till hemlighetsmakeriet torde väl främst ha varit att FUIF inte med en gång ansett sig färdig med formuleringen av sitt syfte och sitt arbetsprogram. Även de organisatoriska frågorna krävde sannolikt en viss ytterligare tid för diskussion och utmognad. Men givetvis insåg Edström att vetskapen om FUIFs existens skulle störa arbetet i den kommitté där han samtidigt satt ordförande. Visserligen hade denna kommitté liksom FUIF tillkommit på Direktörsklubbens initiativ, men eftersom kommittén hade involverat andra organisationer än Direktörsklubben kunde den givetvis inte desavoueras. Om det var något i denna organisatoriska kollisionssituation som borde ha vikit undan så vore det, kan man tycka, FUIF eftersom den synbarligen tillkommit efter det att kommittén satts upp och fått sina direktiv. I själva verket hade emellertid den nya föreningen koncipierats innan denna kommitté sattes upp. Österberg hade utarbetat ett förslag till stadgar och arbetat ut ett förslag till arbetsprogram redan i februari 1937. FUIF måste

alltså ha funnits i Edströms åtminstone "inre" sinnevärld under den marsmånad kommittén föddes. Det torde snarare ha varit Edströms medverkan i konstitueringen av FUIF än byggnadskonfliktens beslagtagande av Söderlund som var huvudskälet till att kommitténs arbete måste uppskjutas.

Etableringen av FUIF innebar inte självklart att man vände organisationerna och den tillsatta kommittén ryggen. Edströms specifika motiv för att driva fram FUIF parallellt med kommittén kan ha varit taktiska. Om kommitténs arbete inte skulle leda till något vore det kanske viktigt att FUIF stode färdigt att kunna ta över uppgifterna. Kanske trodde han också att FUIF skulle stimulera organisationerna att satsa mera på kommitténs projekt. Trots att själva kommittéarbetet liksom även utvecklingen av FUIF stördes av den uppkomna parallellsituationen, fanns det möjligen enligt Edströms synsätt vissa fördelar med att gå fram på två vägar.

För att få perspektiv på FUIFs tillkomst bör man komma ihåg att den Edströmska decembermotionen ju var resultatet av den lågoffensiva linje som föreslogs i klubben av andra än Österberg och Edström. Visserligen hade Österberg varit den som i huvudsak utformat den skrivelse som utgjorde underlaget för Edströms decembermotion, men det var närmast ett uppdrag han där genomförde och innehålllet i detta PM motsvarade kanske endast marginellt Österbergs egna önskemål. Som visats tidigare var Österberg en de stora linjernas man, som av taktiska skäl nu tvingats krypa med sina idéer. För Österberg hade även det i och för sig ambitiösa gulboksprojektet troligen varit något av en minimalistisk linje. Det innebar ju att den direkta politiska frontkontakt man skulle ha fått medelst en gemensam borgerlig partimotion föll bort. Men framför allt var det ju en synnerligen blygsam lösning av utredningsuppgiften jämfört med Österbergs tidigare förslag om ett borgerligt samhällsforskningsinstitut. I den mån Österberg fick med några av sina egna synpunkter i decembermotionen torde dessa återfinnas i dess inledande parti, som indirekt anspelar på det stora gulboksprojektet, som tills vidare hade måst skjutas åt sidan. Detta framgår tydligt av den skiss till arbetsprogram som Österberg satte upp för FUIF redan i det ovan nämnda februariutkastet. Från detta kan målet för FUIFs utredningsverksamhet citeras vara:

"att ifråga om den industriella produktionens samhälleliga och socialpolitiska sidor söka åstadkomma underlag för ett positivt handlingsprogram. Även om ett dylikt arbete av förklarliga skäl till en början endast kan resultera däri, att industriens själv på viktigare aktuella punkter bildar sig en egen positiv mening om lämpliga åtgärder, synes mycket vara vunnet".

Liknande välformulerade sentenser anförde Österberg i sin arbetsprogramskiss även beträffande upplysningsverksamhetens målsättning. Dess text kan studeras i ett appendix där hela skissen av arbetsprogrammet finns återgivet.

För Österberg var uppenbarligen utvecklandet av ett borgerligt handlingsprogram fortfarande det stora övergripande målet och tillkomsten av FUIF får nog till inte liten del ses som resultatet av hans tillskyndan. Att Direktörsklubben just i februari 1937 tog initiativ till FUIF får visserligen ses mot bakgrunden av det något reserverade mottagande som decembermotionen trots allt fått. Men Österbergs allmänna viljeinriktning bidrog säkerligen. Ingen visste bättre än Österberg hur begränsat Edströmsmotionens innehåll var i förhållande till vad Direktörsklubben ursprungligen och egentligen ville uppnå. Det förslag som tagits vid decembermötet var ju för övrigt bara att det begränsade utredningsförslaget skulle närmare organiseras. Det var ej möjligt att vid FUIFs ritbordskoncipiering i februari förutse att utredningsförslaget skulle mynna ut i det speciella organisationsdirektiv som kommittén sedan fick i mars. Även om detta hade kunnat förutses så kunde man dock i direktörsklubbskretsen förbli ganska säker på att omfattningen av vad Industriförbundet och Arbetsgivareföreningen skulle kunna sätta upp skulle bli ytterst blygsamt främst på grund av dessa organisationers begränsade ekonomiska resurser. Industriförbundet i synnerhet var en fattig institution. Att Direktörsklubbens medlemmar hade helt andra förutsättningar att ge den förening man skapat en stark finansiell bas var troligen avgörande för att man sedan i april lät konstituera FUIF trots att kommittén då kommit till.

Edströms och Direktörsklubbens motiv att etablera FUIF måste emellertid anses ha varit starka Österberg förutan. Direktörsklubbens tidigare beskrivna allmänna viljeinriktning hade ju en udd mot såväl Arbetsgivareföreningen som Industriförbundet redan innan Österberg anställdes. I syfte att driva fram ett industrins politiska handlingsprogram var det naturligtvis, som nyss påpekats, inte märkligt att man inom Direktörsklubben, efter det att man fått så lamt stöd och rent av upplevt ett segt motstånd från organisationernas sida, tog saken i egna händer och skapade den organisatoriska bas som var nödvändig för att handlingsprogrammet skulle få det erforderliga utredningsunderlaget och för att detta skulle kunna föras fram till politiska instanser via såväl direkta kanaler som via indirekta i form av påverkan på den allmänna opinionen.

FUIFs ambition att fungera som utredningsorgan kan som antytts knytas tillbaka till Österbergs förslag om ett borgerligt utredningsinstitut hösten 1935. Dess tilltänkta upplysningsverksamhet däremot synes ha fått sin inspiration främst från England. Edström och Österberg var varma anglofiler. Båda hade tidigare trätt fram offentligt och advokerat organisatoriska och andra åtgärder för att få till stånd en vidgad och intensifierad ekonomisk upplysningsverksamhet befrämjande en engelsk-liberal samhällssyn med front mot socialismen. Österberg hade gjort sådana insatser i sin verksamhet vid Kommerskollegium under 20-talets tidigaste år då detta organ under den kortvariga Ekmanska regeringen i vilken Beskow var finansminister fick direkta direktiv att driva en ekonomisk upplysningskampanj. Även Edström hade talat sig varm för sådan upplysningsverksamhet under denna tid. Här kan särskilt nämnas det anförande han höll vid Industriförbundets årsmöte 1922. Edströms och Österbergs engelsk-liberala orientering närdes troligen sedan under resten av 20-talet av att man i svensk samhällsdebatt rent allmänt ägnade så stor uppmärksamhet åt den engelska utvecklingen. Det har gjorts stort nummer av att Ernst Wigforss tog intryck av och förmedlade innehållet i den reformliberala Gula Boken men det skulle ha varit ännu mera anmärkningsvärt om han inte hade gjort det, med tanke på den stora uppmärksamhet den fick i svensk press. Vi har tidigare noterat vilken uppmärksamhet även den senare programskriften The Next Five Years fick. Det är därför inte överraskande att såväl Edström som Österberg kom att påverkas av hur man inom engelska näringslivskretsar såg på industrins samhällspolitiska roll. En direkt förebild för hur FUIFs upplysningsverksamhet skulle kunna läggas upp fick man nu av den engelska Economists League som etablerades 1919 som en separat organisation vid sidan av det engelska Industriförbundet. Den engelska förebildens syftemål angavs med Edströms egna senare formuleringar vid Industriförbundets årsmöte vid årets slut vara:

"att befordra den engelska industriens och handelns intressen genom att skapa en, hela folket omfattande, förståelse för dessa näringars problem och verksamhet; att väcka allmänt intresse för ekonomiska studier, som kunna anses vara en nationell nödvändighet; att gendriva felaktiga ekonomiska läror, som inte är grundade på fakta utan på känslöstämningar och felaktiga påståenden; att bekämpa olika omstörtande element, som försöka att genom uppvigling eller strejk och utsående av missnöje störa den industriella verksamheten."

FUIF och kommittéarbetet kolliderar

Det organisations- och annat förberedelsearbete som ej var klart när FUIF konstituerades i april 1937 fortsatte under resten av våren och försommaren och var i stort sett klart i juli. Resultatet var ett mycket vidlyftigt arbetsprogram, särskilt när det gällde utredningsverksamheten. Det ger i sig en utomordentligt samlad och uttömmande redovisning av de flesta ekonomisk-politiska frågor som då var aktuella i landet och har ett självklart bakgrundsvärde för framställningen om hur IUI blev till. Det har föranlett dess återgivande i ett appendix tillsammans med den samtidigt framlagda organisationsplanen och förslag till utgiftsstat.

Det var först i och med att allt detta förberedelsearbete blivit klart som FUIF tillkännagav sin existens. Det förefaller som om föreningen dittills förblivit en inom dess slutna krets ganska väl bevarad hemlighet. I varje fall kom nyheten som en överraskning för kommittémedlemmen och industriförbundschefen Lundvik och troligen även för Söderlund, Arbetsgivareföreningens representant i kommittén.

Lundvik måste naturligtvis ha reagerat mot att inte tidigare ha blivit underrättad om vad som varit i görningen. Han kan knappast heller i sak ha välkomnat den plötsliga existensen av ett organ med upplysningsuppgifter närliggande Industriförbundets faktiska och de han i marspromemorian angivit som önskvärda att utveckla. Men såväl han som Söderlund måste dessutom ha reagerat mot att den nya föreningen också skulle ombesörja utredningar. Det var ju just detta kommittén blivit tillsatt att förbereda. På denna punkt var FUIFs av Österberg under våren utarbetade arbetsprogram presenterat i slutgiltig form i juli 1937 som nämnts särskilt ambitiöst. Visserligen var det tänkt att bara ett fåtal ämnen skulle tas upp åt gången men arbetet syntes komma att innebära djupstudier med sakkunniga experter samt med studiedelegationer som en typ av referensgrupper. Det var med andra ord fråga om organisatoriskt tämligen stora utredningar, som föreföll sammanfalla med de utredningsuppgifter kommittén var satt att bedöma.

När FUIF på sommaren trädde fram som ett fait accompli och dess färdiga program redovisades, måste således förutsättningarna för kommittéarbetet ha blivit ganska rubbade. För att kommittéarbetet inte skulle helt förlamas såg sig Edström uppenbarligen tvungen låta FUIF, innan dess verksamhet sattes igång på allvar, gå ut och tona ned de ambitioner som angivits i dess juliprogram. Det var sålunda med en sådan mera begränsade målsättning

Edström under augusti och september presenterade FUIF när han påbörjade föreningens försök att värva flera medlemmar. Han kontaktade ledande namn i näringslivet och var därvid angelägen att framhålla att man inte hade för avsikt att inkräkta på de andra organisationernas uppgiftsrådjonger. Tvärtom skulle föreningen samarbeta intimt med Industriförbundet, till vilket man närmast såg sig som ett komplement. I det tidigare nämnda brevet till Industriförbundsordföranden Korsnäschefen Ekman, som vid marsmötet velat "lägga politiken åt sidan" underströk Edström t o m att det var anskaffandet av pengar som var FUIFs främsta syfte.

Det är alltså ej vår avsikt att splittra krafterna, (men) Industriförbundet kan ej bli så handlingskraftigt och penningstarkt som vår förening avser att bli, ej heller kan Industriförbundet uppträda så positivt som vi. Vad vi huvudsakligast åsyftat är att skaffa direkta medel från industrins sida för att kunna göra något.

En alldeles särskilt viktig uppgift, där enligt Edström konkurrens med Industriförbundet knappast skulle kunna uppstå, var den rent politiska upplysningsverksamheten i vilken ingick en utbildningsfunktion, som tillmättes en central roll.

"Av allra största vikt är att utbilda dugliga experter och sakkunniga, som arbetar för vår sak. De måste ägna sin sak helt och hållet åt oss och vara beredda att inträda i riksdagen och i övrigt verka för industrins bästa. ... Tyvärr går alla landets dugligaste krafter för närvarande över till sosselägret."

Den uppgift som Edström främst var beredd låta FUIF frånträda var utredningsverksamheten. Edström tycks därvid ha uppfattat att de två övriga medlemmarna i kommittén var med på att FUIF dock skulle få ägna sig åt den andra delen av sitt program, alltså upplysningsverksamheten, åtminstone sådan upplysningsverksamhet som var mera politiskt betonad. Denna gren av verksamheten hade för övrigt fått en svåråterkallelig start genom anställandet av en presskontaktman, Bertil Traneus. Några liknande bindningar hade däremot inte hunnit vidtas, när det gällde utredningsverksamheten. Kontakter med Socialstyrelsens Gunnar Huss i socialpolitiska frågor tycks inte ha lett till några åtaganden från dennes sida. Samma negativa resultat tycks ha blivit fallet beträffande det uppdrag Österberg fick att kontakta kammarrättsrådet Carl Kuylenstierna och riksdagsman Axel Roos i näringslivsskattefrågor.

I brev till Österberg den 22 september redogjorde Edström för vad som förehavits vid mötet den 14-15 september. Det förefaller som om Edström ansett sig förut ha bedömt situationen riktigt. Han kunde rapportera att man enats om att "FUIF tills vidare skall behandla presskampanjen, de rent politiska frågorna samt fördelningen av medel". Beträffande utredningsverksamheten kunde han berätta att Industriförbundet och Arbetsgivareföreningen ämnade starta en ny byrå, som kommer att ha hand om de frågor som beröra dessa föreningar, vilket i stort sett var just de frågor som tagits upp i den Edströmska motionen året innan. Flera av dessa frågor var dock föremål för statliga utredningar och skulle således inte tas upp på byråns arbetsprogram och andra frågor kunde avföras av andra skäl. Kvar till byrån syntes bli konjunktur- och arbetslöshetsfrågor och allra främst den stora frågan om samverkan inom industrin för att motarbeta statens ingripande på företagarområdet genom planhushållning i form av kontroll, subvention och monopol. Denna sistnämnda fråga ansåg Edström vara "själva utredningsorganets kärna". Beträffande detta stora komplex förordade han att samarbete skulle ske med FUIF. Han bad Österberg kalla Direktörsklubbens medlemmar till möte för en diskussion om den saken den 25 oktober.

Emellertid tycks de övriga kommittémedlemmarna inte ha uppfattat vad man kommit överens om i kommittén på samma vis som Edström. Kanske hade de efter mötet konfererat sinsemellan och enats om att frångå vad som överenskommits med Edström. Det kan naturligtvis inte heller uteslutas att Edström "valde att missförstå" överenskommelsen och hoppades att Österberg skulle kunna driva hans uppfattning om vad som beslutats. Den troligaste orsaken till divergensen torde dock vara att man vid mötet helt enkelt inte hann ägna frågorna den tid och uppmärksamhet de krävde. Ingen hade kanske haft tid att ordentligt förbereda mötet, som troligen avlöpte mycket informellt. Något protoll från mötet är inte känt.

"Kompromissammanbrottet"

Att de övriga kommittémedlemmarna inte hade uppfattat vad man kommit överens om i kommittén på samma vis som Edström skulle visa sig när kommittén skulle sätta upp ett gemensamt utlåtande. I detta, dagtecknat den 22 oktober 1937, troligen författat av Lundvik, torde även Söderlund ha fått sina synpunkter nöjaktigt tillgodosedda, men uppenbarligen inte Edström.

Samma dag som mötet i Direktörsklubben, den 25 oktober, uttryckte Edström i ett brev avsett för de två övriga kommittémedlemmarna sin förvåning över att vissa synpunkter han trodde man varit överens om inte kommit med. Brevet ställt till Lundvik löd som följer:

Som jag nämnde för Dig i telefon idag skulle jag gärna vilja ha en ändring i slutet på den skrivelse till Sveriges Industriförbund, som Söderlund, Du och jag utarbetat. Det rör själva upplysningsverksamheten. Jag trodde att vi i vår kompromiss voro ense om att densamma skulle få utövas av Föreningen för Undersöknings- och Upplysningsverksamhet om Industriella förhållanden. Givetvis ämna vi icke inkräkta på vare sig Industriförbundets eller Arbetsgivareföreningens upplysningsverksamhet, men vi skulle vilja sätta igång en upplysningsverksamhet under friare former, och vi ha de nödiga medlen härtill. Det vore emellertid önskvärt att vi därvid hade Industriförbundets och Arbetsgivareföreningens stöd.

Jag föreslår därför, att nedersta delen av sid. 6 och sid. 7 omskrivas på sätt som framgår av bilaga.

Jag reser nu till Paris men återkommer nästa måndag och vore tacksam då få def. underteckna skrivelsen. En avskrift av detta brev har jag tillställt Söderlund.

Det texttillägg som Edström medsände, troligen författat av Österberg godtog inte av de två övriga. Detta avvisade textparti återges här in extenso:

Vid behandlingen av nu föreliggande spörsmål få vi slutligen omförmåla att vissa industriföretag, som äro medlemmar av Industriförbundet och Arbetsgivareföreningen, sedan någon tid tillbaka ägnat hithörande problem en alldeles speciell uppmärksamhet. Efter vidtagna förarbeten hava dessa företag sistlidne sommar bildat en särskild organisation för bearbetning i mera organiserad form av föreliggande utomordentligt viktiga arbetsuppgifter. Organisationen, som benämndes "Föreningen för undersöknings- och upplysningsverksamhet om industriella förhållanden" (F.U.I.F.), har nyligen påbörjat sin verksamhet.

Då det synes oss angeläget, att allt dubbelarbete undvikes, uttala vi önskvärheten utav att ett nära samarbete inledes mellan den av oss föreslagna utredningsavdelningen och den nya organisationen. Ifråga om utredningsverksamheten, vilken av oss i det föregående avhandlats, synes oss mest ändamålsenligt, att denna i huvudsak ombesörjes av de båda riksorganisationerna, vilket likväl icke bör utesluta, att värdefulla bidrag kunna, efter samråd om arbetets utförande, komma från den nya organisationen. Den av denna förening beslutade upplysningsverksamheten skall, enligt vad vi inhämtat, uppläggas efter breda linjer som en intensiv allmän propaganda för industriens samhällliga betydelse och den enskilda företagsamhetens värde för vårt lands ekonomiska framåtskridande. Då det synes oss förmånligt, att en dylik verksamhet utövas under de friare former, som den nya organisationen erbjuder, anse vi lämpligt, att den nya föreningen därutinnan beredes tillfälle att under de båda andra organisationernas medverkan fullfölja sitt arbetsprogram. Därigenom skulle dock självfallet icke läggas hinder i vägen för vare sig Industriförbundet eller Arbetsgivareföreningen att, i den mån så befinnes behövt och ändamålsenligt, anordna sådan upplysningsverksamhet, som må befinnas önskvärd med hänsyn till dessa organisationers intressen.

I detta vinglösa förslag till texttillägg blir som synes FUIF presenterat men det sker i något förstucken form. Särskilt anmärkningsvärt är att FUIFs uppgift nu öppet deklarerats vara propagandistisk upplysningsverksamhet, vilket kan jämföras med den återhållsamhet på denna punkt som präglade det ovan nämnda brevet till Ekman. Kärnan i texttilläggsförslaget är dock en tämligen frank och öppen deklaration om önskvärdheten att åstadkomma nära samarbete mellan FUIF och den föreslagna utredningsavdelningen, bl a för att undvika dubbelarbete.

I stället för det avvisade texttillägget författade Lundvik och Söderlund ett alternativt texttillägg daterat den 8 november. Det berörde endast upplysningsverksamheten och anslöt beträffande denna till den promemoria Lundvik författat den 20 mars. Förslaget lød:

I anslutning till vad som anföres i herr Lundviks promemoria, vilja vi slutligen med några ord vidröra den allmänna, politiska upplysningsverksamheten angående industrien. Vi anse detta vara en betydelsefull uppgift, väl värd intresse från industriens sida. Såsom i promemorian yttras, torde denna verksamhet böra behandlas som ett fristående spørsmål. En närmare undersökning om vad på detta område kan åtgöras och huruvida lämplig arbetskraft kan för ändamålet förvärvas, vilja vi förorda. Denna undersökning kan lämpligen anförtros åt en särskild kommitté. För vår del vilja vi särskilt understryka påpekandet i herr Lundviks promemoria, att ifrågavarande upplysningsverksamhet framför allt bör inriktas på det uppväxande släktet. De i sådant syfte föreslagna åtgärderna böra närmare övervägas.

Dessa mot FUIF implicit avvisande formuleringar kan Edström säkerligen ha uppfattat som något antagoniserande och den troligen reelle författaren till Edströms texttilläggsförslag, Österberg, torde ha hälsat dem med stor besvikelse. Österbergs reaktioner kom bl a till uttryck någon vecka senare när han inför ett kommande möte i Industriförbundets styrelse ville förmå olika deltagare att, eftersom Edström inte skulle kunna närvara, föra fram FUIFs synpunkter på organisationsfrågan beträffande det industriella undersöknings- och upplysningsarbetet. I brev den 16 november skrev han till grosshandlare Robert Ljunglöf följande:

Inom Arbetsgivareföreningen och Industriförbundet lär nu ha utarbetats en plan för en för dessa båda organisationer mera fast organiserad utredningsverksamhet. Det är ju bra, och jag kan från mina utgångspunkter endast se med tillfredsställelse, att våra initiativ bära frukt. Emellertid tror jag, att tillvaron av ett mera fristående utredningsorgan likväl skall bliva till nytta. Det finns dock en hel del nya tankar och uppslag, som dessa båda organisationer varken vilja eller böra taga upp, men som säkerligen är väl värda att närmare utreda.

Påkörandet måste, så att säga, komma utifrån. Men det bör inte komma från staten. — Vad beträffar upplysningsverksamheten vill det synas, som om man kommit på det klara med att denna endast i viss begränsad omfattning kan skötas av de båda halvofficiella organisationerna. Varje slag av politisk opinionspåverkan ligger t.ex. självfallet utanför Industrieförbundets arbetsuppgifter.

Skrivelsen är som synes hållen i nykter och positiv ton. Inte desto mindre torde den ha skrivits i klar antecipation av att det kommande styrelsemötet skulle innebära en hel del konfrontationer mellan olika åsiktsriktningar. Stämningen mellan Edström—Österberg och de två stora organisationernas chefer kan vid denna tidpunkt knappast ha varit särskilt hjärtlig. Det skulle också bli ytterligare ronder av blodtryckshöjande karaktär i detta ärende.

Men skrivelsen antyder också att problemet i det nu föreliggande ärendet ej bara var en "kommunikationssvikt" med de två övriga medlemmarna av kommittén. Det är uppenbart att Österberg inte gärna ville skriva under den kompromissuppgörelse Edström tidigare förestavat honom. Inte bara upplysningsverksamheten utan även utredningsverksamhet ville Österberg bevara som uppgifter för FUIF. Även kontakten mellan Edström och Österberg i FUIF synes således ha varit haltande. Det förefaller som om Österberg kommit att få mer inflytande än vad Edström och kanske även övriga medlemmar i Direktörsklubben tyckte var lämpligt. Som den energiske, intelligente och stridbare person Österberg var ledde situationen ibland till att ärendena fick en tillspetsning som man egentligen inte önskade. Edström karakteriserade vid ett senare tillfälle Österberg som någon som inte fick "släppas loss".

Det är oklart om det av Lundvik och Söderlund föreslagna alternativet till det avvisade tillägget lades till i det kommittéutlåtande som den 9 november sändes ut till styrelsemedlemmarna i Arbetsgivareföreningen och Industrieförbundet. I den version av kommittéutlåtandet som finns bilagd till Industrieförbundets protokoll är inget texttillägg med. Edström kanske telefonledes eller på annat sätt förmedlade sitt nej till att ta med det föreslagna alternativet. Att i det uppstådda läget inte ta med något tillägg alls förefaller som den naturliga och mest lättfunna kompromissen.

Genom att det av Edström föreslagna tillägget inte togs med i det utsända kommittéutlåtandet fick styrelsemedlemmarna i Industrieförbundet och Arbetsgivareföreningen inte någon information om FUIF. Uppenbarligen för att kompensera för detta satte Österberg den 11 december, några dagar innan det styrelsemöte skulle äga rum, vid vilket de kommitterades förslag skulle tas upp,

upp ett PM som närmare redogjorde för FUIF, dess bakgrund, syfte och organisation m m. Att döma av vissa av nedan redovisade reaktioner som framkom vid detta möte är det emellertid osäkert om detta PM verkligen kom att åtminstone i förväg delges alla mötesdeltagarna. Edström kanske nu intervenerade och "släppte inte loss" den stridsivrige Österberg. Österbergs P.M. sammanfattar dock på ett utmärkt sätt utgångsläget inför detta styrelsemöte sådant detta tedde sig från FUIFs horisont och återges in extenso i Appendix.

Kommittéförslaget

Resultatet av kommitténs septembermöte, dagtecknat den 22 oktober 1937 och utsänt den 9 november, blev ett förslag som utgick från marsdirektivet att de två organisationerna skulle sätta upp en gemensam utredningsavdelning. Denna kommittérapport, som i sin helhet återges i appendix bör betraktas som em av IUIs grundlagstexter. I dess huvuddelar anfördes:

Enligt vår mening skulle det vara till fördel, om utredningen av större frågor, som beröra både Arbetsgivareföreningens och Industriförbundets verksamhetsområden, kunde omhänderväras av ett gemensamt organ med personal, som utvalts med hänsyn speciellt till sådana uppgifter. För utredningsuppgifter i övrigt torde organisationernas egen för detta ändamål avsedda personal fortfarande bli behövlig. Denna personal kan emellertid icke i den utsträckning, som förhållandena fordra, få tid att syssla med större utredningar, vilka ju ofta äro synnerligen tidskrävande, och härtill kommer, att vid personalens anställning andra kvalifikationer i regel varit bestämmande än de, som äro behövliga för nu ifrågavarande verksamhet.

För att sätta organisationerna i stånd att fylla de skärpta krav, som i nu ifrågavarande hänseende ställas på dem, anse vi därför att förstärkning av deras arbetskrafter bör ske, så att till dem knytes personal, som äger särskild kompetens för utredande och liknande uppgifter av mera kvalificerad art och som hålles frikopplad från löpande rutinarbete. Det synes oss lämpligt, att man i främsta rummet inriktar sig på att förvärva personal med grundlig nationalekonomisk skolning. Arbetsuppgifterna torde bli så mångskiftande och omfattande, att anställandet av mer än en person kommer att visa sig nödvändigt, men antalet ordinarie anställda behöver icke beräknas bli stort. I vissa fall kan man lämpligen tillgodose behovet av arbetskraft genom att anlita utomstående experter i likhet med vad Industriförbundet ej sällan gjort.

Med hänsyn till att det här gäller större frågor, som i allt väsentligt beröra båda organisationernas uppgiftsområden, föreslå vi, att befattningarna inrättas såsom en för Arbetsgivareföreningen och Industriförbundet gemensam utredningsavdelning. En sådan anordning synes oss i flera hänseenden praktisk och därigenom skulle lättare kunna skapas det erforderliga ekonomiska underlaget för en verksamhet i den omfattning

och av den kvalitet, som vi förutsätta. Naturligtvis är det ett villkor, att den gemensamma utredningsavdelningen uppehåller ett intimt samarbete med Arbetsgivareföreningens och Industriförbundets egna utredande organ och vice versa. Det torde ofta bliva en praktisk fråga, hur utredningsarbetet mellan dem skall fördelas.

Det är med viss möda denna text låter sig penetreras. Dess karaktär av kompromissprodukt förefaller uppenbar. De två första momenten är närmast att betrakta som betingelser för att ett gemensamt utredningsorgan skulle kunna komma till stånd. Under det första momentet anförs att ett sådant närmast skulle vara till för utredningar av större gemensamma frågor samt sådana större icke-gemensamma frågor som vore för tidskrävande eller för svåra för organisationernas egna utredningsorgan. I det andra momentet uttalas att organisationerna behöver och bör skaffa sig mera kvalificerade utredare, särskilt nationalekonomer, för att kunna klara av sådana större utredningsuppgifter som nämndes i det första momentet. Först i det tredje momentet görs så ett förslag om att de befattningar som skulle komma att tillsättas enligt det andra momentet organiseras så att de syften som anfördes i det första momentet skulle kunna uppnås. Men när så i detta tredje moment förslaget äntligen blivit "utlöst" tycks man ändå inte riktigt beredd att helt "förlösa" det från de två huvudorganisationernas egna utredningsavdelningar. Varken tidigare eller senare i IUIs tillblivelseprocess har dessa kommit att stå i centrum för uppmärksamheten. Propån att det gemensamma organets arbetsuppgifter var en praktisk fråga som skulle lösas i intimt samarbete med huvudorganisationernas utredningsavdelningar visar att det barn som skulle sättas till världen inte skulle ges någon större frihet vid bestämmandet av arbetsuppgifter. Än mindre tycktes dess organisatoriska självständighet komma att bli. Beträffande denna punkt fick huvudorganisationernas återhållsamhet en särskilt markant formulering. Här föreslog kommittén följande:

Organisationsmässigt skulle enligt detta förslag det nya utredningsorganet komma att hava en självständig karaktär med bägge huvudorganisationerna som principaler. Frågor sådana som antagande av tjänstemän, bestämmande av deras löneförmåner och fastställande av utgiftsstat i övrigt skulle lämpligen kunna avgöras av Arbetsgivareföreningens och Industriförbundets arbetsutskott gemensamt. För det löpande arbetets inriktning och organisation skulle föreningens och förbundets verkställande direktörer gemensamt svara.

Det kan här noteras att utredningsorganet visserligen föreslås få "självständig karaktär". Vad som dock därvid främst slår läsaren är att där inte görs något

direkt uttalande om en egen styrelse eller ens om egen chef, utan de två principalerna skulle tillsammans leda institutets arbete via sina arbetsutskott och sina respektive verkställande direktörer. Förslaget verkar på denna punkt föga genomtänkt. Men formuleringen får sannolikt liksom flera andra i kommittéutlåtandet ses som ett uttryck för "kompromissammanbrott".

Vi spejar förgäves efter något yttrande om att den tilltänkta utredningsverksamheten skulle behöva uppfylla några särskilda krav på objektivitet och saklighet. En ytterligare "brist" i förslaget bör också noteras. Under kompromissandets dragkamp låg det naturligtvis inte i någon av principalernas intresse att kämpa för sådana mål. Ändock är frånvaron av orden vetenskap och forskning anmärkningsvärd med tanke på att kravet på vetenskaplighet framhållits tidigare såväl i Österbergs institutsförslag hösten 1935 som senare i gulboksförslaget. Behovet av högt kvalificerad nationalekonomisk kompetens synes enbart vara ett uttryck för att de uppgifter som skulle lösas var svåra och komplicerade.

Det sistnämnda i utlåtandet understrukna Lundvikska kravet på nationalekonomisk kompetens är kanske ett av dess mest intressanta sidor. Den lista på potentiella arbetsuppgifter som Edström gjorde upp hösten 1936 hade tämligen ensidigt varit fokuserad på industripolitiska problem av närmast social och teknisk karaktär. I den kommitté han nu satt ordförande i var han med om att revidera denna agenda. En hel del av de Edströmska problemställningarna kunde nu, som Edström relaterade i sitt tidigare berörda brev till Österberg, avskrivnas med hänvisning till att frågorna var under utredning på annat håll eller att annat lämpligare organ för deras behandling fanns. Sålunda föll, som nämnts, de frågor som Edström rubricerat som rationaliserings- och driftskoncentrationsfrågor bort ur bilden, eftersom de nu var föremål för en offentlig utredning där industrin var tillfredsställande representerad. 1936 hade den sk rationaliseringsutredningen tillsatts med Gustaf Åkerman som främste ekonomiske expert och med X-man och Y-man som industrins insynsmän. Vidare hade arbetarpensionsfrågorna nyligen fått sin lösning genom en regeringsproposition och frågan om skattemässiga avskrivningar ansågs vara en angelägenhet närmast för Näringslivets Skattedelegation.

Kvar på Edströms lista stod dock alla frågor som hängde samman med industrins förberedelser för lågkonjunktur och därtill hörande fonderings- och konsolideringsproblem. I synnerhet framhävde kommittén, liksom tidigare den Edströmska motionen, att en viktig uppgift vore att analysera frågorna kring

behovet att samordna industrin för att motarbeta alla statliga planhushållningssträvanden. Därtill anförde kommittén att det var särskilt viktigt att utvecklingen utomlands på detta område studerades närmare.

Dessa kvarvarande frågor på Edströms lista skulle säkerligen kräva sina nationalekonomer. Men vad som särskilt gjorde att nationalekonomisk expertis ansågs så väsentlig i det gemensamma utredningsorganet var att kommittén vidgade Edströms lista till att innefatta även handels- och penningpolitiska frågor. Man anar att Lundvik här framgångsrikt förfäktat detta som en särskilt för Industriförbundet viktig punkt. Bl a skulle denna arbetsuppgift kunna sysselsätta den nationalekonom Lundvik vid marsmötet och i sitt marsPM ansett att Industriförbundets kansli behövde. Den handelspolitiska problematiken anknöt emellertid även till den tidigare nämnda Edströmska industripolitiska genom att påkalla att utredningsorganet särskilt skulle följa utvecklingen på det industripolitiska området i utlandet. Men det fanns även en hemmapolitisk dimension i denna fråga. Man fruktade det socialdemokratiska förslaget att inrätta ett statligt monopol för utrikeshandeln. Man befarade att det kunde få aktualitet särskilt vid en lågkonjunktur.

Vad man emellertid rent allmänt sett fruktade mest, och som sköts fram som utredningsorganets särskilt prioriterade bevakningsområde var de nymerkantilistiska och protektionistiska tendenser som överallt i världen vid denna tid växte sig allt starkare. Det temat hade varit Direktörsklubbens första och var fortfarande ett av dess mest omhuldade.

Som formell kompromiss var kommitténs oktoberutlåtande inte särskilt lyckat. Det angavs ovan vara uttryck för ett kompromissammanbrott. Edström hade uppenbarligen inte granskat texten i utkast och att sammanskrivningen av de tre kommittémedlemmarnas ståndpunkter blivit ofullständig framgår av de baktunga formuleringarna. Textens formella ofullkomligheter förklarar kanske till en del det bemötande den skulle få vid årsmötet.

4 Ställningstagandet

Decemberdiskussionen 1937

Det blev en livlig och stundtals något hetsig diskussion vid Industriförbundets årsmöte den 14 december 1937. Vad som åstadkom urladdningen var dock inte främst kommittéförslaget som sådant även om det, som nämnts, formellt

avfattats så att många tändande missförstånd lätt skulle kunna uppstå. Vad som främst föranledde att diskussionen blev så animerad var frågan om upplysningsverksamheten. Som en bilaga till själva kommittéförslaget hade som tidigare nämnts även Lundviks marsPM bifogats men däremot inte det PM Österberg sammanställde i december. Flertalet av mötesdeltagarna torde därför inte ha haft någon annan än ryktesburen kännedom om FUIF. Emotioner och nyfikenhet bidrog därför till att diskussionen i hög grad kom att gälla denna organisation. Själva kommittéförslaget kom sålunda en smula i skymundan. Till detta bidrog att Lundvik inledningsvis fick tillfälle att utförligt plädera för sitt eget marsförslag. Genom denna ytterligare utvidgning av diskussionen steg temperaturen ännu mera.

I följande referat av mötesförhandlingarna har inget försök gjorts att strukturera bilden analytiskt. Den är därför endast en beskuren summering av de mest intressanta inläggen som dock ofta var så värtaliga att citatform kunnat väljas.

Mötet inleddes med ett långt anförande av Lundvik. Denne pläderade här för det reorganisationsförslag beträffande Industriförbundets upplysningsverksamhet han formulerat i sitt marsPM. Han föreslog att det också skulle tas upp till behandling vid mötet i samband med att man behandlade kommitténs förslag. Lundviks avsikt var uppenbarligen att få mötet att ta ställning emot vad han uppfattade som den Edströmska linjen även i den reducerade tappning den fått under hösten. Denna innebar som visats att FUIF även om det avstod från utredningsverksamhet dock skulle erkännas som ett industrins upplysnings- och propagandaorgan och inbjudas till nära samarbete med den föreslagna utredningsavdelningen liksom med dess två principaler. Lundvik tycktes nu inte vilja ge FUIF ens denna roll som han menade skulle innebära dubbelarbete och inkräkta på Industriförbundets verksamhetsområde.

Även om själva kommittéförslaget som sådant redan i mötets inledning kom något ur fokus på grund av Lundviks utspel, var det naturligtvis kontroversiellt för flera av mötesdeltagarna. Några av dessa var redan från början angelägna att få deklarerat sin åsikt. Götaverkschefen Hedén gick liksom vid marsmötet och tidigare nu återigen emot hela förslaget. Hans inlägg blev samtidigt närmast en uppslutning bakom Lundvik.

Min uppfattning är den att om vi starta några nya institutioner här i Stockholm, kommer detta att bland många medlemmar i landsorten väcka ganska stor opposition, i synnerhet om detta skulle bli förbundet med

ytterligare utgifter. Jag tror knappast att man kommer fram på den vägen att man skall skapa något nytt. ... Det är min skyldighet att framhålla detta ty skola företagen i landsorten beläggas med ytterligare utgifter, torde detta komma att medföra vissa konsekvenser. Vidare skulle jag såsom min uppfattning vilja framhålla, att det är rent politiskt klokt att man bedriver en sådan verksamhet så att den synes så litet som möjligt. Jag kan inte förstå annat än att denna verksamhet faller ganska nära inom ramen för Industriförbundets arbete och bör kunna ordnas, såsom här föreslagits.

Även direktör Carl Fredric Tranchell vid Svenska Sockerfabriks AB hade som representant för landsorten invändningar som främst riktade sig mot kommittéförslaget och slöt upp bakom Lundvik. I sitt väl avfattade inlägg anförde han följande:

Jag ser med viss tveksamhet på förslaget att bygga en sådan organisation som den här föreslagna. Det har framhållits av en del talare, att den kanske skulle komma att gå in på sådana områden, som behandlas av mera politiskt lagda organisationer — det skulle med andra ord bli en rent borgerligt politisk utredningscentral, om jag förstått talet riktigt. Det skulle ju då också omfatta större områden än de, som nu falla under Industriförbundets och i viss mån även Arbetsgivareföreningens ram. Denna senare förening har ju också att göra med handel och näringar, som inte direkt äro representerade i Industriförbundet men som skulle behandlas av det av dessa båda, förbundet och föreningen, konstituerade nya organ. Jag är rädd för att man i landsorten skulle kunna betrakta detta såsom en överorganisation och att det skulle väcka misstämning, vilket skulle vara beklagligt med tanke på den synnerligen fördelaktiga uppfattning, som man överallt finner beträffande Industriförbundets verksamhet. Jag är också rädd för att grunda en ny institution på lång sikt åt vilken det uppdrages att verkställa utredningar, som åtminstone, enligt vad jag har funnit av det här framlagda materialet, böra i stor utsträckning falla inom Industriförbundets arbetsområde. Jag tror, att detta skulle medföra ett dubbelarbete.

Å andra sidan anser jag att det av Verkställande direktören skisserade förslaget till ombyggnad av Industriförbundet inte endast är välbetänkt utan även absolut nödvändigt. Det skulle dessutom också fylla ett mycket stort behov och kanske till stor del just det som åsyftas. Med tanke på vad jag tidigare sagt tror jag det därför vara klokare att hänskjuta de olika problem, som kunna uppstå, till för varje särskilt tillfälle tillsätta kommittéer med hjälp av den expertis, som kan befinnas nödig. Man får då de olika problemen bättre utredda än om man skapar ett ständigt organ för att utföra sådant arbete.

Jag vill med detta endast hava sagt, att jag ställer mig synnerligen tveksam till det nu framlagda förslaget, och jag är rädd för att ett genomförande av detsamma skulle kunna inverka, jag skulle nästan vilja säga misskrediterande på Industriförbundet och dess verksamhet och alldeles säkert komma att ingripa på Industriförbundets arbetsområde.

Så långt i mötesförhandlingarna hade FUIF ännu inte förts explicit på tal men Edström, som genom Lundviks utspel upplevde att han ställdes i svaromål för

FUIF, beslöt att ta tjuren direkt vid hornen och blev den som först tog upp frågan om dess ställning. Han försökte inta den taktiskt förståeliga positionen att han som kommitténs ordförande inte ställde sig bakom någon annan proposition till mötet än den som kommittéarbetet mynnat ut i, nämligen etablerandet av ett för Industriförbundet och Arbetsgivareföreningen gemensamt utredningsorgan. Han medgav beredvilligt att man i kommittén inte kunnat bli ense om hur man skulle ställa sig till FUIF och just därför ville han inte göra detta till en voteringsfråga. Han underströk att han ställde sig helt bakom kommittékompromissen.

Emellertid fick Edström besvärliga frågor kring FUIF. Grängesbergsschefen Martin Waldenström ställde sig på Industriförbundets och Lundviks sida i denna fråga och Edström fick motta vad han upplevde som kritik både för att FUIF inte blivit tillräckligt tillkännagivet för en bredare krets och för det revirintrång som det ansågs innebära in på Industriförbundets område. Waldenström anförde att han hört talas om att Edström tagit initiativet till att bilda en ny organisation men att han inte hade sig bekant att den faktiskt kommit till stånd. Han hade trott att vad det nu var frågan om i stället var:

att skapa något inom Industriförbundets och Arbetsgivareföreningens ram, och att man således därigenom skulle undvika att det tillkom en ny organisation, som delvis kom att jaga på, om jag så må säga, de jaktmarker, som äro utstakade för Industriförbundet och Arbetsgivareföreningen.

Detta fick Edström att tända till och i sin replik till Waldenström släppte han något på sin taktiska återhållsamhet och kom i slutet av inlägget att leverera en salva mot såväl Industriförbundet som Arbetsgivareföreningen. Protokollet relaterar Edströms ord:

Denna förening för utrednings- och upplysningsverksamhet inom industrien har existerat under ett halvår och har satt igång sitt arbete. Det är nämligen alldeles nödvändigt, att något göres inom Sverige för att bland allmänheten sprida kännedom om hur beroende vårt land är av industrien och industriens samhällseliga betydelse, ävensom att man mera allmänt finge kännedom om den enskilda företagsamhetens betydelse i samhällslivet. Det har nog försummats mycket på detta fält av vårt arbetsområde och därför ha en del av de större industriföretagen beslutat sätta igång med denna upplysningsverksamhet. Vi komma att fortsätta därmed och det kan inte skada någon människa i detta land. Jag vet för övrigt vad som gjorts inom Industriförbundet och inom Arbetsgivareföreningen — att det lagts ned pengar för dylikt arbete, men att resultatet blivit så gott som lika med noll.

Detta svar fick dock inte Waldenström att förivra sig. Han turnerade sina ord lika lugnt som tidigare:

Det fälldes ett yttrande av direktör Edström, som ger mig anledning att säga, att min fråga inte var avsedd som någon kritik. Den framställdes för att vi skulle få en upplysning, som jag tror det kan vara av behovet påkallat att få, då det gäller för oss att taga ställning till det föreliggande förslaget. Jag har fattat det så att det skulle vara fråga om en verksamhet, som man antager helt naturligt borde falla inom Industriförbundets ram, ifall den över huvud taget skall ifrågakomma, och att, om man nu ansåge att det inte hade arbetats tillräckligt effektivt på ifrågavarande områden under den hittills gångna tiden, man nu skulle skapa möjlighet för en effektivisering av detta arbete genom att få anställa den personal, som därför skulle behövas och genom att draga upp linjer för de arbetsformer, som påfordras för att möjliggöra en sådan effektivare verksamhet på dessa områden. Det kan ju i varje fall inte vara lämpligt att man har två olika organisationer som så att säga konkurrera med varandra på detta gebit och därför har det naturligtvis varit av intresse för oss att få veta vad avsikten med avseende på denna nya organisation är, vad den redan har för verksamhet och hur den kommer att gestalta sig i framtiden. Det är naturligtvis närmast beroende därpå huruvida man skall tycka det vara lämpligt att göra något vidare i den föreslagna riktningen eller icke.

Edström stod dock givetvis inte ensam i diskussionen. Industriförbundets tidigare ordförande Bertil Almgren som hörde till dem som varit med vid marsmötet trädde till Edströms hjälp. Han försökte närmare förklara Direktörsklubbens motiv.

Vad som ligger bakom denna tankegång är att det nu som till förne ligger i regeringens hand att göra utredningar beträffande alla stora problem. Regeringen tillsätter sina kommittéer precis hur den vill utan att taga, skulle jag vilja säga, den hänsyn, som industrien måste begära, till sina problem. Under sådana förhållanden bli inte industriens problem tillgodosedda med mindre än att det samtidigt göres ett fullgott utredningsarbete om dessa problem, och så fort som nya frågor dyka upp.

Han kom så in på själva kommittéförslaget och berörde därvid även den idé som enligt den tidigare framställningen tyckts ha haft Nordenson som upphovsman:

Såvitt jag förstår hela utredningen, skulle genom det föreliggande förslaget en särskild organisation skapas mellan Industriförbundet och Arbetsgivareföreningen, och denna kan naturligtvis inte arbeta på annat sätt än att det anställes en del kvalificerade och dugliga tjänstemän. Till dessas hjälp måste alldeles givet komma ett kommittéarbete från särskilt kvalificerade industrimän, som för varje speciellt problem kunna vara lämpliga. Jag tror att man i en del fall till och med kan få lov att tillkalla experter. Varför har man då fört fram detta förslag? Jo därför att man anser, att det finns största möjlighet att få ett sådant utredningsarbete till stånd med de medel, som industrien lämnar från sig till Industriförbundet.

Efter att ha yrkat bifall till kommitténs förslag kom han till slut in på frågan om FUIF och gav sitt stöd till det samarbetsförslag som framkommit från Direktörsklubbens håll. Beträffande denna nya förening anförde han att

det måste ju hälsas med tillfredsställelse att en sådan drives och kan drivas och om jag fattade direktör Edström rätt, menade han att för att Industriförbundet skulle kunna hålla på med ett slags utredningsarbete och den ifrågavarande föreningen med ett annat slags arbete, som utredningsresultatet skulle giva vid handen, vore det ofrånkomligt att det bleve samarbete mellan den nybildade organisationen, som Arbetsgivareföreningen och Industriförbundet skapat, och denna förening.

I den laddade atmosfär som uppenbarligen rådde vid mötet kunde dock inte ordföranden förhindra att diskussionen flöt ut. Redan inledningsvis hade som nämnts Lundvik fått breda ut sig. Efter sin plädering för det reorganisationsförslag han framlagt vid marsmötet hade han särskilt med tanke på dem som var rädda för verksamhetens politisering, närmare redogjort för vad Industriförbundet åstadkommit när det gällde upplysnings- och propaganda-verksamhet av mera opolitisk karaktär. Redogörelsen får uppfattas som ett bemötande av den kritik som emanerat från Direktörsklubben. Den var en emotiv apell av ganska stort intresse och ger ytterligare perspektiv på hur förbundet såg på FUIF och denna förenings mera politiska syfte. Lundvik anförde med viss berättigad stolthet bl a:

I anledning av herr Hedéns yttrande vill jag säga, att jag berört denna fråga om en opolitisk upplysnings- och propagandaverksamhet i slutet av min P.M. Jag kanske kan få med avseende på denna P.M. nämna, att jag däri först talar om vad vi gjort på området. Dit räknar jag en sådan sak som Sveriges industri vid kvartsekelskiftet, som ju fått mycket stor spridning. Den är ju tyvärr utgången. Dit räknar jag även det arbete, som gått ut i samband med förbundets 25-åriga tillvaro och som nu gått ut i en billighetsupplaga, som för närvarande försålts i närmare 20.000 exemplar.

Det sistnämnda arbetet anspelade på verket Sveriges Industri (1935), där Heckscher hade skrivit en sammanfattning av den svenska industriella utvecklingen och därvid blivit Industriförbundets korsriddare framför alla andra svenska samhällsvetare.

Därmed hade Lundvik i sin fortsatta kringmålning kommit in på industrin och folkbildningsverksamheten, ett ämne där särskilt ungdomens intresse-utveckling uppenbarligen låg hans hjärta nära. Det var detta han föreslagit som komplettering till kommitténs oktober-utlåtande när Edströms tilläggsförslag avvisades. Sålunda Lundviks ord:

Det har dessutom för mig sedan länge stått såsom ett önskemål, som jag förresten gav uttryck åt vid en styrelsemiddag i december 1929, att man borde intensifiera denna verksamhet och framför allt lägga sig mera vinn om den studerande ungdomen. Det finns ju i våra skolor ett ämne, som heter hembygds-kunskap: där man får lära sig märkliga ting om sällsynta växtarter, om besynnerliga stenar och bomärken, som finnas i hembygden, men jag tror att man får veta mycket litet om den industri, på vilken befolkningen i alla fall skall leva.

Men på Lundviks lista fanns mycket mera:

Man kan naturligtvis också använda radion mera effektivt på detta område för populärföreläsningar, och vi ha ju utomordentliga industrifilmer. Man skulle kunna få upp dem igen ehuru litet mer systematiskt ordnade.

Vi ha naturligtvis också möjlighet att göra åtskilligt genom samarbete med de stora studiekretsarna i landet — jag tänker särskilt på en så förträfflig institution som A.B.F. och nykterhetsorganisationernas bildningsrörelse och annat.

Efter det att Lundvik med sådana utläggningar försökt försvara Industrieförbundet mot Direktörsklubbens kritik kände sig uppenbarligen Edström föranledd att vädja till de församlades känslor med liknande medel. I ett längre anförande redogjorde han för vad den tidigare nämnda engelska Economists League hade betytt vid FUIFs upprättande. Hans långa utläggning förtjänar här att återigen citeras och nu utförligt:

Denna organisation för upplysningsverksamhet i England är bildad separat från det engelska Industrieförbundet. Den kallas Economists League sedan 1919 och den vill uppfostra nationen till ett riktigt tänkesätt i ekonomiska ting, till full förståelse av industriens sociala och finansiella problem. Syftet anges vara följande: att befordra den engelska industriens och handels intressen genom att skapa en, hela folket omfattande, förståelse för dessa näringars problem och verksamhet; att väcka allmänt intresse för ekonomiska studier, som kunna anses vara en nationell nödvändighet; att gendriva felaktiga ekonomiska läror, som inte äro grundade på fakta utan på känslöstämningar och felaktiga påståenden; att bekämpa olika omstörtande element, som försöka att genom uppvigling eller strejk och utsående av missnöje störa den industriella verksamheten. Organisationen arbetar sålunda inte blott i opposition till vissa socialistiska läror, som ansetts ekonomiskt osunda och skadliga för engelsk industri och mot kommunistiska och revolutionära partier, som sträva att omstörta den nuvarande samhällsordningen, utan dess syfte är en positiv ekonomisk upplysning för den stora allmänheten.

Jag kan bara som en liten detalj nämna, att den under år 1936 hållit 10.635 inomhus- och utomhusmöten för propaganda inom England; att den, sedan den bildades, har hållit sammanlagt 189.702 dylika möten för att motarbeta den socialistiska propaganda, som håller på att genomsyra England. Jag vill påpeka detta för att visa vad som göres i andra länder för en sådan upplysningsverksamhet.

Edströms anförande om Economists League föranledde Lundvik till en något ironisk uttolkning, vilket provocerade Edström att avbryta honom:

Lundvik: Jag får säga, att jag hälsar med mycket stor tillfredsställelse detta meddelande, som direktör Edström har lämnat om den nya organisationens uppgifter. Jag fick höra talas om denna organisation i somras, då jag fick tillfälle att taga del av programmet för organisationens (= FUIF's) verksamhet. Nu får jag erkänna, att detta ingav mig mycket allvarliga farhågor, därför att jag fann det programmet vara just detsamma som direktör Edström i sitt förslag i december i fjol uppmanat Industriförbundet att taga upp. Nu hörde jag ju, att det är en helt annan uppgift, som reserverats åt denna nya förening, alltså något liknande vad som Economist League sysslar med. Jag känner till den, men jag vet att

Edström: Det har jag aldrig sagt, att vi skola göra, det är ett missförstånd.

När Lundvik här avbröts av Edströms protester är detta något svårtolkat. Det något otydliga stenografiska referatet kan möjligen innefatta att Edström aldrig sagt något sådant som att FUIF skulle syssla med det han själv föreslagit som uppgift för Industriförbundet. En annan tolkning är att han här förnekar att FUIF skulle få just sådana uppgifter den engelska föreningen hade. Hursomhelst, klingorna korsades därefter i två vassa repliker:

Lundvik: Jag fattade, att det var ett mera allmänt omdöme. Men det kanske var ett misstag av mig att känna mina farhågor lugnade, ty är det så, att denna nya förening skall fullgöra det program, som i den inbjudan, som skickades ut till folk om att ingå i denna förening, skisserades, blir det ett klart dubbelarbete.

Edström: Alltsammans detta har diskuterats inom kommittén, och vi ha enats om vårt förslag att vi skola göra utredningsarbetet och det andra organet det andra arbetet. Går man nu ifrån kommittéförslaget, så går jag in för vad jag tidigare föreslagit.

Den sista meningen av Edströms häftiga genmäle innebar synbarligen ett medgivande att Lundvik egentligen hade rätt i sin anklagelse mot Edström. FUIF's ursprungliga program hade ju faktiskt också omfattat även utredningsverksamhet. Men Lundvik hade dock, som vi redan tidigare berört — kanske av taktiska skäl — i övrigt något snedtolkat den ursprungliga Edströmska motionen från hösten 1936. Som tidigare refererats talades i denna först om en stor utredningsverksamhet som förhoppningsvis skulle kunna komma till stånd men i avvaktan på vilken man skulle behöva dra igång ett antal utredningar av mera begränsad omfattning. Som relaterats tidigare gav dock motionens anammande

vid styrelsemötet i december 1936 ingen direkt upplysning om hur mötet uppfattat dess innehåll. En tolkning var att det var dessa senare mera begränsade utredningar Edström föreslog att Industriförbundet skulle ta hand om och för vilka man sedan tillsatt kommittén. Men Lundvik hade uppfattat kommitténs uppgifter en smula annorlunda. När han gav sin version av kommitténs arbete sade han:

Vidare ha kommitterade tagit upp till närmare granskning de olika ämnesområden, som i direktör Edströms promemoria hade upptagits, och där det hemställts att Industriförbundet skulle sysselsätta sig med dem. Det har då visat sig att kommitterade funnit det lämpligt, att det gemensamma organet skulle sysselsätta sig med vissa av dessa ämnesgrupper.

Kopplingen mellan det gemensamma organets arbetsuppgifter och de utredningsprojekt som nämndes i den Edströmska promemorian var således för Lundvik inte originär. Enligt Lundvik hade kommittén valt att koppla dem samman. Genom att på detta vis uppförstora kommitténs ursprungliga syfte kunde Lundvik givetvis knipa poäng när FUIF befanns ha samma syfte.

I fråga om FUIFs utredningsplaner kunde ju Edström å andra sidan med fog hävda att just denna del av programmet återtagits. Eftersom Edström visste att Lundvik visste detta, är det inte konstigt att Edström under mötets gång kom att uppfatta Lundviks utspel vid mötet som en plädering även emot själva kommittéförslaget. Detta intryck torde även andra ha fått. Lundvik avslutade i själva verket sin kringmålning av Industriförbundets insatser med orden:

Nu hade jag tänkt mig att börja utan mycket buller i ganska blygsam skala på det sättet att jag skulle kunna få anställa en person här för en del år, som skulle genomarbeta detta projekt med mig. och jag hade tänkt, när vi komma över till budgetbehandlingen föreslå en ökning av anslaget för utredningar med 5000 kronor, så att jag skulle kunna få medel för att göra en sådan utredning.

Dessa ord måste ju ha förvirrat dem som uppfattat kommittéförslaget som ett förslag om att det gemensamma utredningsorganet skulle sättas upp som en självständig enhet under Arbetsgivareföreningen och Industriförbundet. Lundviks yttrande får sin förklaring i att denne själv uppenbarligen inte uppfattat det kommittéförslag han varit med om att formulera på detta vis. I sin avslutande plädering inför voteringen yttrade han:

Jag tror inte det finns någon anledning förmoda, att vi genom att lägga detta utredningsarbete gemensamt under de båda organisationerna, komma fram med något egentligt nytt organ. Ledningarna för de båda organisationerna komma därvidlag att arbeta såsom hittills och ha sitt inflytande på det utredande organet. Det skall inte vara något självständigt arbetande organ.

Att Edström uppfattat den sistnämndas status helt annorlunda framgår klart av den plädering han redan vid mötets inledning gjorde:

Jag ber att få hemställa om bifall till kommittéförslaget och att det måtte uppdragas åt arbetsutskottet att närmare formulera och verkställa detsamma. Det gäller ju här frågan om att vid sidan av de båda berörda organisationerna skapa ett utredningsinstitut, som skulle stå under egen chef och ha nödig arbetskraft till sitt förfogande.

Visserligen stod det i kommittéförslaget att det gemensamma utredningsorganet skulle ha självständig karaktär, men däremot stod det inget om det skulle ha en egen chef. Tvärtom var det som påpekats tidigare frånvaron av en sådan som måste ha väckt viss förvåning hos kommittéförslagets läsare. Lundvik skulle således med visst fog kunna tala om den gemensamma utredningsverksamheten som en i viss mån intern angelägenhet inom Industriförbundet. Men inte heller Lundviks yttrande har hel täckning i kommittéförslagets text. En viss självständighet skulle dock organet få genom att det skulle få en egen budget. Den sidan av bilden är dock ännu tämligen diffust formulerad och olika tolkningar var uppenbarligen möjliga. Industriförbundet var Arbetsgivareföreningens fattige kusin från landet och de ekonomiska aspekterna omkring Industriförbundets verksamhet var de till synes slutligen avgörande för Lundviks ställningstagande.

Det visade sig således att Edström helt missuppfattat Lundviks intentioner. Långt ifrån att vilja gå emot kommitténs förslag såg denne i detsamma en just budgetmässig fördel för Industriförbundet. Lundviks anförande på denna punkt inför voteringen klargör mycket av det hela. Detta citeras här in i minsta pekuniära detalj:

Med anledning av Tranchells yttrande vill jag säga, att det inte är så stor skillnad mellan det förslag, som den Edströmska kommittén kommit fram med och det förslag, som jag tillåtit mig skissera i min promemoria. Denna skrevs flera månader innan denna kommitté hade börjat arbeta. Jag gick på den linjen, att vi behövde en förstärkning av Industriförbundets arbetskrafter. Vi ha lidit mycket under senare år av att vi, trots den ökade arbetsbördan, inte ha haft tillräckligt med arbetskraft och framför allt inte haft den nationalekonomiska sakkunskap i kansliet, som vi väl hade behövt, och att vi inte kunde draga till oss sådan

arbetskraft har mycket varit beroende på de budgetära hänsynen. Vi komma senare in på budgetsynpunkten. Vår budget är verkligen så pass ansträngd, att vi inte orka med detta. Jag har under de år, jag suttit på denna post alltid trott, att jag har gagnat förbundet genom att söka spara det kapital, som vi lyckats samla. Det är så pass stort, att vi kunna räkna med ungefär 40.000—42.000 kronor om året i räntor. Jag har varit rädd om detta kapital, därför att vår budget är mycket konjunkturkänslig, och året efter sedan vi fått konjunkturedgång, sjunka våra inkomster starkt därigenom att de äro baserade på medelantalet arbetare i industrien. Vi behöva dessa räntemedel för att taga upp sådana bottnar i konjunkturerna. Annars kan ju ingen vara lyckligare än Verkställande direktören i en sådan organisation, då han finner förståelse och intresse för att man skall kunna få skaffa sig nödiga krafter för att kunna verkställa även andra arbeten än de direkt löpande och direkt påträngande. Jag hade alltså tänkt mig, att man skulle anställa närmast en nationalekonom i förbundet, som skulle hjälpa oss med sådana allmänna utredningsarbeten och att vi skulle hanka oss fram, för att inte göra saken alltför dyrbar, med tillfälliga experter på olika områden, ett system som vi redan tillämpat. Emellertid visade det sig vid dessa kommittéöverläggningar under direktör Edströms ordförandeskap, att det skulle vara förenat med ganska stora fördelar att ha den utredande mannen, eller männen om det kommer att fordras mera än en, gemensam för Arbetsgivareföreningen och oss, inte mist på grund av att det är så många problem, som äro gemensamma för de båda organisationerna, och jag hade nog den lilla biavsikt, som skymtar fram i kommittéutlåtande, att det skulle bli litet lättare för Industriförbundet att finansiera saken på det sättet. Det är väl ändå så, att Arbetsgivareföreningen kanske har litet större möjlighet med medel och sådant än vad vi ha.

Med detta gick mötet till votering om den enda framkomna propositionen som således gällde kommittéförslaget, vilket togs med acklamation.

Det har inte varit lätt att referera diskussionen så att några klara och övergripande huvudresultat synliggjorts. Den oklara bild som blivit läsarens torde dock även ha blivit behållningen för de flesta av mötesdeltagarna. Att tolkningen blir så svår beror på att båda sidor i debatten i så hög grad uttalade sig taktiskt och anförde desinformerande argument. Lundviks uttalanden var i så hög grad ett försvar för det PM han författat i mars, att man leds att tro att han inte bara avvisade FUIF utan även desavouerade det kommittéförslag han varit med om att författa och man blir närmast överraskad av att han slutligen visar sig stödja det. Anledningen till att han stöder kommittéförslaget förtar dock en del av överraskningsmomentet.

Edströms framträdande är knappast mindre förvirrande. Han uttalar visserligen hela tiden konsekvent sitt stöd för kommittéförslaget men denna position undermineras av att han samtidigt ber mötet om stöd för en samarbetslinje med FUIF. När så mötesröken skingrades och de två huvudkombattanterna befinns båda ha slutit upp bakom kommittéförslaget, visar det sig att de hade väsentligt olika uppfattning om vad detta egentligen innebar.

Något bisarrt blir det hela när Edströms starka uppbackning av kommittéförslaget visar sig vara förenad med ganska allvarliga missuppfattningar om detaljerna i detsamma. Lundvik, vilken troligen var den som utformat kommittéförslagets text och därför visste vad det innehöll var å andra sidan den som egentligen inte stödde det på dess meriter utan bara anslöt sig till det av ett i sammanhanget udda skäl.

Att mötet inte nådde fram till några klara direktiv för fortsättningen får naturligtvis förstås mot bakgrund av vad som försiggått dessförinnan. Att resultatet inte blev någon rell utan endast en formell lösning förklarar givetvis dessutom de egentligen besynnerliga turer som sedan följde och som skall relateras nedan.

"Kuppförsöket" på Jernkontoret

Industriförbundets årsmötesbeslut den 14 december 1937 att ett utredningsorgan skulle sättas upp kompletterades vid samma tillfälle med ett beslut om att medel skulle avsättas för ändamålet. Den 29 december godkände även Arbetsgivarföreningens styrelse med verkställande direktören Söderlund som föredragande utan nämnvärd debatt kommittéförslaget och anslog samma belopp som Industriförbundet till det nya utredningsorganet.

Edström som satt ordförande vid det sistnämnda tillfället valde uppenbarligen att då låta ärendet löpa vidare utan ytterligare ingrepp från hans sida. Men han skulle blott någon vecka senare göra ett nytt försök att föra frågan om FUIF och det gemensamma utredningsinstitutet mera i den riktning han själv önskade. Edström hade den 29 december kanske ännu inte haft tillfälle att konferera med de övriga medlemmarna av Direktörsklubben men första veckan efter årsskiftet erbjöd sannolikt sådana tillfällen. Informella kontakter bör ha givit vid handen att de övriga medlemmarna av Direktörsklubben inte sett decemberbeslutet som tillfredsställande men att det väckte frågan om FUIFs framtid. Det var nu nödvändigt att ta ställning till hur man skulle förfara med FUIF i den ena riktningen eller den andra.

Den 7 januari samlades efter Edströms inbjudan sexton industrichefer till ett möte på Jernkontoret för att ta upp frågan om FUIFs fortsatta existens. Mötet kan kanske inte formellt ses som utlyst av FUIF, eftersom man i syfte att få så säkra direktiv som möjligt från sina potentiella intressenter hade inbjudit

inte bara medlemmarna utan även den krets man troligen helst skulle vilja se som medlemmar, men där man ännu inte hade rönt några större framgångar. Några av de inbjudna, som t ex Martin Waldenström hade som noterats redan vid det i december timade mötet tillhört den grupp som ställt sig särskilt undrande inför FUIF och ifågasatt Edströms och Direktörsklubbens ambitioner.

Mötesförhandlingarna kom att ledas av Edström som formellt lade upp huvudpunkterna i diskussionsagendan som en frågeställning om hur man skulle förfara med FUIF i fortsättningen. Han angiv tre alternativa lösningar för FUIF.

1. föreningen skulle få utvecklas vidare till en kraftfull organisation
2. all föreningens verksamhet skulle överflyttas till den gemensamma byrån
3. all föreningens verksamhet skulle förläggas till Industriförbundet i samband med en reorganisation av detta.

Det förefaller faktiskt som om Edström ingalunda tänkt sig något annat än att mötet skulle ge honom klartecken för alternativ 1. I själva verket tycks han nu ha försökt verkställa den hotelse han i ordväxlingen med Lundvik några veckor tidigare uttalat om att "återgå till sitt ursprungliga förslag". I presentationen av föreningen deklarerade han att den var inte bara ett organ för diskussion av industrins ekonomiska stöd för olika politiska ändamål och ett organ för politisk propaganda och upplysning utan också ett utredningsorgan. Det var den sistnämnda punkten som var den radikala återgångspunkten. Tanken att FUIF skulle återuppta det arbetsprogram Österberg utarbetat den förlidna sommaren var naturligtvis en klar utmaning mot det koncipieringslimbo som uppstått i de två stora näringslivsorganisationernas elefantparningsdans. Detta intryck förstärkes av att han i sitt anförande, av referatet att döma, bara i förbigående nämnde det utredningsorgan som Industriförbundet och Arbetsgivareföreningen gemensamt beslutat sätta upp och därvid dessutom berörde det som en angelägenhet närmast för Industriförbundet.

Att Edström inte kallat samman mötet blott för att passivt inregistrera vad industricheferna önskade, för att sedan ta anvisning av detta, antydes vidare av att han ingående redogjorde för planerna för den fortsatta FUIF-verksamheten. En klar stridssignal var utan tvekan hans meddelande att FUIF preliminärt föranstaltat om att anställa en nationalekonom för att leda FUIF's utredningsverksamhet. Detta måste bland dem som varit närvarande vid de

tidigare förhandlingarna ha upplevts som en klar frondering mot det kommittéförslag han själv ställt sig bakom blott några veckor tidigare och som en desavouering av decembermötets beslut. Det måste också ha uppfattats som en provokation mot Lundvik och dennes plädering som ju innefattade att just en nationalekonom skulle rekryteras i samband med att det gemensamma utredningsorganet sattes upp.

Den ekonom Edström här åsyftat var troligen John Lindberg, en av Gösta Bagges tidigaste elever som sedan många år arbetade vid Nationernas Förbund i Genève. Vid denna tid hade förhandlingarna med Lindberg visserligen strandat på lönefrågan men om Edström känt till detta kan han ju ändå ha hoppats att det bara var en lönefråga som ännu skulle kunna lösas.

Det är inte troligt att Edström felbedömt den förhandsinställning de inkallade industriföreträdarna hade till FUIF men han hade uppenbarligen hoppats kunna förmå dem att ompröva sin inställning. Han måste således ha blivit såväl överraskad som nedslagen av den tämligen unisona ohörsamhet han erfor beträffande sina önskemål. Protokollet är visserligen inte stenografiskt utan bara ett referat men ger otvetydig vittnesbörd om att mötet blev en stor motgång för Edström. Han fick inte ens mötet att följa den agenda han lade upp, där man som första punkt skulle ta ställning till själva innehållet i den verksamhet som FUIF påbörjat, för att först därefter komma in på frågan om FUIF skulle anses vara den rätta organisatoriska ramen för sådana uppgifter. När mötesdeltagarna fick ordet gick de nästan defilerande demonstrativt rakt på den ställda trealternativfrågan. Sex talare i rad deklarerade tämligen frankt att de helst såge att FUIF helt gick upp i Industriförbundet och uttryckte samtidigt att de var införstådda med att detta skulle innebära en kanske ganska omfattande och kostsam reorganisation av förbundet, som förvisso av flera omnämndes i ganska kritiska ordalag bl a för sin dåliga förankring i landsorten men också för sina byråkratiska tendenser. Efter tre talare försökte Edström enligt protokollet uppenbarligen dämpa den våg som bar mötesinläggen. Med ett summerande konstaterade han att man uppenbarligen önskade att Industriförbundet skulle reorganiseras och begärde nu att få svar beträffande de tre alternativ han angivit. Det var emellertid just det han fått, om man får tro protokollet.

Först sedan ett tiotal talare hållit sina anföranden alla ehuru mer eller mindre kritiska mot Industriförbundet dock förordande samma lösning som de tidigare och i flera fall angivande sin beredskap att även ta de kostnader det

skulle innebära, kom en något avvikande meningsyttring fram. Den prestige-tunge Harald Nordenson, som Österberg under hösten sökt vinna för FUIF:s sak trädde nu fram som något av dess supporter. Han ställde sig starkt bakom behovet av en propagandistisk insats från industrins sida och ville, i linje med det studiegruppsförslag han tidigare framfört, att man skulle ta upp såväl mammutkommitténs rapport som Ohlins tidigare nämnda bok till kritisk granskning. Han tillrådde därvid att man åtminstone formellt borde ge sådan verksamhet en viss självständighet. Ett av skälen till detta var att "unga nationalekonomer för närvarande dragas till vänstern". Om det funnes ett organ som kunde bjuda dem stöd genom större möjligheter till aktiv verksamhet, skulle en förbättring ernås. Även Bertil Almgren kom in på samma tema. Han framhöll att det var nödvändigt att lägga ned stort arbete på att ta hand om den akademiska ungdomens utveckling i politiskt hänseende. Socialdemokratin gjorde för närvarande stora ansträngningar att värva bland de unga akademikerna. Något måste göras för att motverka detta.

En annan liknande angelägenhet som Almgren förde fram var uppgiften att försöka få bönderna loss ur koalitionen med socialdemokraterna och få dem att sluta upp på den borgerliga sidan. För att nå dessa grupper krävdes en vidgad publikationsverksamhet. Det räckte inte med *Industria*, *Sunt Förnuft* och *Svensk Tidskrift* utan det gällde att få till stånd ett allmänt stöd för att utveckla borgerlighetens tidskrifter och tidningar. De flesta talare tycktes se även detta som en uppgift för Industriförbundet, men Nordensons och Almgrens anföranden sådde troligen ett frö som inom kort skulle visa sig vara grobart.

Mot slutet av mötet tycks diskussionen ha blivit något mera öppen för vad Edström egentligen ville, men referatet ger inte något intryck av att stämningen skulle ha svängt. Edström summerade visserligen mötet med att framhålla vikten av att något blev gjort och betonade att medlemmarna av FUIF alltjämt var betänksamma ifråga om Industriförbundets förmåga att ta itu med de diskuterade nya uppgifterna. Man förvånas emellertid något av att han slutligen ställde frågan om ej alla de närvarande rent av kunde gå in i FUIF. Han fick på detta en avvisande respons. Herrar Waldenström, Hernod och andra framhöll kallt att mötets diskussion klart pekat ut det tredje alternativet som sin resolution. Mötets sista punkt blev att tillsätta en kommitté om åtta personer med uppgift att framkomma med ett detaljerat förslag om hur FUIF-verksamheten skulle föras över till Industriförbundet.

Arbetet i den tillsatta kommittén har inte kunnat följas, men det bjöd på en ny överraskning. I sina diskussioner kom den att frångå den resolution Jernkontorsmötet stannat inför, trots att sex av de åtta kommittémedlemmarna hade ställt sig bakom förslaget att FUIFs verksamhet skulle läggas över på Industriförbundet. Det är möjligt att Edström haft större inflytande i denna trängre krets än han haft i den stora som samlats på Jernkontoret men troligen var det själva dilemmat kommittén stod inför som tvingade fram omläggningen. Förmodligen kom kommittén att ta kontakt med Lundvik för att diskutera mötesbeslutet och därvid stött på kanske hård patrull på grund av FUIFs politiska framtoning. Därmed återstod endast två alternativ. Men eftersom Jernkontorsmötet kommit ut starkt emot tanken att en ny separat organisation skulle uppsättas, var man uppenbart inte beredd att låta FUIF fortsätta sin verksamhet enligt Edströms linje. Det blev därför förslag nummer två man till slut kom att anamma, således att FUIFs verksamhet skulle inlemmas i det föreslagna gemensamma utredningsorganet. Detta beslut i Jernkontorskommittén är naturligtvis lika anmärkningsvärt som det beslut själva Jernkontorsmötet fattat. En FUIF-anslutning till det nystartade organet hade ju avvisats i december lika markerat som en eventuell anslutning till Industriförbundet

När industriförbundsstyrelsens arbetsutskott, som fått i uppdrag att vidta de åtgärder som var förbundna med att initiera utredningsorganets verksamhet den 21 januari 1938, sammanträdde för att diskutera ärendet hade frågan således fått en dramatisk vändning. Protokollet relaterar lakoniskt:

Herr Ordföranden meddelade, att detta nya utredningsorgans uppgifter och verksamhet sedermera diskuterats, varvid ifrågasatts att det skulle utvidgas till att omfatta även en upplysnings- och propagandaavdelning. I anslutning härtill beslöt Arbetsutskottet på hr Ordförandens hemställan att uppdraga åt Verkst. direktören att — i samråd med svenska Arbetsgivareföreningens verkst. direktör — yttra sig över detta uppslag. Det uppdrogs vidare åt Verkst. direktören att utarbeta ett förslag till finansiering för Industriförbunets vidkommande av utredningsorganet med de ifrågasatta vidgade uppgifterna.

Det ser onekligen ut som om Lundvik här hade fått ge med sig. Men ännu var inte spelet över.

Söderlunds Riktlinjer och SAFs beslut

Den seger som Edström tillkämpat sig i den vid Jernkontorsmötet tillsatta kommittén skulle dock snabbt visa sig vara ett ytterst temporärt terräng-återtagande. De förhandlingar som efter den 21 januari upptogs med Söderlund i Arbetsgivareföreningen blev ett nytt bakslag för Edström. Söderlund deklarerade sin syn på frågan i ett PM, daterad januari 1938, där han skissade de riktlinjer han ansåg skulle gälla för utredningsorganets verksamhet med avseende på den kontroversiella upplysnings- och propagandaverksamheten. Den finge inte vara:

"av ett annat slag än den sakliga upplysningsverksamhet och objektivt argumenterande propaganda, som en ohjälplig minoritet måste begagna sig av för att hos de makthavande få gehör för sina synpunkter. Om industrin lägger sig till med partipolitisk propaganda, som inte kan undgå att här och var bliva inobjektiv, förespeglande, hållningslös och bedräglig, så riskerar den att förlora även det inflytande, som objektiv bevisföring dock alltid besitter i ett demokratiskt samhälle. Den nya utredningsbyrån bör inte taga på sig en sådan risk. Vilja företagarna stödja partipolitisk verksamhet och propaganda må de göra det i andra former och lämna åt de partipolitiska organisationerna att bedriva arbetet.

Här går alltså enligt min mening gränsen för den nya byråns verksamhet. Detta bör klargöras för byråns blivande chef, och det bör ankomma på byråns styrelse att vaka över att verksamheten inte flyter ut på områden som tillkomma de partipolitiska instanserna. Att riktpunkten bör vara industrins intressen så som företagarna i stort se dem är en given sak, men argumentationen måste vara saklig och dess underlag pålitligt, om det avsedda inflytandet skall kunna tillkomma utredningsbyrån. Den måste ha frihet att hävda sina utredningsresultat och sina åsikter, hur de än korrespondera med de politiska partiernas ståndpunkter."

Söderlunds välskrivna "Riktlinjer" återges i sin helhet i ett appendix. Tillsammans med kommittéförslaget är detta dokument institutets konstitutionella grundvalar. Det ställningstagande Söderlund där redovisade utgjorde underlaget för det beslut som sedan fattades. I Arbetsgivareföreningens styrelse togs frågan upp redan den 27 januari och den godkände Söderlunds ståndpunkt. Protokollet från detta möte ger en ytterligare pregnant formulering av denna och belyser dessutom närmare hur man inom Arbetsgivareföreningen berört ämnet och för in en del nya faktorer och aspekter. Det refereras i det följande i valda delar.

Söderlund erinrade om, att styrelsen vid sitt senaste sammanträde beslutat att för det gemensamma utredningsorganet anslå ett belopp av kr. 25.000:— för innevarande år samt relaterade hur ärendet förlöpt. Protokollet lyder:

Man hade först haft att noggrant överväga, vilka uppgifter skulle tilldelas denna byrå. Enighet hade därvid rått om att företrädesvis större utredningsuppgifter skulle överlämnas till byrån. I samband härmed hade fråga uppstått, huruvida byrån även skulle driva propaganda i en eller annan form. Verkställande direktören hade utarbetat en P.M. i saken och hade därvid ansett sig böra särskilt understryka vikten av att byrån icke gjordes till ett organ för något visst politiskt parti. Å andra sidan vore det naturligt, att ett organ av denna natur publicerade resultaten av sin verksamhet på ett eller annat sätt.

Principen att utredningsorganets arbetsresultat borde publiceras hade alltså förts fram för första gången i Söderlunds riktlinjer och fick nu en betydelsefull ytterligare emfas. Protokollet berör sedan den kontroversiella upplysningsfrågan. Först berättade Söderlund om Arbetsgivareföreningens egen upplysningsverksamhet. Fortlöpande ekonomisk propaganda bedrevs under ledning av doktor Karl Hildebrand, synbarligen inte utan viss framgång när det gällde att i landsortspressen fästa uppmärksamheten på skilda ekonomiska och andra problem, Men enligt Söderlunds uppfattning

måste man hålla industrins gemensamma utredningsbyrå fri från varje slag av partipolitisk propaganda. Detta vore nödvändigt, om byrån skulle tillvinna sig den respekt, som vore önskvärd.

Mot bakgrund av vad som tidigare sagts om byråns organisation är även följande avsnitt ur protokollet av intresse:

Vad anginge byråns organisation borde densamma ställas under överinseende av en gemensam delegation, bestående av arbetsutskottet i Arbetsgivareföreningen och Industriförbundets presidium. Verkställande direktören (= Söderlund) h e m s t ä l l d e, att styrelsen ville uppdraga åt arbetsutskottet att representera Svenska Arbetsgivareföreningen i denna delegation och å styrelsens vägnar i delegationen deltaga i fattande av beslut om byråns verksamhet.

Slutligen anförde Söderlund att det var meningen att byråns verksamhet snarast skulle sättas igång och att ytterligare medel framöver sannolikt skulle behövas.

Under den härpå följande diskussionen fick Söderlund stöd av herr Malmros, som underströk vikten av att byrån hölles fri från varje politisk verksamhet. Dess uppgift borde bliva att endast framlägga fullt sakliga utredningar. De ytterligare medel som erfordrades för byråns verksamhet, torde Arbetsgivareföreningen framdeles böra tillskjuta.

Herr Tranchell instämde och framhöll, att man knappast kunde tillräckligt varna för, att byrån ägnade sig åt politisk propaganda.

Det gemensamma arbetsutskottets hemställan

Edström själv kom som styrelsemötets ordförande att bli den som klubbade Arbetsgivareföreningens beslut. Han satt sedan ordförande när ärendet åter kom upp i det tidigare nämnda gemensamma arbetsutskottet i Industriförbundet den 17 februari. Han hade givetvis då tvingats ge slaget för FUIF förlorat. Vid detta möte accepterades den linje som skissats i Söderlunds PM.

Det förslag med avseende på den beslutade utredningsavdelningen som utarbetats vid de ovan nämnda överläggningarna och som arbetsutskottet nu, den 17 februari 1938, accepterade hade fått följande innehåll:

1. Utredningsavdelningen ställes under ledning av en gemensam delegation, bestående av: för Arbetsgivareföreningen dess arbetsutskott samt för Industriförbundet ordföranden, vice ordföranden och verkställande direktören.

2. Arbetet inom utredningsavdelningen igångsättes snarast möjligt med anlitanade av de båda organisationernas för ändamålet anslagna medel, för innevarande år 50.000 kronor.

3. Organisationen av utredningsavdelningen förberedes i enlighet med de riktlinjer, som uppdragits av en av direktör Söderlund författad PM, och chef för byrån anskaffas. I samråd med honom utredes närmare organisationen och beräknas finansieringskostnaderna, varefter ytterligare anslag lämnas.

Sedan arbetsutskottet utsett Industriförbundets medlemmar av den gemensamma delegationen, till vilken Arbetsgivareföreningen redan hade utsett sin delegater, överlämnades åt delegationen att fatta beslut om anställning av arbetskraft för utredningsavdelningen och om tidpunkten för igångsättandet av dess arbete.

Vid samma tillfälle, den 17 februari 1938, behandlades också frågan om hur Industriförbundet skulle finansiera sin del av utredningsorganets kostnader. Tre alternativa sätt för ytterligare avgiftsuttag från medlemmarna presenterades: dels en tilläggsavgift beräknad i förhållande till antalet arbetare för företag med visst större antal arbetare, dels en aktiekapitalsavgift beräknad i förhållande till den del av företagets aktiekapital, som överstege visst belopp, dels slutligen en avgift beräknad i förhållande till företagets tillverkningsvärde, där detta uppginge till visst minimibelopp.

Arbetsutskottet beslutade föreslå årsmötet sådan ändring av Industriförbundets stadgar, varigenom vid sidan av redan utgående avgifter till

Förbundet skulle påläggas ytterligare en avgift för företag med ett aktiekapital överstigande 1.000.000 kr. För varje fullt 100.000-tal kr aktiekapital utöver sistnämnda belopp skulle utgå en särskild aktiekapitalsavgift av 10 kr.

5 Effektivering

Industriförbundets slutliga beslut

Förslagen som togs i Industriförbundets arbetsutskott den 17 februari sattes upp i ett PM daterad den 22 mars för att underställas Industriförbundets styrelseårsmöte den 26 april 1938. Detta PM summerar vad som hänt men dess form bekräftar kanske också att den kritik för tungroddhet och bristande elan som riktats mot Industriförbundets verksamhet hade visst fog för sig. Lundviks tunga och byråkratiska formuleringar kan avnjutas som följer:

Vid sammanträde i förra månaden har Industriförbundets arbetsutskott beslutat föreslå instundande årsmöte — som kommer att hållas den 26 april — en sådan ändring av Förbundets stadgar, att vid sidan av nu utgående, på arbetareantalet baserade medlemsavgift till Förbundet skall liksom f.n. uttagas en årlig firmaavgift, för vars beräkning emellertid ändrade grunder skola tillämpas. Arbetsutskottet har föreslagit, att firmaavgiften skall — förutom den nuvarande om 20 kronor — bestämmas i förhållande till aktiekapitalet och därvid förordad en uttaxering av 10 kronor för varje fullt 100.000-tal kronor varmed medlems aktiekapital överstiger 1 miljon kronor. Företag, som icke drabbas av en på detta sätt beräknad firmaavgift, erlägger liksom f.n. ett fast belopp av 20 kronor. Förslag till härav betingad stadgeändring biläggas.

Rörande anledningen till ifrågakvarande beslut tillåta vi oss meddela följande.

Inom Förbundet har på senare tid erfarits ett allt mer framträdande behov att intensifiera Förbundets verksamhet på vissa arbetsområden och även att utsträcka denna verksamhet till vissa nya arbetsuppgifter. Tyngdpunkten i Förbundets arbete, såvitt detta varit inriktat på industriens förhållande till statsmakterna, har hittills legat i de framställningar och yttranden, som Förbundet avlåter till myndigheterna i lagstiftnings-, beskattnings- och andra frågor av olika slag. Utvecklingen, icke minst på de sista åren, har emellertid givit vid handen att avgörandet i dessa, för industrien ofta synnerligen betydelsefulla frågor kommit att mer och mer dikteras av det politiska maktläget. Detta är fallet icke blott med ärendenas slutliga avgörande hos regering och riksdag utan även med deras förberedande behandling hos offentliga kommittéer och sakkunniga. På de områden där denna tendens gör sig gällande är det uppenbart, att

industriens möjligheter att påverka besluten i en för industrien gynnsam – eller åtminstone icke allt för ogynnsam – riktning allt mer reducerats till följd av industriens numera ringa politiska inflytande.

För att söka motverka de allvarliga faror för industrien, som de antydda förhållandena medföra, ha många industrimän ansett önskvärt, att industrien söker skaffa sig en på egna utredningar grundad, möjligast ingående och allsidig kännedom om de mera betydelsefulla frågor, av näringspolitisk och annan art, som äro eller kunna förväntas bliva av aktuellt intresse för industrien. Som exempel på sådana frågor, som på detta sätt borde bli föremål för utredning från industriens sida, må endast nämnas: hela det komplex av problem, som brukar inbegripas under termen planhushållning, konjunkturspörsmålen, fonderings- och konsolideringsfrågor inom industrien, handelspolitiska frågor, etc. Genom en sådan utredningsverksamhet från industriens sida skulle möjligheterna ökas för industrien att, i den mån olika frågor aktualiseras antingen av statsmakterna eller på industriens egen tillskyndan, ge det större eftertryck åt industriens uppfattningar och åsikter, som sakliga utredningar och sakliga argument under alla förhållanden böra skänka. Om med denna utredande verksamhet förenades en på lämpligt sätt bedriven upplysnings- och därmed jämförlig verksamhet på det industriella och allmänt ekonomiska området med huvudsakligt syfte att bibringa allmänheten en rätt förståelse för industriens förhållanden och behov kunna förhoppningar hysas, att industriens intressen skola i högre grad än f.n. är fallet röna beaktande under den kommande utvecklingen.

Dylika överväganden ha lett till att Förbundets styrelse ansett det nödvändigt att vidtaga en väsentlig utbyggnad av Förbundets organisation. Såsom ett led i detta program har styrelsen vid sammanträde den 14 december 1937 redan beslutat att gemensamt med Svenska Arbetsgivareföreningen upprätta en särskild utredningsavdelning för sådana större frågor, som beröra båda organisationernas verksamhetsområden. Detta beslut har sedermera biträts av Arbetsgivareföreningen för dess vidkommande. De båda organisationerna skola med hälften vardera bestrida utgifterna för avdelningen.

En utvidgning av Förbundets nuvarande verksamhet efter ovan skisserade linjer kommer självfallet – om önskvärda krav på effektivitet skola uppfyllas – att betinga en betydande kostnad, för vars täckande Förbundets nuvarande inkomster icke äro tillräckliga. I anledning härav har Arbetsutskottet fattat sitt inledningsvis berörda beslut angående medlemsavgiften.

Förberedelserna för institutets start

Efter det att Industriförbundets styrelse godkänt det slutgiltiga förslaget kom förberedelserna för institutets start äntligen igång. En av de först tillsporda för chefsposten var Per Jacobson, sedan trettioalets början chef för Baselbanken, det internationella centralbankssamarbetets nyckelorgan vid denna tid. Denne hade till att börja med även ställt sig positiv men hans intresse svalnade dock när Baselbankens direktion beslöt att hålla honom kvar genom att bjuda honom

en löneförhöjning. Trots att Söderlund som skötte underhandlingarna med Jacobson hade sträckt utredningsinstitutets bud ytterligare var Jacobson redan i mitten av juni tveksam och hans definitiva nej kom sedan i juli.

Med Jacobsons nej hade chefstillsättningen allvrligt dragit ut på tiden. Söderlund var förargad över Jacobsons "osympatiska" uppbindning av institutet och var inte benägen att ge Jacobson något "överbud". I brev till Edström den 21 juli skrev han:

I samråd med Vilhelm Lundvik har jag därför tänkt mig att vi nu skulle vända oss till Ivar Anderson och vi tänka göra detta i nästa vecka. Ingen i vår delegation hade ju något att erinra mot det namnet.

Brevet är betydelsefullt bl a därför att det antyder att Ivar Andersson vid sidan av Per Jacobson och kanske flera var uppsatt på en kandidatlista kanske redan i början av sökandet efter en chef. Det förefaller således på så vis inte ha varit ett namn som brådstörtat slängdes in i ett krisläge i chefstillsättningsprocessen. Men det förefaller som om några förhandskontakter inte tagits med Anderson och det kan därför kanske anses naturligt om han vid den förfrågan som Söderlund kan ha riktat till honom någon tid efter brevet till Edström inte var beredd att ta ställning omedelbart. Något svar från honom hade uppenbarligen inte inkommit före augusti månads slut. Den 30 augusti skrev Edström till Söderlund och föreslog ett nytt namn för chefsposten "därest" Ivar Anderson inte skulle reflektera. Det var hovrättsrådet Gustav Lindstedt i Eslöv.

Han har domsaga där i trakten och har alltså ganska bra inkomster. Han är utomordentligt begåvad och skicklig. Trevlig underhandlare med god förståelse för industriproblem. Jag har hört de mest berömmade utsagor om honom. Nu kommer ju hösten och industrimännen börjar vakna till liv igen. Vi ha inom kort sammanträde inom The Big Five och helt visst kommer man att livligt efterlysa hur det blivit med vår utredningsavdelning. Vi få ej vila på hanen längre.

Det faktum att Ivar Anderson var uppsatt på listan redan från början antyder att man inte var principiellt låst vid att utredningsinstitutets chef måste vara en nationalekonom. Anderson var visserligen sedan många år högerns skatteexpert i riksdagen och en i samhällsekonomiska frågor erfaren och omdömesgill person men som ledare för ett utredningsinstitut som främst skulle ta upp ekonomiska problem var han troligen mindre lämpad. Han hade en doktorsgrad i historia och hade i sin avhandling behandlat en frågeställning rörande inrikespolitiken under Karl Johanstiden. Vid tidpunkten då han tillfrågades om

han ville bli institutets chef var han chefredaktör för Östergötlands Dagblad i Norrköping.

Det faktum att Edström kunde föreslå en närmast juridiskt skolad person som Lindstedt för chefsposten röjer ytterligare att man inte var särskilt bunden till att som chef få en nationalekonom. Troligen var det främst Lundvik som önskade en sådan. Men i den allmänna brist på kvalificerade ekonomer som rådde vid denna tid hade uppenbarligen även Lundvik kunnat acceptera Anderson.

Den 17 september gjorde Edström en ny framstöt till Söderlund till förmån för sin nye kandidat Lindstedt. Huruvida denne någonsin blev tillfrågad eller hur Söderlund och Lundvik ställde sig till Edströms propåer för denne har inte närmare kunnat undersökas. Delegationen kom till slut att stanna för Anderson. Beslutet togs dock inte formellt förrän den 11 november.

Det behöver givetvis inte enbart vara bristen på kvalificerade nationalekonomiskt skolade utredare som förklarar varför man var beredd att låta en icke-nationalekonom leda institutet. Det torde ha framgått att många av de utredningsuppdrag som kunde bli aktuella för institutet var av socialpolitisk karaktär vilket snarare skulle kräva en sociolog. Några sociologer fanns dock knappast att tillgå i landet men en statistiker skulle sannolikt ha kunnat fylla posten väl. Åtminstone den senare typen av utredare fanns i något större flertal än nationalekonomer representerad i landet.

Att man till slut kunde acceptera kandidater som ej tillhörde någon av de nämnda vetenskaperna tyder på att man till en del tagit fasta på att institutet inte endast skulle syssla med utredningar. Trots att Edström inte lyckats i sitt syfte att förena FUIF och utredningsorganet hade det senare dock fått en betydligt bredare uppgiftsavgränsning än vad som ursprungligen var tänkt i t ex kommittéförslaget hösten 1937. Det är således möjligt att chefsvalet mycket kom att styras av att institutet i någon mån även skulle vara ett upplysningsorgan, ehuru opolitiskt sådant. Det är mot denna bakgrund som Ivar Anderson och kanske även Lindstedt kan ha tyckts lämpliga.

Det finns inget i Edströms förslag av Lindstedt som alternativ till Anderson som tyder på att han skulle ha haft något emot Anderson som sådan. Detta skulle dock inte vara en helt orimlig hypotes. Anderson hade under hösten 1935 medverkat till att underkänna det utkast till gemensam borgerlig riksdagsmotion som Österberg på Direktörsklubbens uppdrag utarbetat och tagit avstånd från den antiplanhushållningskampanj som klubben vid denna tid

hade ställt sig bakom. Därmed hade han åtminstone för tillfället kommit nära den linje som Söderlund gjort sig till talesman för och möjligen hamnat i viss motsatsställning till Edström och Direktörsklubben eller kanske i varje fall till Österberg. Senare forskning får avgöra denna fråga.

FUIF levde vidare och Edström fick som han ville

Efter det att Industriförbundets arbetsutskott den 17 februari 1938 behandlat frågan om utredningsinstitutet ägde ett sammanträde rum i FUIF. Edström som ordförande rapporterade då om de tidigare förhandlingarna under samma dag. Protokollet förtäljer:

ordföranden meddelade att det efter åtskilliga överläggningar med ledande industrimän planerats en ytterligare utvidgning av programmet för det av Industriförbundet och Arbetsgivareföreningen beslutade nya organet för utredningar m m så att detta organ också skulle bedriva upplysningsverksamhet. Organisationsarbetet var emellertid ännu inte avslutat. Särskilt borde uppmärksammas att den nya institutionen enligt Söderlunds bestämda uppfattning icke komme att befatta sig med någon som helst politisk upplysningsverksamhet. Härigenom komme arbetet med säkerhet att gå på sidan om vad som egentligen erfordras. Ordföranden ville därför förorda att FUIFs verksamhet fortsatte i avvaktan på den vidare utvecklingen.

På Edströms anförande följde så ombudsmannen – sekreteraren Österbergs. Protokollet lyder:

I anslutning härtill framhöll ombudsmannen svårigheterna att under de förhandenvarande omständigheterna bedriva FUIFs arbete på ett rationellt sätt och uttalade sin tveksamhet huruvida han i fortsättningen kunde stå till förfogande som arbetets ledare."

Det har inte fastställts om Österberg här lät en bomb detonera eller om de nog så dramatiska orden endast var en protokollbindning av en reaktion han hållit sin ordförande och kanske de övriga styrelsemedlemmarna underkunnig om under en längre tid. En känslouppladdning mot någon form av utbrott hade säkerligen varit igång i Österbergs sinne åtminstone ända sedan september året innan, då Edström meddelade honom innehållet i den kompromiss Edström gått med på i den kommitté som just gick att författa det utlåtande som var grundförslaget till IUIs tillblivelse. Med denna kompromiss bortföll så gott som hela det stort upplagda utredningsprogram Österberg arbetat fram för FUIFs agenda.

Efter det att denna beskärning formellt accepterats av FUIFs styrelse den 25 oktober följde så en ny besvikelse för Österberg när FUIFs försök att få till stånd ett samarbete med det nya utredningsinstitutet och dess två principaler under hösten avvisades. Detta avvisande gällde ju inte bara den till FUIF kvarblivande utredningsverksamheten utan själva upplysningsverksamheten. FUIF hade här fått begränsa sig till den rent politiska upplysningsverksamheten och presskontakter etc.

Mot bakgrund av det stora och engagerade arbete Österberg lagt ned på att driva fram FUIF, såväl dess organisation som dess arbetsprogram, skulle det inte överraska om han under denna utvecklings gång till slut blivit en smula bitter. Han förde troligen sin kamp för FUIFs sak med god fighting spirit ända fram till Jernkontorsmötet, men efter detta kan han ha känt sig inte bara som en försmådd friare utan kanske även som en bedragen älskare. Det är inte uteslutet att han ansåg en del av Edströms kompromisser som reträtter i oträngt mål.

Protokollet från FUIFs styrelsemöte den 17 februari antyder att de övriga närvarande ingalunda förblev oberörda av Österbergs uttalande. Man beslöt vid mötet att FUIFs arbete skulle fortsätta, medan själva organisationen uppenbarligen skulle upphöra. Enligt protokollet bad ordföranden att å de närvarandes vägnar få till ombudsmannen uttala ett tack för de insatser denne gjort att upptaga och föra arbetet framåt. Man hade beslutat uppdra åt ordföranden som skulle bli medlem av den nya institutionens styrelse att där verka för att denna skulle överta FUIFs organisation och att Österberg bleve utsedd till densammas ledare. Protokollet förtäljer också att "de närvarande önskade framhålla att ordföranden i angivna hänseende hade den här representerade industrigruppens enhälliga stöd".

Styrelsemötet i FUIF den 17 februari 1938 skulle dock komma att följas av många fler med Österberg kvar på sin post. En månad senare den 17 mars berättar protokollet om att ett möte ägt rum den 1 mars mellan FUIFs styrelse och styrelsen för det av Arbetsgivareföreningen och Industriförbundet planerade (Sic!) utredningsorganet. Därvid hade FUIF uttalat att man skulle fortsätta i avvaktan på den vidare utvecklingen av FUIFs samarbete med det nya organet. Man hyste uppenbarligen ännu förhoppningar och dessa var i själva verket inte oberättigade. Ännu den 17 mars hade Industriförbundets styrelse inte kommit till sitt avgörande beslut, som dock togs några veckor senare.

Under det efterföljande halvåret då IUIs chefsfråga stod i förgrunden och därefter under institutets förberedelse och etablering är det ganska tyst beträffande dess förhållande till FUIF. Men ett år senare ger FUIFs protokoll upplysning om att förhoppningarna varit bärande. Den 23 februari 1939 strax efter det IUI formellt kommit igång med sin verksamhet finner man följande i FUIFs protokoll:

Ordföranden lämnade vissa meddelanden angående IUI. I anslutning härtill upplyste ombudsmannen att han haft ett ingående samtal med institutets ledare Dr. I. Anderson, varvid ömsesidiga redogörelser lämnades angående planerade och pågående arbeten, varjämte inbördes samarbete utlovades. Ombudsmannen hade även haft överläggningar i samma riktning med Industriförbundets chef, handelsrådet Lundvik."

Alltså slutet gott, allting gott för FUIFs del skulle man vilja säga. Som vi också skall se i nästa avdelning av studien skulle det under den närmaste tiden bli ett ganska intensivt samarbete mellan IUI och Österberg. Denna utveckling återspeglas till en del i det arbetsprogram för IUI som Anderson hade utarbetat vid dess start och som han troligen meddelade Österberg vid det ovan nämnda mötet. Innehållet i detta arbetsprogram kommer även det att närmare presenteras i nästa avdelning av studien, men här kan det som i dess inledning sägs om IUIs uppgift anföras. Den sammanfattades där i tre punkter som följer:

Organets uppgift är dels att genom utredningar på längre sikt göra industrien bättre rustad att möta de problem och uppgifter, som utvecklingen på de politiska, ekonomiska och sociala områdena kan komma att framkalla, dels att biträda vid behandlingen av aktuella industripolitiska uppgifter, dels slutligen att bedriva upplysningsverksamhet för att främja de syften, som motiverat organets inrättande.

Även om den första punkten genom sin placering kanske kan sägas ange den del av målsättningen som skulle prioriteras, utgör de två återstående punkterna bevis för att IUI koncipierats som något mycket mera än ett utredningsorgan även av den modifierade typ som Söderlund angav i sina sk "riktlinjer". Med tanke på den sega dragkamp som hade ägt rum beträffande upplysningsverksamheten är den sista punktens mästerligt undflyende formulering förståelig. Från detta kuriöst diplomatiska aktstycke fås ingen vägledning i frågan om upplysningsverksamheten skall tillåtas vara politisk eller inte. Dock uppges senare i programtexten att den skall vara "saklig" men den klara markering som gjordes i Söderlunds riktlinjer upprepas inte.

Den andra punkten på programmet talar ett desto tydligare språk. Här binds i klartext IUI till politiska uppgifter som inte ens varit på tal i de tidigare diskussionerna. I programmet anfördes om dessa bl a att IUI skulle "uppmärksamma riksdagsfrågor som beröra industrien samt förbereda och föreslå sådana åtgärder som ur industriens synpunkt befinner påkallade".

De politiska uppgifter som IUI fick kan egentligen ses som en effektivering av den punkt som tidigt formulerades i Edströms agenda från 1936, nämligen den som gällde förhållandet mellan staten och näringslivet. Denna punkt gavs nu även formellt och explicit en mycket stor vikt i IUIs program. Det anfördes att

Till denna fråga, som omsluter en rad av industriens aktuella problem, torde en väsentlig del av det nya organets verksamhet bli koncentrerad.

Man får med det ovan relaterade det intrycket att Edström tack vare sin position i styrelsen kanske till slut fått sista ordet när det gäller institutets inriktning. Det skulle innebära att IUI faktiskt fått betydligt mer av politisk upplysningsverksamhet på sin lott än vad Söderlund och Lundvik tidigare tänkt sig. Att detta kan ha varit en utveckling helt enligt plan antydes av den närmare information som i arbetsprogrammet ges beträffande upplysningsverksamheten:

upplysningsverksamheten torde ej från början böra få ett alltför framträdande rum i organets verksamhet. Den bör växa fram utan att den yttre apparaten alltför starkt markeras.

Man anar här ett Edströminflytande på skrivningen. Att Edström till slut uppenbarligen kunde vinna fältet innebar dock inte självklart en återupprättelse för FUIF. Österbergs uppgift hade reducerats betydligt mer än vad Österbergs tämligen tillfredsställda ton efter samtalet med Anderson gav sken av. IUI tycks ha absorberat en väsentlig del av den politiska upplysningsuppgift som dock i de tidigare diskussionerna ansetts böra lämnas till FUIF. Men beslutet i FUIF att Österberg själv också skulle föras dit kom aldrig att verkställas. Vad den s k Jernkontorskommittén föreslog och vad FUIF själv därefter beslutade, nämligen att FUIFs verksamhet skulle gå upp i IUIs, tycks sålunda endast delvis ha verkställts. Formellt kom FUIF att fortsätta att existera ganska länge med Österberg som ombudsman. Men kontakterna mellan IUI och FUIF försvann alltmer ur IUIs annaler och torde efter Edströms avgång ur IUIs styrelse 1943 så gott som helt ha upphört.

III FRÅN POLITISKT SEKRETARIAT TILL FORSKNINGSINSTITUT

6 Institutets etablering

Forskarstaben vid starten

När Ivar Anderson utsågs till chef i november 1938 blev hans omedelbara åliggande att förbereda institutets start. Det gällde att närmare utforma institutets arbetsprogram och organisation, men i uppgiften ingick naturligtvis också att se till att materiella och andra logistiska arrangemang vidtogs. Framför allt gällde det ju att rekrytera lämplig personal. Hur han gick till väga för att lösa dessa sistnämnda uppgifter har inte kunnat närmare studeras. Vi vet dock att det var Ivar Anderson själv som rekryterade Ragnar Sundén som sin närmaste man på institutet. Även institutets förste amanuens, Axel Carlson, som några år senare bytte namn till Iveroth, rekryterades av Anderson. I valet av dessa två personer får Anderson anses ha varit mycket lyckosam.

Axel Iveroth var en handlandeson från Ekerö och hade 1938 just blivit färdig med sin ekonomexamen vid Handelshögskolan i Stockholm. I sina studier hade han särskilt kommit att inrikta sig på ekonomisk geografi och kan betraktas som en elev till den framstående geografen Ivar Högbom, som också var skolans rektor. Iveroths personliga läggning hade redan vid denna tid lett honom några steg in på en "public relations" bana genom att han börjat medverka som programledare vid Radiotjänst. Denna mediakontakt tog han med sig till sin nya anställning.

Sundén var en rektorsson från Umeå. Efter att ha genomgått Handelshögskolan i Stockholm, 1927–29, och så småningom sedan fortsatt med juridiska studier som ledde till en jur kand 1935, fick Sundén en amanuens tjänst i Finansdepartementet. Där hade han varit verksam i tre år (1936–39), innan han erbjöds IUI-uppdraget. Han var då en man i början av sina trettio år. Detta var naturligtvis en ganska låg ålder för en souschef vid etableringen av ett sådant institut som IUI men han var dock tio år äldre än den yngre kollegan Iveroth.

Med valet av Sundén tillfördes institutet åtminstone något av den viktiga sakkunskap och kompetens för ekonomiska utredningar som Anderson själv torde ha saknat. Som nämnts var Anderson ursprungligen historiker med en gradualavhandling om Sveriges inrikespolitiska förhållanden under Karl-Johans-tiden. Han hade dock tidigt kommit in på en yrkesbana som tidningsredaktör.

Genom sin framskjutna ställning inom Högern hade han utvecklat en viss kompetens även som ekonom. Han var som nämnts Högerns skatteexpert och hade som främsta riksdagsuppdrag ordförandeskapet i bevillningsutskottet i Andra Kammaren. Att hans ekonomiska sakkunskap var allmänt erkänd bevisas av att han under flera år på 40-talet var ordförande i Nationalekonomiska Föreningen.

Andersons otillräcklighet för nationalekonomiska utredningar får således inte överdrivas. Den "tekniska nivå" som ekonomisk utredningsverksamhet låg på vid denna tid var inte högre än att en lekman av Andersons kaliber relativt lätt skulle kunna bemästra uppgiften. Problemet var snarast att Andersons position som politisk kommentator och analytiker var betydligt mera markerad än hans status som ekonom, vilket gjorde att han troligen endast med en viss svårighet kunde fås att systematiskt genomföra den sortens snäva analyser som är ekonomers levebröd. Sådantillvida var Sundén bättre anpassad för ekonomrollen, även om inte heller han hade några högre formella kredentier för sådana uppdrag. I Sundéns jur.kand. torde det nationalekonomiska studiet inte ha nått över den s k tvåbetygsnivån. Men Sundén besatt dock avsevärd erfarenhet som utredningsman och med åren tycks han högst avsevärt ha fördjupat sina teoretiska insikter. Under sina år vid Finansdepartementet hade han kommit i nära kontakt med Konjunkturinstitutet. Han lärde sig säkerligen mycket av att samarbeta med Erik Lundberg med vilken han bl a författade PM. Vad som även i hans fall kan ha begränsat hans prestationer som ekonom kan ha varit just bredden i hans kunskaper och inriktning, vilket senare skulle leda honom i en annan karriär än den ekonomiske utredarens.

Forskarstabens storlek stannade länge vid de tre nämnda männen. Först under hösten 1939 tycks en viss nyrekrytering ta sin början. I oktober anställdes en ytterligare ekonom, den nyligen från Handelshögskolan utexaminerade Rolf von Euler och i december knöts en Dr.Phil. Eric Heinertz till institutet för att särskilt ägna sig åt utlandsbevakningen. Heinertz hade en doktorsgrad från Basel i Schweiz och detta tillsammans med hans språkkunskaper gjorde honom lämplig för denna uppgift.

Det första arbetsprogrammet och institutets centrala uppgift

Som allmänt omdöme om institutets första forskarstab får sägas att den knappast kan anses ha varit otillräcklig för de ekonomiska utredningsuppdrag

institutet till en början fick. Den första arbetsagendan för institutet innefattade sålunda en rad aktuella uppgifter som IUI skulle "vara berett att taga befattning med utan att mera djupgående utredningar påkallas". Flera av dessa anknöt bakåt till de förslag som tidigare framkommit, särskilt från Direktörsklubbens och Edströms håll, under institutets tillblivelseprocess. Hit hörde givetvis skattefrågorna. En av de aktuella skattefrågorna för den närmaste tiden var den nya bolagsbeskattningens verkningar. För skattefrågors behandling hade Industriförbundet sedan några år tillbaka brukat anlita kammarrättsrådet E. Sivert. Även Ivar Andersons synpunkter och hjälp hade ibland inhämtats och dennes expertis på området tillsammans med Sundéns sakkunskap gjorde IUI väl rustat att ta sig an skattefrågor. På detta område fanns dock även Näringslivets Skattedelegation som gjorde IUIs roll mindre oundgänglig. Så t ex ansågs frågan om skattelättnader för riskvilligt kapital böra hänvisas dit.

Av övriga aktuella frågor som funnits på tidigare agendor återfinner vi bl a frågan om arbetarpensionering, som dock kommenterades med att den torde få behandlas i samarbete med Arbetsgivareföreningen. Även rationaliseringsfrågan stod kvar. Beträffande denna hänvisade man dock till den pågående rationaliseringsutredningens kommande betänkande.

Det hör naturligtvis till sakens natur att en lista på aktuella uppgifter måste få ändrat innehåll över tiden. Vissa frågor som var aktuella när diskussionen om att sätta upp institutet initierades hade förts bort men i stället hade en rad nya problem tillkommit. Ett viktigt sådant i IUIs första arbetsprogram var frågan om industrins förhållande till handeln. Trots att det vid Handelshögskolan fanns ett företagsekonomiskt forskningsinstitut, Affärsekonomiska Forskningsinstitutet (AEF), som kunde anses lämpligt för behandlingen av denna fråga, ansågs det vara en fråga som även IUI borde ägna "ständig uppmärksamhet". En annan ny frågeställning i det första arbetsprogrammet gällde småindustrins ställning. Den ansågs böra noga uppmärksammas i syfte att förhindra att denna näringsgren mobiliserades för speciella syften och spelades ut mot storindustrin. För den senare väntades för övrigt ett förslag från de s k näringsorganisationssakkunniga, ledda av Bertil Ohlin.

Många av dessa aktuella frågor kom att växa och tillhöra den krets av mera centrala frågor som institutet blev sysselsatt med under ganska lång tid. En sådan var just småindustrifrågan. Den kom att bli Axel Iveroths speciella angelägenhet. Denna och andra aktuella frågor som växte ut till stora

utredningsprojekt bidrog naturligtvis till att utveckla institutets kompetens för mera krävande uppgifter. Å andra sidan bromsades en sådan kompetensutveckling av att institutet i så hög grad kom att engageras i verksamheter som inte hade utredningskaraktär. Vid mera utredningsarbete hade det sannolikt uppenbarats att den första forskarstaben inte besatt den djupare vetenskapliga träning som var nödvändig för att leda institutet in i en utveckling mot det forskningsinstitut det senare blev.

Denna kommande framväxt av vetenskaplig forskning vid institutet låg embryonalt förborgad redan i det arbetsprogram Ivar Anderson satte upp vid starten. Dess första punkt får, som antytts i denna studies tidigare del, betraktas som en allmän målangivelse för institutet och i princip överordnad de övriga punkterna i arbetsprogrammet, även om detta inte utsades. Formuleringen av denna institutets primära uppgift upprepas här. Denna uppgift var

att genom utredningar på längre sikt göra industrien bättre rustad att möta de problem och uppgifter, som utvecklingen på de politiska, ekonomiska och sociala områdena kan komma att framkalla.

Denna formulering av institutets centrala uppgift kan tolkas på två sätt. Den kan naturligtvis tolkas som i första hand ett uppdrag att bevaka långsikt-utvecklingen snarare än kortsikt-utvecklingen för att ge underlag för ställningstaganden beträffande just sådana faktorer som var avgörande för utvecklingen just på lång sikt. Emellertid kan önskemålet att man med långsikt-utredningar skulle göra industrin bättre rustad att möta framtida problem även fattas som ett ändamål att förbättra industrins framförhållning beträffande just sådana framtidsproblem som kan betraktas som löpande eller kortsiktiga. Vad man med den senare tolkningen ville att långsikt-forskningen skulle ge var således en djupare kännedom om det ekonomiska systemets sätt att fungera. En kortsiktigt upplagd konjunkturbevakning skulle inte kunna ge sådana insikter.

Det är närmast i den senare tolkningen av långsikt-utredningsuppdraget som vetenskapsfröet uppdragas. En långsikt-forskning med ett sådant syfte, som dock inte utesluter det första, skulle tvinga fram vad man på institutet senare kom att kalla "grundforskning", med andra ord vad vi idag kallar vetenskapligt syftande forskning.

I den mån långsikt-forskningsuppdraget endast tolkas på det förstnämnda sättet blir det främst fråga om en ren utredningsverksamhet som ett led i en

långsichtsbevakning som inte nödvändigtvis bereder större svårigheter och kräver mera vetenskaplig kompetens än kortsichtsbevakning. Givetvis kan båda dessa typer av bevakningsorienterade utredningsuppdrag kräva vetenskaplig kompetens av "handläggarna" och kan på så vis stimulera och driva fram en utveckling av sådan kompetens. Det skulle dock inte ändra på det faktum att vi i sådana fall närmast hade att göra med tillämpning av vetenskaplig kunskap snarare än med i djupare mening utveckling av sådan.

Den tolkning man i det första arbetsprogrammet gav den anförda målangivelsen för institutets utredningsverksamhet tycks gå något djupare än den förstnämnda av de två tolkningsmöjligheter som angivits ovan, dock utan att riktigt nå fram till den andra. Det underströks att en utredning på längre sikt som organet borde planlägga och förbereda gällde "frågan om den svenska industrins utvecklingsmöjligheter och förutsättningarna för ny industriell verksamhet". Det kan noteras att en sådan målformulering inte begränsades till en enkel deskriptiv frågeställning gällande vilka långsiktstrender som förelåg med åtföljande trendextrapoleringar för att möta ett prognosbehov. Formuleringen antyder i stället att studiet av utvecklingstendenserna i syfte att möta ett sådant prognosbehov måste läggas upp så att man kartlade vilka alternativa utvecklingsförlopp som var tänkbara ur det givna förflutna historiska skedda. En fixering vid trendanalyser skulle inte, även om man fäste särskild uppmärksamhet vid den statistiska spridningen kring centraltendensen, kunna ge tillräckligt underlag för den alternativanalys som här tycks vara vad man önskade. Det som metodologiskt föreskrivs är vad Johan Åkerman och senare särskilt Erik Dahmén kallat "kausalanalys", dvs ett historiskt penetrerande studium av sammanhanget bakom vad som faktiskt hänt — ej den mekaniska och blinda tidsserieanalys som blivit ekonometrins panacea. Emellertid ger arbetsprogrammet ingen vink om att man skulle ha nått fram till en sådan fördjupad metodologisk insikt. Det är först när institutet senare träder fram som ett vetenskapligt forskningsinstitut som man når denna metodologiska mognad.

Det är emellertid inte i första hand den metodologiska dimensionen av det gjorda uttalandet man bör ta fasta på om man vill få grepp om hur institutet vid starten avsåg att greppa sina långsichtsutredningsuppgifter. Vad som i stället först bör uppmärksammas är att man explicit ville undersöka förutsättningarna för "ny" industriell verksamhet. Visserligen bör alltför mycket kanske inte tolkas i det lilla ordet ny, men modern nationalekonomisk teoridebatt föranleder

en gissning att man med detta ord inte bara avsåg kvantitativ förnyelse och utökning av kapaciteten, dvs reinvestering och nettoinvestering i redan existerande produktionsgrenar utan också lade en Schumpeteriansk kvalitativ innebörd i ordet, dvs menade annorlunda produktionsmetoder och andra produkter. Den fortsatta texten i arbetsprogrammet motsäger inte den sistnämnda Schumpeterianska tolkningen. Däremot ger den inga direkta anvisningar om hur en sådan inriktad studie skall läggas upp. Texten här anförde enbart en rad olika moment och aspekter som skulle täckas in. Således skulle den

omfatta bl.a. finansieringsproblemet, förhållandet mellan banker och industri, emissionsverksamheten och arbetareproblemet, lokaliseringsfrågan, den tekniska forskningen och skatteproblemet. På åtskilliga punkter skulle denna utredning få anledning att belysa de politiska ingripandenas och de sociala reformernas återverkan på industriens utvecklingsmöjligheter.

Uppräkningen röjer Edströms inflytande. De angivna momenten i utredningen känns till stor del igen från punkter som tidigt fanns med på den Edströmska utredningsagendan. Så var fallet med arbetareproblemet och några av dem var ju också uppgifter som IUI enligt ovan skulle syssla med även på lägre ambitionsnivå, som t ex skatteproblemet. Däremot kan såväl lokaliseringsfrågorna som frågorna beträffande den tekniska forskningen anses vara nytillkomna. För Edström var dock den sistnämnda typen av frågor inget nytt engagemang. Han hade tidigare drivit frågorna om den tekniska forskningen vid sidan av IUI-frågorna i Industriförbundets styrelse. Den punkt i anvisningen som förefaller särskilt Edströmsk var dock uppgiften att belysa de sociala reformernas betydelse för industrin liksom naturligtvis även belysningen av de politiska ingripandenas betydelse. Däremot tycks kapitalmarknadspunkten ligga längre från Edström och torde möjligen vara den fråga som låg Lundvik och Industriförbundet närmast.

En intressant punkt i arbetsprogrammets anvisningar beträffande hur den föreslagna långsiktstudien skulle läggas upp var att sedan en plan utarbetats borde en mindre kommitté av industrimän anmodas att biträda utredningen. Denna punkt kan anses återspegla det förslag som vid upprepade tillfällen under institutets tillblivelseprocess hade förts fram bl a av Harald Nordenson. Anlitandet av industrimän som referensgrupper för större utredningsprojekt skulle sedan bli regel för IUI-forskningen och en betydelsefull balansfaktor som höjde utredningarnas inte bara praktiska intresse och relevans utan även deras empiriska och således även vetenskapliga halt.

Men arbetsprogrammets författare var kanske rädda att en grupp tunga industrimän skulle kunna trycka ned en sådan utrednings vetenskapliga värde genom att ställa sig alltför kritiska mot vad som för dem kanske skulle framstå som enbart akademisk teoretisering. Av den anledningen ville man kanske gärna att en sådan referensgrupp ändå skulle ledas av en vetenskapsman. För denna institutets första tilltänkta långsiktsutredning förde man för en sådan ledningsuppgift fram namnet Sune Carlson. Att denne föreslogs är ur många synvinklar intressant. Carlson betraktades på grund av sin i dag som en "minor classic" betraktade Chicago-avhandling om The Pure Theory of Production (1938) som den tredje påläggskalven i svensk nationalekonomi vid sidan av Erik Lundberg och Ingvar Svennilson. Han representerade emellertid inte bara den nationalekonomiska vetenskapen utan även det snabbt framväxande företags-ekonomiska fältet och måste därför ha förefallit IUI-ledningen som en särskilt värdefull person för den tänkta uppgiften. Kanske hoppades man att inom en snar framtid kunna knyta honom mera fast till IUI. Han skulle emellertid inom kort komma att bli chef för det ovan nämnda Affärsekonomiska Forskningsinstitutet vid Handelshögskolan och skulle som sådan snart få ta ställning till vissa samarbets- och arbetsfördelningsfrågor mellan detta institut och IUI aktualiserade av gemensamma problemställningar som t ex den ovan nämnda beträffande relationerna mellan industrin och handeln.

Arbetsprogrammets anknytning till Konjunkturinstitutet och dess Svennilsonska punkt

Den med tanke på IUIs fortsatta utveckling mot ett vetenskapligt forskningsinstitut fundamentala punkten i den föreslagna utredningsverksamheten, nämligen den enkla men uttryckliga angivelsen att det var fråga om utredningar "på längre sikt" hade under de olika förbehandlingsfaserna bakom institutets tillblivelse ej blivit särskilt starkt markerat. I det utredningsprogram som först redovisades i Direktörsklubbens motion hösten 1936 var de aktuella kortsiktiga utredningsuppgifterna tämligen dominerande och ännu i kommittéförslaget hösten 1937 är långsiktsaspekten ingalunda särskilt framträdande. Även om den kan sägas ligga underförstådd i detta förslag. En anledning till att man nu vid institutets start valde att i arbetsprogrammet tydliggöra denna inriktning av utredningsprogrammet var troligen att det statliga Konjunkturinstitutet sedan

något år kommit igång med sin verksamhet med en viss tyngdpunkt på konjunkturproblematiken. Att sådana hänsyn spelade in markeras bl a av att Anderson vid institutets första styrelsemöte den 9 februari 1939 fick i uppdrag att få till stånd ett samarbete med Konjunkturinstitutet. Diskussioner med Konjunkturinstitutet hade dock troligen redan ägt rum. Överenskommelse om samarbete torde ha utverkats redan genom anställandet av Ragnar Sundén. De uppdrag denne utfört för Konjunkturinstitutet under sin amanuensperiod vid Finansdepartementet i form av en översikt över aktiebolagens vinster fortsatte han med även efter sin ankomst till IUI. Dessa översikter kom därmed snart att bli IUIs egen uppgift i stället för Konjunkturinstitutets, vilket kanske kan tyckas vara en anomali. Det är dock inte självklart att vinstutvecklingen främst är av intresse i kortsiktssammanhang. Att denna typ av översikter kom att tillfalla IUI förklaras dock närmast av att Konjunkturinstitutets verksamhet större delen av kriget kom att ligga nere.

Det var emellertid inte från början sagt att Konjunkturinstitutet helt skulle begränsa sig till kortsiktsfrågor. I själva verket var dess andra sakkunnigetjänst designerad som en befattning för analys av långsikts- och strukturfrågor. Hösten 1938 hade denna tjänst tillträtts av då nyblivne docenten Ingvar Svennilson. Det förelåg med andra ord ett ganska komplicerat arbetsfördelningsproblem mellan de två instituten. Detta arbetsfördelningsproblem komplicerades dessutom ytterligare av en anmärkningsvärd punkt i IUIs första arbetsprogram. I skissen till den tänkta långsiktsutredningen rörande den svenska industrins utvecklingsmöjligheter och förutsättningarna för ny industriell verksamhet utsades att denna utredning "torde böra uppdragas åt en särskild person" och texten fortsatte sedan.

Denna utredning bör söka ge svar på frågan, i vad mån farhågorna för minskad aktivitet och bristande initiativ inom den svenska industrien äro berättigade samt klargöra orsakerna till den minskade benägenheten att ikläda sig företagarerisker. Särskild uppmärksamhet bör ägnas åt de faktorer, som påverka industriens normala expansion samt åt de naturliga förutsättningarna för upptagandet av ny industriell verksamhet. Mot bakgrunden härav bör den faktiska expansionen under senare år och det nuvarande läget bedömas. Docenten I. Svennilsons utredning om "det nationalekonomiska underlaget för vår framtida folkförsörjning" i Befolkningskommissionens slutbetänkande (kap. IV, sid. 73 ff.) bör uppmärksammas.

Det för denna framställning kanske mest intressanta med den anförda programpunkten är naturligtvis det utpekande som görs av Ingvar Svennilson och

dennes bidrag till Befolkningskommissionens slutbetänkande. I detta bidrag författat under 1938 — högst sannolikt under hösten — presenterade Svennilson just den problematik som den anförda texten berörde. Här redovisade han de första resultaten av de empiriska undersökningar av den svenska långsikt-utvecklingen han genomförde som sakkunnig vid Konjunkturinstitutet.

Det är ganska naturligt att ledningen för IUI därmed skulle ha fattat stort intresse för hans forskning. Med anledning av IUIs i sitt arbetsprogram så klart markerade intresse för Svennilsons forskning frestas man gissa att IUIs ledning även närde förhoppningar om att han snart skulle kunna knytas till institutet. Att Svennilson redan vid Industriförbundets årsmöte 1939 kom att hålla föredrag om sina forskningar rörande den svenska långsiktutvecklingen motsäger inte denna förmodan.

Huruvida Svennilson var påtänkt som chef redan vid institutets start har dock inte kunnat påvisas. Han hade visserligen under 1938 redan före sin disputation varit i kontakt med Lundvik, men det finns inga bevis, t ex i korrespondensen mellan dem, varken då eller senare, att denne velat få Svennilson till institutet i någon position. Svennilson hade kanske tidigt hunnit bindas till Konjunkturinstitutet, som kanske trots allt vid denna tid bjöd på de intressantaste arbetsuppgifterna för en nybliven docent i nationalekonomi.

Även om korrespondens eller annat material inte antyder något om en eventuell formell bindning av Svennilson till IUI pekar dess existens och mycket annat framåt mot Svennilsons senare anknytning till institutet. Denna skulle visserligen dröja två år men det finns flera anledningar att redan nu i samband med diskussionen av institutets etablering presentera honom närmare. Det vore visserligen en överdrift att säga att den tvåårsperiod som förlöpte innan Svennilson tillträdde som chef var en period som skulle kunna karakteriseras som "I väntan på Svennilson", men institutet stod under denna period i återkommande kontakt med honom. Ett annat skäl är att Svennilsons verksamhet, såväl före IUIs start 1939 som under de följande åren innan han blev chef, ger en utmärkt ekonomisk-historisk bakgrund till bilden av IUIs tillblivelse och fortsatta utveckling. Dessutom är det lämpligt att redan i förväg ha "stökat undan" uppgiften att närmare presentera Svennilson. När han sedan väl övertog rodret behöver vi allt utrymme som kan bjudas för att tillfredsställande kunna redovisa hans konkreta insatser under inledningskedet av hans chefsperiod, som kom att få avgörande betydelse för institutets framträdande som vetenskapligt forskningsinstitut.

Presentation av Svennilson

Svennilson hade under hela 30-talet varit ett prominent framtidslöfte vid Stockholms Högskola. Han hade bl a upprätthållit den "glamorösa" amanuensbefattningen vid Socialvetenskapliga Institutet och dessutom varit sekreterare i Nationalekonomiska Klubben, i båda fallen som efterträdare till Alf Johansson. Han hade även biträtt Dag Hammarskjöld i Arbetslöshetsutredningen och torde ha varit den som gav idén till den där presenterade tvåsektorsindelningen av ekonomin i skyddade och internationellt konkurrensutsatta branscher som långt senare skulle anammas som grundläggande i den sk EFO-modellen. Hans viktigaste insats under dessa år var dock det arbete han utförde i Rockefellerprojektet, där han tillsammans med Erik Lundberg slutförde tvåvolymersarbetet Wages in Sweden 1860–1930 under Bagges ordförandeskap. Svennilson var i själva verket ensam författare till större delen av verkets andra volym, som innehöll de analyserande partierna.

Svennilson var en av den yngre Stockholmskolans ledande namn och skulle, om han anställdes redan vid starten, ha tillfört institutet det mått av nationalekonomisk kompetens på hög nivå som behövdes för att ge dess undersökningar den vetenskapliga auktoritet man egentligen eftersträvade. Med sin bakgrund hade Svennilson övertygande dokumenterat inte bara sin teoretiska eminens utan också sin unika förmåga att bringa empiriska utredningsuppdrag till intressanta och viktiga resultat.

Med utgångspunkt i de mikroorienterade försök att utfylla det Casselska systemet med en kapitalteori som Myrdal presenterade i sin avhandling 1927 hade han senare försökt utveckla mikrofundamenten till Stockholmskolans förloppsteori. I sin avhandling Om ekonomisk planering (1938) hade Svennilson utvecklat ett utomordentligt intressant grepp på den intertemporala valhandlingsproblematik som företagare står inför när de fattar beslut med långsiktiga konsekvenser. Svennilson införde här ett tidsbindningsbegrepp vars formella innebörd var att ett beslut i en period påverkade beslut i en senare genom att lägga en restriktion på de alternativ som då stod till buds. Sådana tidsbindningar kunde vara komplexa och sträcka sig över många perioder. De var ej lätta eller alltid ens möjliga att förutse men en rationell beslutsfattare var ändå tvungen att ta hänsyn till sådana framtida tidsbindningar av de beslut han fattade i nuet.

Insatta i det förloppsteoretiska sammanhang som var Stockholmsskolans kom tidsbindningarna att bli centrala moment i det "stigberoende" (path dependence) som var det centrala objektet i skolans ryktbara ex post – ex ante analys. Dessa teoretiska utgångspunkter förefaller ha styrt Svennilson i det empiriska arbete som sedan kom att uppta större delen av hans forskningsverksamhet. Särskilt torde de ha bidragit till Svennilsons viktigaste vetenskapliga insats, hans tidiga upptäckt av vad som senare kommit att kallas Verdoorn-effekten. Fullt formulerad redovisade han denna i sitt bidrag till Heckscherfestskriften 1944, men redan i den ovan nämnda analysen i Befolkningsskommissionens slutbetänkande 1938 finns åsikten att en volymmässig produktionsexpansion befrämjade produktivitetsutvecklingen embryonalt angiven.

Den empiriska analys Svennilson redovisade i Befolkningsskommissionens slutbetänkande föregrep på viktiga punkter vad han senare skulle utveckla närmare efter sitt tillträde som IUI-chef. Redan här finner vi den långsichtsbedömning han senare kom att artikulera och göra till IUIs unika bidrag till de förberedelser man i Sverige mot krigets slut vidtog inför den kommande freden. Redan 1938 hade Svennilson således påpekat att den för Sverige dittills lyckosamma utvecklingen för näringslivet kunde ses som en internationell särutveckling baserad på krafter av engångsnatur, vilka inte kunde påräknas i fortsättningen. Den i så måtto förutsebara framtiden såg mycket mörk ut. Den svenska naturresursbasen som tidigare tillåtit en stapelekonomisk expansion skulle inte längre medge en sådan. Tillgången på skog och malm satte nu en gräns.

Till den negativa bilden hörde också utrikeshandeln. Under 30-talet hade svensk export i någon mån gynnats av en undervärderad valuta samtidigt som denna medverkat till en kraftig importsubstitution och stimulans av hemmamarknadsproduktion. En fortsatt sådan utveckling skulle inte längre vara möjlig. Importsubstitutionen hade redan mot 30-talets slut nått ett mättnadsläge, och ett fortsatt lågt internationellt värde på kronan skulle inte kunna ge någon större hemmamarknad. En export som inte längre skulle kunna expandera kvantitativt skulle vid en starkt försämrad terms-of-trade inte heller längre bidra till landets valuta-reserv som tidigare.

Det mest centrala elementet i den mörka framtidsbilden var dock det demografiska. Den svenska befolkningsutvecklingen som tidigare gynnade den industriella expansionen såväl på arbetsutbudssidan som när det gällde

efterfrågan på konsumtionsvaror, hade genom de låga födelsetal man nått fram till på 30-talet skapat en situation som för framtiden skulle bromsa fortsatt industriell expansion. Utöver det folkminskningsspöke som målats upp av paret Myrdal 1934 skulle man över en framtida övergångsperiod få uppleva en stark gerontering. När balansen mellan de "närande" och de "tärande" åldersgrupperna i befolkningen på detta vis rubbades, skulle även sparandet drabbas och bidra till en dämpning av den stegring av levnadsnivån vi blivit vana att vänta.

Under mellankrigstiden hade just befolkningens åldersstruktur verkat som en viktig stimulans. Det tillgodosåg utan svårigheter den industriella expansionens arbetskraftsbehov. De produktiva åldersgrupperna hade både en relativt liten pensionärsgeneration och relativt små barnkullar att försörja samtidigt som giftermålsbenägenheten var hög och stimulerade bostadsbyggande och konsumtion av varaktiga varor. Ändock innebar denna ansvällning av människor i produktiva åldrar en ökning av sparandet.

Framtiden skulle i alla dessa avseenden innebära det motsatta. Således hade Svennilson redan i den rapport till Befolkningskommissionen han skrev under sin första tid på Konjunkturinstitutet hösten 1938 pekat ut allt som sedan skulle sägas om den framtida demografiska utvecklingen. Visserligen var det inte hans prognos utan snarast den som, baserad på Sven Wicksells bearbetning av sin fars Knut Wicksells befolkningsprognos på 20-talet, hade använts av Alf Johansson i Bostadssociala Utredningen det året. Inte desto mindre är det Svennilson som först använder denna demografiska prognos för en mera utvecklade analys av vad den framtida befolkningsutvecklingen skulle betyda för den ekonomiska utvecklingen. Han vidareutvecklade här Alf Johanssons analys av sambandet mellan befolkningsutveckling och bostadsbyggande och satte in den i det strukturella omvandlingsperspektiv som ges av det samband som råder mellan jordbruket och den övriga ekonomin under en industrialiseringsprocess. Han är visserligen knappast den förste att fästa uppmärksamheten på den viktiga roll som hemmamarknaden kom att spela för den svenska 30-talsexpansionen men troligen är det han som först påpekar att denna expansionskälla snart var uttömd i och med att imports substitutionen för många produkter började närma sig 100 procent.

Svennilsons analyser 1938 blir inte mindre intressanta om ett internationellt perspektiv anläggs. Svennilson låg i sin på svenskt material och svenskt problemsammanhang framburna syn väl framme i den stagnations-

diskussion som då med utgångspunkt från Keynes—Hansens långsiktstester kom att föras i professionen. De resultat han då utvann med eget kreativt tänkande hade säkerligen redan då, hans omtalade avhandling förutan, tillvunnit honom internationellt anseende om han bara publicerat sig på engelska.

Metodiskt är hans analys hösten 1938 något ofullgången, men därvidlag gjorde han stora framsteg när han vid Konjunkturinstitutet i den berömda B:Ian våren 1939 fick tillfälle att göra en ny långsiktsbedömning. Vid årets slut fick han ett tredje tillfälle. Hans förkrigsanalys har här fått sin mest utvecklade formulering. Hans kommentarer om läget förtjänar att citeras, bl a därför att de också ger vår studie den ekonomisk-historiska inramning den hittills saknat.

År 1939 nådde vad man skulle kunna beteckna som välståndskonjunkturen sin kulmen i Sverige. I dagens läge måste man väl också befara, att 1930-talets svenska välståndsutveckling icke på länge kommer att återupptagas. Den främsta anledningen till detta avbrott i utvecklingen — det andra världskrigets utbrott — behöver här ej närmare beröras.

Det spända internationella läget hade givetvis ej undgått att öva inflytande på den ekonomiska utvecklingen även under början av år 1939. Statens utgifter för försvarsanstalter hade ökats. I förening med de stora sociala utgifter, som staten under de föregående årens reformarbete iklätt sig, hade dessa försvarsutgifter lett till ett skattetryck på inkomsterna, som knappast med fördel för samhället kunde drivas mycket längre under normala förhållanden. Staten hade fått lov taga sig en social reformpaus. Den sista stora sociala reformen, semesterlagstiftningen, som första gången trädde i kraft under år 1939, hade ekonomiskt helt måst läggas på näringslivets axlar. Den inbrytande stora europeiska konflikten utövade på detta sätt ett dämpande inflytande på ett av välståndskonjunkturs kännetecken, nämligen den statliga välfärdspolitik.

I stort sett gav emellertid den svenska välfärdsstaten fram till hösten 1939 för den ytlige svenske betraktaren ett intryck av att utvecklas som förr utom räckhåll för ödeläggande stormar. — Utställningen i New York med dess sociala exposé bildade en apoteos över denna utvecklingsoptimism. — Aldrig förr torde Sveriges näringsliv i så hög grad som under år 1939 ha varit inriktat på att genom anläggningar av olika slag, bostäder, kommunala anordningar, industribyggnader m.m., trygga åt sig ej blott stundens behov utan även befolkningens framtida välfärd. Krigsriskens spelade en underordnad roll som en belastning i de ekonomiska kalkylerna. Tvärtom utövade krigsfaran i övervägande grad ett stimulerande inflytande på näringslivet. Upprustningen i utlandet ökade nämligen efterfrågan på vissa av våra exportvaror — icke minst vapen.

Trots den skenbara blomstrande hälsan, var emellertid konjunkturläget under år 1939 alldeles oavsett krigsriskens i hög grad labilt. Ett sammanbrott för välståndskonjunkturen torde knappast ha kunnat utebliva, därest den vikande tendens för exporten, som kännetecknade år 1938, hade blivit bestående under år 1939. Och stabiliseringen av exporten under 1939 var beroende av en så tillfällig faktor som konjunkturuppsvinget i Förenta staterna. Att exportens stabilisering måste tillmätas en sådan betydelse för vidmakthållandet av högkonjunkturen, beror på den labilitet, som kännetecknade konjunkturläget i övrigt. Närmare

bestämt kan läget karakteriseras så, att de strukturella förändringar, som bildat huvudbetingelserna för 1930-talets konjunkturuppsving, i övervägande grad hade uttömt sina utvecklingsbefrämjande verkningar, och att utvecklingen hölls gående genom rent konjunkturella, självkumulerande orsakssammanhang.

De strukturella faktorer, som i främsta rummet buro upp 1930-talets konjunkturuppsving voro dels tendensen mot ökad grad av självförsörjning, bl.a. med jordbruksprodukter, dels det genom den demografiska utvecklingen ökade behovet av nya bostäder. Självförsörjningstendensen hade mot slutet av 1930-talet i många avseenden löpt linan ut; man närmade sig på flera områden 100-procentig "inmalning" av svenska varor. De demografiska faktorer, som bestämde hushållsbildning och däremot svarande efterfrågan på nya bostäder, inventarier m.m., hade likaledes kulminerat. Bostadsbyggandet fortsatte likväl att stiga och uppnådde år 1939 en rekordhög nivå. Som orsaker därtill förenade sig med den demografiska utvecklingen faktorer av övervägande konjunkturell natur. Giftermålsfrekvensen steg under högkonjunkturen mer eller mindre tillfälligt. Den industriella utvecklingen medförde en stark invandring till städer och andra tätbebyggda orter. Den stigande inkomststandarden möjliggjorde även en uppdelning av hushållen. Inneboendesystemet avvecklades. Äldre och yngre familjemedlemar skaffade sig egna hushåll. Samtidigt höjdes utrymmesstandarden för olika typer av familjer. Alla dessa konjunkturella faktorer kunde vid ett av en eller annan anledning inträdande konjunkturomslag hastigt upphöra att verka eller rent av förbytas i sin motsats. Därmed måste följa en stark nedgång av byggnadsverksamheten, då denna under de sista åren av 1920-talet genom de konjunkturella förhållandena hade drivits upp långt utöver den nivå, som svarade mot den demografiska utvecklingen på längre sikt. Hade byggnadsverksamheten på detta sätt nedgått — och ett omslag i dess utveckling tedde sig redan i början av år 1939 blott som en tidsfråga — skulle otvivelaktigt följderna ha blivit ett allmänt konjunkturomslag, såvida inte mot all förmodan ett verkligt betydande uppsving inträtt för exporten. Byggnadsverksamheten bildade nämligen en av de hörnstenar på vilka 1930-talskonjunkturen var uppbyggd.

Citatet upprepar visserligen mycket av det vi redan tidigare refererat men gör det på ett sätt som lämnar referatet långt efter. Det ger dessutom en utmärkt bild av Svenilsons inte bara som långsiktsanalytiker utan också en bild av hans konjunkturanalytiska grepp. Det är redan nu märkbart att det var i den skickliga sammanvävningen av långsikts- och kortsiktssynpunkter som Svenilsons skulle utveckla sin särskilda profil. Han blev visserligen aldrig en demografiska provokationernas mästare som Erik Lundberg men han kom att i sina analyser göra en hel del paradoxala bedömningar. En viktig sådan som ingick i hans ryktbara fredsprognos under kriget var vad som kan benämnas "en på pesimism grundad optimism".

Det var fråga om den interdependens som i ett visst läge kan råda mellan kortsiktsförväntningar och långsiktsförväntningar. En kortsiktig pessimism kunde vara resultatet av en långsiktig optimism om den senare ledde till ett

avvaktande förhållningssätt som fick ekonomisk verksamhet att avstanna. Å andra sidan kunde en långsiktig pessimism å andra sidan kunde skapa en hektisk "après nous le déluge"attityd och driva fram en högkonjunktur. Men långsiktigsförväntningar av negativ typ kunde också frigöra från kortsiktiga bindningar och skapa en ny mera realistisk "jäklar anamma"attityd och beslutsamhet att ta tag i svårigheterna. När ingen mera morgondag fanns att förlora, när allt hopp var ute behövdes det kanske inte längre. Man fick låta nuet få sitt och när det till slut fått sitt så gav det också tillbaka. Plötsligt ljusnade därmed allt. Motgångarna byttes i medgång.

Behandlingen av frågor av denna typ hade Svennilson teoretiskt behandlat i sin doktorsavhandling om handlingars tidsbindning till varandra. Fokuseringen på förväntningarnas dynamiska interaktion och spel mot varandra hade han fått från sin lärare Myrdal. Denne hade i analysen av hur en konjunkturbotten avslutades genom förväntningskonvergens fram till en kortsiktskraftsamling som förlöste blockerad handlingsvilja visat vägen till den mera systematiska syn på detta som Svennilson utvecklade. Under konjunkturuppgången skedde sedan en förväntningsspridning mot morgondagen. Till att börja med kunde denna morgondag ses som avlägsen men den fanns dock där igen och framför allt fanns det snart "mellandagar" som också fick sin förväntningsuppmärksamhet. Men under den fortsatta uppgången kortades tidsperspektivet ned och alltmer av framtiden kom att trängas in på en enda morgondag som ryckte allt närmare, medan "mellandagarna" försvann. Denna förväntningskomprimering eller förtätning à la Hayeks "concertina effect" innebar samtidigt en allt svagare kontakt med själva nuet, vilket till slut innebar att "Arrow-Debreu kontrakten" kollapsade. Vi fick så även det övre konjunkturuomslagets förväntningsmekanismer förklarade.

Svennilson applicerade detta "psykologiska" synsätt redan bidraget till Befolkningskommissionen. Beträffande den framförliggande utvecklingen till seklets mitt beskriver han i paradoxal kontrast till den pessimistiska prognos han också levererat

de ekonomiska utsikterna såsom relativt ljusa och grundar detta omdöme på den förhoppningen, att ökade svårigheter komma att stegra de enskildas och det allmännas initiativ- och handlingskraft och på den uppfattningen att man därvid bör kunna slå in på vägar längs vilka utrymme finns för en gynnsam utveckling.

Som en ytterligare belysning av hur Svenilson utvecklade analysen av sambanden mellan kort och lång sikt kan även fortsättningen av det nyss citerade återges. Beträffande de nämnda vägarna för gynnsam utveckling anfördes den allmänna mekanismen

att den ekonomiska utvecklingen har karaktären av en kumulativt uppbyggd process, där utvecklingstakten är begränsad av psykologiska och tekniska förhållanden.

I sin empiriska exemplifiering anförde han att en viktig drivande faktor i den kumulativa expansion som bar konjunkturuppgången under 30-talet efter depressionen varit själva standardhöjningen

Uppsvinget från år 1932 blev exceptionellt varaktigt. Under den långvariga högkonjunkturen läktes depressionens sår allt fullständigare: arbetslösa fingo stabila anställningar, dåliga affärer reparerades, sparbankskontona växte, arbetslöshetsriskerna tedde sig alltmer fjärran, folk började mer och mer ställa in sig på en höjning av levnadsstandarden, avbetalningskrediter möjliggjorde, vad ej sparbanksboken tillät etc. På så sätt blev standardhöjningen i viss mån en självständig faktor, som drev konjunkturen uppåt. Dess absoluta och relativa betydelse som konjunkturfaktor blev allt större, ju längre högkonjunkturen varade och nådde sin kulmen år 1939.

Denna sammanvävning av kort och lång sikt kom sedan att utmärka de analyser han gjorde efter det att han 1940 lämnat Konjunkturinstitutet för arbetet vid Industrikommissionen. Dessa analyser som dock ofta inflöt i Konjunkturinstitutets A-serie behandlade till att börja med främst vad råvaruimportbortfallet skulle betyda för den svenska industriproduktionen, men så småningom vidgades analysen till en mera allsidig belysning av industrins läge.

Alla dessa analyser var självfallet av stort intresse för IUI och ett visst samarbete med Svenilson tycks i själva verket som nämnts ha ägt rum med honom under krigsperioden redan innan han blev IUI-chef hösten 1941. De analyser han därefter presenterade kan således ses som en uppföljning av vad han initierat redan 1938 och utvecklat under sin tid vid Konjunkturinstitutet och Industrikommissionen.

Upplysningsuppgifterna

Upplysningsverksamhetens plats i IUIs första arbetsprogram har berörts redan i studiens föregående del och den kommentar som här skall ges kan därför avfattas kort. Vissa kompletteringar och förtydliganden behövs men vad som främst måste framhållas är dock vad som redan sagts tidigare, nämligen att upplysningsverksamhetens plats i det IUI som etablerades i februari 1939, kom att bli betydligt mera framskjuten och annorlunda än vad som avsågs i de beslut och dokument som kan sägas utgöra institutets "kontraktuella" eller "konstitutionella" grundvalar.

Den tidigare framställningen har pekat på de viktigaste orsakerna till att så blev fallet. Det klarlades som mycket sannolikt att det hela främst kan tillskrivas Sigfrid Edströms inflytande. Som ordförande i den kommitté som hade att ombesörja IUIs start och som ordförande i dess styrelse kom hans ord och åsikter att väga betydligt tyngre än de hade gjort under den tidigare utdragna tillblivelseprocessen, där så många intressenter reellt och formellt kom att beröras.

Lundvik lyckades förhindra att Industriförbundet ålades några nya uppgifter vare sig av utrednings- eller upplysningskaraktär och lyckades uppenbarligen även med konststycket att belägga IUI med flera uppdrag än Arbetsgivareföreningen gjorde, trots att den sistnämnda föreningen stod för hälften av kostnaderna.

Beträffande IUIs allmänna inriktning förefaller det som om det främst blev Söderlunds syn på vad IUI borde vara som fick ge vika. I arbetsprogrammets inledning uppges att det upprättats i anslutning till det kommittéförslag som gemensamt lades fram av Edström, Lundvik och Söderlund den 22 oktober 1937. Däremot nämns inte de s k Söderlunds riktlinjer som sattes upp i januari 1938. De senare var ju explicit tillkomna för att reglera just institutets upplysningsuppgifter, om vilka inget hade sagts i kommittéförslaget. Sålunda kom arbetsprogrammet att från institutets tillblivelseprocess adoptera endast de anvisningar som utfärdats beträffande den rena utredningsverksamheten. Det faktum att man vid etableringen kom att anamma så stora och politiskt inriktade uppgifter får således ses som resultatet av en vid själva etableringen eller strax dessförinnan tillstötande influens. Att Edströms roll därvid blev viktigare än tidigare var naturligtvis inte den enda faktorn. Det snabbt framväxande krigshotet spelade också en viktig, kanske avgörande, roll.

För att kunna anföra något mera specifikt beträffande den roll upplysningsverksamheten fick vid institutets etablering behöver ett parti ur själva texten i arbetsprogrammet citeras som följer:

Upplysningsverksamheten torde ej från början böra få ett alltför framträdande rum i organets verksamhet. Den bör växa fram utan att den yttre apparaten alltför starkt markeras. Nära kontakt bör emellertid sökas med ledande pressorgan och varje möjlighet att sprida saklig upplysning om industriens förhållanden och dess synpunkter på aktuella problem tillvaratagas. Utgivandet av broschyrer och småskrifter bör planeras. En möjlighet till en mera ingående och saklig behandling av industriens frågor, ur de synpunkter som organet skall företräda, erbjudes genom artiklar i tidskrifts- och fackpressen

Innehållet i ovanstående förtjänar en ytterligare kommentar. Den första meningen antyder att man till att börja med inte avsåg att närmare beakta upplysningsuppgifter som någon särskilt viktig angelägenhet. Fortsättningen av texten röjer emellertid att man dock på sikt önskade att den skulle få en central position. Det ligger givetvis något i sig anmärkningsvärt i detta och man frågar sig varför man inte redan från början kunde få lägga större vikt vid upplysningsverksamheten om den nu ansågs vara så betydelsefull att den skulle få bli större. Om motivet var en resursfråga finns det anledning att ifrågsätta direktivet att upplysningsverksamheten skulle få "växa fram utan att den yttre apparaten alltför starkt markeras". Detta är naturligtvis en ganska uppseendeväckande formulering i den mån den kan tolkas som att upplysningsverksamheten skulle få expandera utan att institutets resurser i samma mån utökades. Den skulle således kunna komma att på sikt tränga de andra huvuduppgifterna tillbaka.

Att man vid arbetsprogrammets upplägging i själva verket sett på upplysningsverksamheten som något redan från början ganska viktigt, framgår av det inskjutna ordet "emellertid", följt av den ganska detaljerade föreskriften om hur den skulle bedrivas. Institutet förväntades aktivt sprida information, inte bara med hjälp av ledande pressorgan och genom av institutets medarbetare författade artiklar i periodiska skrifter. Det skulle även självt publicera information. Det tycks som om det endast beträffande denna sista punkt gavs en viss respit. Det bör noteras att informationen anbefalles bli saklig men det kan också noteras att den information som skall spridas inte utsäges böra explicit kopplas till de egna utredningar som institutet skulle göra. Men utan eget underlag kunde institutet givetvis inte gå i god för hållbarheten i den information som spreds.

Den upplysningsverksamhet som avsågs i syftesformuleringen gällde vad som skulle kunna kallas "utåtriktad" upplysning om industrins egna förhållanden och var avsedd för politiska beslutsfattare och allmänhet utanför industrin. Men vid sidan av denna skulle institutet även bedriva vad som skulle kunna kallas "intern" upplysningsverksamhet, dvs sådan som riktade sig till industrins eget folk och företrädare, i synnerhet till moderorganisationerna. Det utsågs inte, men får anses underförstått, att i denna informationsuppgift även inbegreps upplysning om icke-industriella förhållanden av betydelse för industrin; vad vi kan kalla industrins betingelser.

En sådan betingelse var förhållandena i omvärlden. Behovet av utlandsbevakning var något som i de förberedande diskussionerna bakom institutets tillblivelse blivit mycket starkt betonad och får anses tillhöra en av institutets grunduppgifter. Den hade även fått explicit formulering i arbetsprogrammet. En annan viktig typ av "inre" upplysningsverksamhet var bevakningen av riksdagsfrågor rörande industrin. Formuleringen av denna punkt i arbetsprogrammet löd:

I organets uppgift skall även ingå att uppmärksamma riksdagsfrågor, som beröra industrien, samt förbereda och föreslå sådana åtgärder, som ur industriens synpunkt befinnas påkallade.

Meningens senare del är givetvis inte så litet uppseendeväckande. Att föreslå och förbereda åtgärder kan ju knappast anses vara annat än politiska ställningstaganden och handlingar. Till en icke ringa del kan denna formulering kanske ses som ett uttryck för Andersons pressmannabakgrund. Men kanske fanns där även, liksom beträffande den utåtriktade upplysningsverksamheten, en influens från den tidigare berörda starka påtryckning som utgått från Edström och kretsen bakom FUIF.

Att IUI skulle få politiskt inriktade uppgifter i samband med bevakningen av riksdagsfrågor kan inte anses ha varit ett blott marginellt avsteg från den sakligt inriktade upplysningsuppgiften. Den var helt enkelt ett centralt led i den andra uppgift institutet skulle ha enligt arbetsprogrammet. Där angavs klart att IUI skulle biträda vid behandlingen av aktuella industripolitiska uppgifter. Det skulle visa sig att detta innebar uppgifter som gick vida utöver vad som kunde sägas vara inte bara en utredningsbyrås utan även ett upplysningsinstitut. Under den inledande fasen av sin verksamhet, den som sammanfaller med Andersons chefsperiod, kom institutet att i själva verket fungera som ett

näringslivets sekretariat i industripolitiska frågor. Detta får dock anses ha varit en tillfällig aberration och bör till större delen skrivas på krigsutbrottets konto. Denna tolkning styrks av att denna extremt politiska verksamhet efter Andersons avgång föll tillbaka och ersattes med uppgifter, ofta av kansli- och rutinkaraktär, som principalerna lade över på institutet.

7 Ivar Andersons period 1939—1940

Anderson hade vid sin utnämning till IUI-chef gått in i ett kort kontrakt som bara band honom och institutet cirka ett år. Redan tidigare hade Anderson varit aktuell som chefredaktör för Svenska Dagbladet och med en sådan fråga vilande kan det korta kontraktet lätt förstås. I november 1939 blev överenskommelsen om hans övergång till Svenska Dagbladet klar. Han lämnade institutet fr o m 1 juli 1940.

Trots den korta tid Anderson ledde institutet hann hans insatser för detsamma bli mycket betydelsefulla. Hans primära uppgift får anses ha varit organisatörens. Han förberedde institutets start och rekryterade den första staben och strukturerade dess verksamhet under inledningsskedet. Hans roll som ledare av institutets verksamhet var dock knappast mindre viktig. Han kom visserligen att delegera en avsevärd del av denna uppgift till sin andreman, Sundén, men han höll dock själv i några av de viktigaste verksamhetsgrenarna. Han var sålunda själv initiativtagare till den mest omfattande av alla institutets utredningar, Norrlandsutredningen om vilken mera nedan. Hans viktigaste insats gällde dock de uppgifter som IUI skulle utföra som biträde vid behandlingen av aktuella industripolitiska problem.

Industripolitiska förhandlingar

En fråga som fick hög prioritering och som uppmärksammades redan i det före starten utformade arbetsprogrammet var frågan om förhållandet mellan staten och näringslivet. Detta var som nämnts en gammal bekant som fanns med redan i den "Edströmska" motionen i december 1936. I fråga om förhållandet mellan staten och näringslivet hade mammutkommittén inte lämnat samma "Saltsjöbadsöppning" som i fråga om arbetsmarknaden. Det statliga

planhushållnings- eller regleringsshotet höll även i fortsättningen Direktörsklubben och dess sekreterare Österberg på alerten. Den nämnda punkten var central såväl i FUIFs arbetsplan som i kommittéförslaget hösten 1937. Dess återkomst i IUIs arbetsprogram måste nu citeras i sin helhet:

Förhållandet mellan staten och näringslivet.

Till denna fråga, som omsluter en rad av industriens aktuella problem, torde en väsentlig del av det nya organets verksamhet bli koncentrerad. De närmaste uppgifterna äro: att utarbeta en sammanfattande redogörelse för utvecklingen i Sverige och utlandet, att analysera de erfarenheter som vunnits av statsingripanden och att kritiskt belysa de argument som framkomma för ytterligare sådana samt att framlägga motargument mot en statssocialistisk och etatistisk politik. Tyngdpunkten bör läggas på de praktiska argumenten mot statens ingripande i näringslivet, men även de konstitutionella och rättsliga frågorna skola upptagas. Industriens "Självhjälpsproblem" böra utredas i syfte att finna praktiska argument mot statsingripanden och för att belysa vådorna av att industrien själv i onödan påkallar statens hjälp. Hittills vunna resultat av sanerings- och konsolideringssträvanden från industriens sida belysas. Arbetslöshetsfrågan, penningpolitiken och tullpolitiken ägnas särskild uppmärksamhet.

Fortlöpande rapporter om utvecklingen utomlands ifråga om förhållandet mellan staten och näringslivet utarbetas och tillhandahållas organisationernas medlemmar samt publiceras eventuellt i lämplig form. För den händelse att överläggningar komma till stånd mellan regeringen och industriens organisationer skall organet biträda med de speciella utredningar, som kunna erfordras.

Utredningsarbetet i denna fråga bör bedrivas i ständig kontakt med industriens organisationer. Önskvärt är, att tillfällen beredas till överläggningar med intresserade industrimän. För att hålla industriens män i kontakt med de industripolitiska frågorna böra organets tjänstemän stå till förfogande för föredrag och diskussioner i industriens organisationer, ingenjörssammanslutningar m.m.

Texten utgör i sin helhet ett helt annat kommando än det som ges för institutets övriga verksamheter, vilka snällt låter sig klassas antingen som utredning, upplysning eller analys av dagsaktuell fråga. Här återfinnes i stället alla dessa led i en och samma fråga och man överskred såväl utrednings- som upplysningsmålsättningen. Arbetsprogrammet blev därmed på denna punkt ett politiskt program och ideologiskt manifest.

Först uppmanas till en historisk redogörelse och analys av den svenska och internationella utvecklingen och till en belysning av argumenten för och emot en socialistisk lösning av frågan. I samband med detta ges också ett antal anvisningar beträffande hur denna del av uppgiften skulle genomföras. Denna punkt har en markerat ideologisk överton. Detta framgår även av ett annat

parti av arbetsprogrammets text, som antyder att en av Industriförbundet planerad undersökning av arbetarungdomens inställning till de ekonomiska problemen skulle kunna överflyttas till IUI. Ur detta textparti kan vidare citeras: "Under alla förhållanden bör i organets uppgift ingå att följa diskussionen i arbetarpressen och uppmärksamma de tendenser som där framträda".

Därefter anbefalles bevakning av hur frågan om näringslivets förhållande till staten utvecklar sig utomlands och slutligen ges synpunkter på hur den inre eller "inåtriktade" upplysningsuppgiften skall skötas. Inlagt i denna skiss ligger så själva beordrandet att biträda vid eventuella förhandlingar mellan staten och näringslivet. Biträdet skulle ske i form av utredningar men, som skall visas, kom det att innebära betydligt mera.

Man torde kunna utgå ifrån att denna politiska punkt på arbetsprogrammet omfattades av Anderson med särskilt intresse och att den hade hans fulla stöd, även om den får ses som tillkommen under viss påtryckning eller tillskyndan från Edströms sida. Men det är svårt att veta hur nära hjärtpunkten i Andersons syn på sin uppgift som chef denna angelägenhet låg. Troligen kände han sig inte särskilt hårt bunden av vare sig kommittéförslaget eller Söderlunds riktlinjer, men mot bakgrunden av hans några år tidigare visade moderation i antiplanhushållningskampanjen är dock hans receptivitet för de idéer och ståndpunkter som kom från Direktörsklubbens och FUIFs håll något överraskande.

Den av IUIs arbetsuppgifter som i detta sammanhang troligen låg Anderson allra närmast var den tidigare nämnda bevakningen av riksdagsfrågorna. I arbetsprogrammets presentation av denna uppgift anfördes:

Vid årets riksdag bör särskilt uppmärksammas de förslag till fullmaktslagar, som torde komma att framläggas. Dessa böra granskas även ur den synpunkten att de kunna vara utslag av en tendens att med krigshushållningen som motivering genomföra en långt gående statskontroll över näringslivet redan i fredstid.

Citatet röjer vad hela frågan om näringslivets förhållande till staten egentligen handlade om. Det belyser hur den tidigare berörda antiplanhushållningstankegången kommit i konflikt med en annan viktig målsättning som gällde nationens politiska överlevnad.

Industrins gamla rädsla för alla former av statlig industripolitik föranledde den uppenbarligen att misstänka att även en så allvarlig situation, som det

yttre krigshotet utgjorde i början på 1939, kanske skulle utnyttjas av socialdemokraterna för en positionsframflyttning. Bakgrunden till denna punkt på arbetsprogrammet, liksom till den allmänna om förhållandet stat — näringsliv, var att först Sköld, och sedan även Wigforss, under hösten 1938 gått ut med inviter till näringslivet för att få till stånd ett samarbete mellan staten och näringslivet. Till en del kan dessa kanske ses som uttryck för en vidgad Saltsjöbadsanda, där staten i stället för parlamentariskt uppbyggd lagstiftning bjöd på förhandlingar. Men staten vände sig till att börja med inte främst till näringslivets två huvudorganisationer utan till olika individuella storföretag, vilket tycks ha väckt misstänksamhet inom industrikretsarna. I förhållande till staten var man angelägen om att uppvisa en enad front. Därvid var det inte bara de största företagen som måste hållas i ledet utan även den stora gruppen småindustriföretag. Sistnämnda grupp hade inte i alla industripolitiska frågor någon självklar intressegemenskap med de större företagen, särskilt inte i de sociala ansvarsfrågor som nu började bli aktuella. Vid denna tid ställde sig storindustrin mera positiv än tidigare till att ta på sig olika sociala och andra kostnader kring sin verksamhet vilka tidigare fått bäras av enskilda eller av det allmänna. IUIs tillkomst var ju ett uttryck för den nya beredvillighet inom storindustrin att ta på sig större bördor. Genom att mera generöst axla ett samhällsansvar trodde man sig bättre kunna förebygga eventuella statliga regleringar och ingrepp av planhushållningstyp. Sådana hade aviserats redan i mammutkommittén och regeringens tycktes fortfarande ha dem i tankarna. De låg som ett hot bakom den inbjudan man gav industrin.

Att det i första hand var storföretagen som var föremål för den socialdemokratiska inbjudan var ganska naturligt. Utanför de största städerna kom sådana företag ofta att dominera näringslivet på sina orter eller landsändar. De gamla mellansvenska bruksföretagen hade här genom decennierna utvecklat ett visserligen patriarkaliskt men ändå socialt stödsystem för sin befolkning. De yngre stora skogsbolagen i Norrland hade däremot i stort sett försummat dessa uppgifter. Man började emellertid även i dessa företag att inse nödvändigheten av att något gjordes. Man ansåg emellertid då också att ett vidgat socialt ansvarstagande inte kunde bli mindre än ett ansvarstagande för hela orter och även regionen där man dominerade. Detta var naturligtvis ett svårt problem för dem.

FUIFs och Direktörsklubbens sekreterare, Österberg, som tidigare varit hårt engagerad i att skapa en enad näringslivets front i de industripolitiska

frågorna fick nu ta tag i denna uppgift. I en promemoria om staten och näringslivet daterad den 11 januari 1939 utvecklade han närmare sin tolkning av läget. Denna blev sedan en del av underlaget för ett sammanträde den 6 februari 1939 på Industriförbundet. Syftet var att komma överens om vad man skulle säga finansministern. Frågan kom sedan upp till diskussion även vid IUIs styrelsemöte den 9 februari, varvid det framgick att man tackat ja till Wigforss inbjudan. Därefter involverades Anderson och IUI i bildandet av en stor industriell parlamentarisk församling benämnd Näringslivets Råd. Detta som således tillkommit som resultat av Österbergs promemoria och pådrivan skulle dra upp riktlinjerna för det gemensamma agerandet och konsulteras före förhandlingarna med regeringen.

En första överläggning med regeringen synes strax därpå ha kommit till stånd i statsrådsberedningen, varvid man enades om att övergå till en ingående och systematisk behandling av problemkomplexet för vilket Wigforss skulle skriva en underlagspromemoria. Redan den 22 februari kunde Lundvik i brev till Söderlund berätta att Wigforss var i färd med att förbereda en sådan promemoria. När Österberg vid FUIFs styrelsemöte den 23 februari berättade – som relaterats i studiens tidigare del – om sina kontakter med IUI och Industriförbundet hade han säkerligen även en hel del att rapportera vad som hade hänt under en ganska intensiv månad sedan han skrev sitt PM i januari.

Wigforss' promemoria kom inte förrän sent i april, men kom då att sätta IUI i intensivt arbete med att närmare utveckla industrins positioner i de punkter Wigforss anfört. Bland de frågor som kom upp kan nämnas möjligheterna att åstadkomma en konjunkturutjämnande verksamhet inom det enskilda näringslivet som komplement till den statliga politiken. Andra punkter gällde naturtillgångarnas utnyttjande, den tekniska utvecklingen, utrikeshandeln och näringslivets olika konkurrensformer.

I IUIs svar den 16 maj, ett PM som också var institutets bidrag till konferensförberedelserna, utvecklade Anderson näringslivets preliminära synpunkter på Wigforsspromemorian. I sin redogörelse för näringslivets premisser inför förhandlingarna klargjorde han att man gick till dessa endast för att finna samarbetsformer med staten ägnade att höja produktiviteten i näringslivet. Han påpekade noggrant att man från näringslivets sida för övrigt hade önskemål om åtgärder i samma riktning beträffande många typer av offentlig verksamhet som belastade näringslivet. Den huvudständpunkt som utvecklades i svaret till finansministern var, att för de problem man

överbudtaget kunde komma åt med åtgärder var näringslivet självt den naturlige ansvarstagaren. Likaväl som staten lämnat åt parterna på arbetsmarknaden att själva arbeta fram de lösningar man kunde acceptera borde industripolitikens huvudprincip vara att näringslivet självt genom sina organisationer och interna förhandlingsprocesser fick arbeta fram de lösningar i form av självsanering och konstruktiva ingripanden som krävdes. Denna frihet från statsingripanden betonades vara särskilt angelägen när det gällde frågor som rörde den långsiktiga tillväxten av nationalinkomsten. Däremot kunde man acceptera statligt ledd stabiliseringspolitik om den bara skedde i former som var förenliga med företagets eget intresse för en sådan. Fonder för konjunktur-utjämning kunde vara ett lämpligt medel, däremot inte kortsiktigt manipulerande med skattesatser och andra åtgärder som bara skulle skapa större osäkerhet i företagets planering och därmed hämma investeringsverksamheten.

Vid de överläggningar som sedan tog sin början i maj tjänstgjorde Anderson som sekreterare åt industrirepresentanterna. Detta innebar att IUI även i fortsättningen blev starkt involverat i förhandlingarna och fungerade som näringslivets samordningscentral. Överläggningarna blev omfattande och drog ut på tiden. För att effektivisera arbetet delade man upp det på tre subkommittéer, en för undersökning av investeringsläget och produktions-effektivisering, en för utnyttjande av råvarutillgångarna och för teknisk forskning och en för konjunkturutjämnande åtgärder inom näringslivet.

På båda sidor deltog ledande nationalekonomer. På regeringssidan fann man bl a Dag Hammarskjöld, Alf Johansson, Erik Lundberg samt Bertil Ohlin. På industrisidan noterades bl a Arthur Montgomery. Som sekreterare för de två sidorna fungerade för regeringssidan Erik Lundberg och för industrisidan i fortsättningen IUIs andreman, Ragnar Sundén.

Dessa förhandlingar gick till halvtidsvila när sommaren och semesterperioden kom. De kom emellertid aldrig att återupptas på grund av krigsutbrottet vid sommarens slut. IUI drogs då istället in i de nya brännande problem som krigsutbrottet framkallade. Allt intresse koncentrerades nu på vad som sammanfattades i den generella termen "beredskapsåtgärder". Institutet togs under hösten 1939 och våren 1940 i allt större utsträckning i anspråk för dessa uppgifter. Näringslivets Råd kom därvid att i stort sett skjutas åt sidan. I stället kom arbetet att ledas av en mindre delegerandegrupp kallad Centralutskottet. I detta informella organ, som bildades under hösten 1939, höll

Anderson en tid sekreterarpositionen. Det bestod av ett antal ledande industri- och bankmän, som regelbundet möttes minst en gång i veckan för överläggningar om dagssituationen och de aktuella uppgifterna. Sammanslutningens verksamhet ebbade dock så småningom ut, alltefter som uppgifterna överflyttades på det ena efter det andra nybildade organet i den mera permanenta krisförvaltning som staten byggde upp. Denna process var i stort sett färdig när Anderson i juni 1940 lämnade sin post som IUI-chef.

IUIs nyckelposition som näringslivets centralstab i förhandlingarna med statsmakterna före och efter krigsutbrottet beledsagades av viktiga uppdrag för olika borgerliga instansers deltagande i riksdagsarbetet. Under Ivar Andersons ledning initierades IUIs roll som remissinstans för olika lagförslag föranledda av krigsläget utveckling. Detta arbete innefattade även författande av motioner, där Andersons expertis på skattefrågor blev mycket utnyttjad. Hans sistnämnda kunskaper utnyttjades även av Finansdepartementet. För offentliga myndigheters räkning var han och IUI även involverade i att ta fram underlag och skriva en promemoria inför besöket av en engelsk handelsdelegation våren 1939. Det handelsavtal som före kriget slöts med England blev mycket betydelsefullt som motvikt mot det handelsfördrag som upprättades med Tyskland.

Norrlandsutredningen initieras

I sin plädering för den linje näringslivet satte upp vid de ovan berörda industripolitiska förhandlingarna kunde Anderson styrka trovärdigheten i näringslivets vilja till eget ansvarstagande genom att hänvisa till två utredningsinitiativ som redan då tagits vid IUI. Det ena var Norrlandsutredningen och det andra var småindustriutredningen. Den förstnämnda var som nämnts Andersons mest specifika utredningsinsats för institutet. Han tycks själv ha varit den som tog initiativet till denna. Frågan fanns inte med i institutets startprogram utan väcktes under våren 1939 i samband med förberedelserna för de ovan nämnda industripolitiska förhandlingarna.

Den dominerande industrin i Norrland var skogsindustrin. Denna befann sig i en ekonomiskt betydligt brydsammare situation än tidigare. Man stod inför en besvärande råvarubrist och stigande råvarukostnader för sin produktion, samtidigt som de internationella marknaderna visat allt starkare protektionistiska tendenser. För att motverka ett räntabilitetsfall var bolagen i

växande utsträckning nödsakade att rationalisera sin produktion. Härvid var det den arbetsintensiva skogsavverkningen som främst skulle bli föremål för åtgärder. Denna typ av rationalisering var emellertid en politiskt och socialt extra känslig fråga i de norrländska skogsindustridistrikten. Det var nödvändigt att finna sådana lösningar att inte arbetslöshet och social nöd förvärrades i ett område vilket, som ovan berörts, redan tidigare mer än andra områden i Sverige led av sådana problem. Det var naturligtvis alldeles särskilt angeläget att de lösningar som valdes inte gav regeringen ammunition i de instundande industripolitiska förhandlingarna. Det är därför ej förvånande att det var den norrländska skogsindustrin som mer än någon annan industri upplevde det socialdemokratiska hotet och även, som antytts tidigare, kanske i viss mån oberoende av detta alltmer kände av sitt sociala samvete. Så torde ha varit fallet beträffande Torsten Hèrnod, chefen för det största svenska skogsföretaget, SCA. När denna fråga fördes på tal i Hèrnods kontakter med Ivar Anderson väcktes därför idén om att SCA finansiellt skulle ställa sig bakom en utredning vid institutet om vad skogsindustrin i Norrland skulle kunna göra för att bättre axla sitt ansvar i den anda som nu höll på att växa fram i samband med de industripolitiska förhandlingarna.

Förslaget presenterades formellt av Ivar Anderson vid institutets styrelsesammaträde den 20 juni 1939:

Styrelsen beslöt på hemställan av undertecknad, att institutet skall igångsätta och leda en utredning rörande de norrländska skogsindustriernas aktuella problem, med hänsyn särskilt till råvarukrisen för sågverksindustrin. Byråchefen E. Lindeberg i Domänstyrelsen skulle anmodas att uppgöra en plan för utredningen, vars syfte skulle vara att klargöra, om och på vilket sätt industrien själv kan lösa de anpassningsproblem, som uppstått för de norrländska skogsindustrierna. Cellulosabolaget har förklarat sig berett att svara för huvudparten av kostnaderna för denna utredning.

När beslutet att göra denna utredning togs saknades dock ännu en projektplan. Utarbetandet av en sådan tog närmare ett år. Först i mars 1940 kom utredningsarbetet igång med överdirektören i Domänverket E. Lindeberg som ordförande och med professor T. Streyffert vid Skogshögskolan som sekreterare. Den arbetsplan som då lades upp var inriktad på en relativt begränsad undersökning. Den tänktes vara färdig efter något år. Så blev det emellertid inte. Norrlandsutredningen kom att bli institutets största projekt under det första decenniet av sin tillvaro och står i dess hävder som dess mest glamorösa utredning någonsin.

Vi återkommer till denna utredning längre fram. Här skall bara tilläggas att institutet kom att syssla med Norrlandsfrågor även utanför Norrlandsutredningens ram. Tidigt under Andersons chefsperiod dök den s k Sandviksfrågan upp. Det var ett ganska besvärligt problem som uppstod när Sandviken som ägdes av Mo & Domsjö under 1938 fick lönsamhets- och likviditetsproblem. Problemet blev akut när bolaget våren 1939 beslöt att lägga ned ångsågen. IUI gav uppslaget till och medverkade vid den lösning av frågan som nåddes under augusti genom samverkan av ett stort antal norrlandsindustrier. Dessa övertog sågverket och förhindrade därmed statens ingripande. Detta var samtidigt en god demonstration av industrins förmåga och vilja till socialt ansvarstagande och blev en för industrimännen moraliskt lyftande slutvignett på de industripolitiska förhandlingarna.

Småindustriutredningen

Det på kort sikt mest betydelsefulla utredningsinitiativ som togs upp under Andersons tid som IUI-chef var dock den s k småindustriutredningen vilken, som nämnts, också kunde åberopas av Anderson i den promemoria han skrev inför de industripolitiska förhandlingarna. Före krigsutbrottet hade uppmärksamhet börja riktas mot branschernas konkurrensformer och organisatoriska struktur. 1935 hade en statlig utredning satts igång, de s k näringsorganisationssakkunniga, under ledning av Bertil Ohlin. Dess betänkande kom 1940. Denna utredning fäste även uppmärksamheten på småindustrins ställning. Inom industriförbundskretsar ansågs det att denna borde nogga uppmärksammas i syfte att förhindra att småföretagarna mobiliserades för socialdemokratiska syften och spelades ut mot storindustrin.

Frågan blev en utredningsuppgift för IUI och kom att bli Iveroths speciella angelägenhet. Det var en utredningsuppgift för vilken hans speciella ekonomisk-geografiska inriktning låg väl till. Eftersom detta var institutets första genomförda utredning förtjänar den en något närmare belysning. Upptakten förefaller ha varit en lunch som Lundvik i Industriförbundet hade med en producent i möbelbranschen redan före IUIs start. Korrespondensen mellan Lundvik och denne företrädare för småindustrin ger en uppfattning om vad frågan gällde.

Broder!

Jag borde för länge sedan ha återkommit till frågorna vid den angenäma lunchen i december, men dels tillbragte jag jul och nyår i Italien, dels blev jag vid hemkomsten hårt upptagen bl.a. av en utbildningskurs inom möbelbranschen.

Frågan om en särskild sammanslutning under industriförbundets vingar av småindustrien har en del sidor, vilka vi icke hunno närmare beröra vid vårt samtal. — Efter vad jag kan finna har behovet av sammanslutning bland småföretagarna särskilt uppkommit därför att något måste göras för avsättningen av deras produktion. De äro i regel händiga yrkesmän, som kunna konsten att leva på en mycket enkel nivå, men sakna kapital för att driva sin rörelse affärsmässigt, d.v.s. med kontor och ordnad försäljning. Den hjälp de behöva är — såvitt jag kan finna — ett slags centralkontor med folk, som kan stå till tjänst med viss organisation samt praktisk hjälp vid försäljningsarbetet. Ett sådant kontor bör ligga centralt i förhållande till dessa företagens geografiska läge. Då de äro koncentrerade till Småland och Västergötland, kan man nog knappast finna bättre belägen ort än Jönköping.

Dessa typer av företagare, som äro stora karlar om de komma upp emot 10.000 kronors årsförtjänst, ha själva mycket små anspråk på komfort och trivas säkert endast i en organisation, som är mycket enkelt och spartanskt upplagd. Jag tror att de äro "rädda" för stora förnäma sammanslutningar i gedigna lokaler o.s.v. Och även tror jag att de icke känna någon samhörighet med storindustriens mäktige. Hur det skall gå till att få dem in i Industriförbundsgemenskapen är nog mest en fråga om vem som får hand om saken.

Jag tror att det är en mycket delikat uppgift för en man, som både måste ha erfarenhet om förhållanden hos småproducenter, vara tekniskt kunnig och samtidigt försäljningsvan. Framför allt bör han vara tillräckligt ung för att ha den rätta entusiasmen för en dylik sak. — Det vore ju värdefullt för Industriförbundet att genom en ekonomisk uppoffring kunna uppnå att ha dessa kategorier på sin sida istället för att riskera att då och då ha dem emot sig. Hur det skall gå till, när verksamheten lämpligast måste förläggas till annan ort än Stockholm, det menar jag är en personlig övertygelsesak hos den verkställande och ingenting annat. — Möbelindustrien t.ex. är halvstor, den känner knappast gemenskap med dessa mycket små och har f.ö. redan ganska god specialorganisation. Jag tror mer på branschorganisationernas betydelse än på en allmän organisation, när det gäller de små.

Ja, det här var mest negativt, men Du sätter nog också värde på att få höra sådant.

Din tillgivne
E. Miltopeus

Stockholm den 23 januari 1939.

Broder,

Hjärtligt tack för Ditt brev av den 21 ds och för de intressanta synpunkter, Du däri framfört! Givetvis är frågan om småindustriens lämpliga organisation mycket svår och även delikat. Som Du säger ha småindustriens män förmodligen en viss misstro till storindustrien och skulle naturligtvis känna sig ganska främmande i en miljö, där stor-

industrien naturligt nog kommer att spela den dominerande rollen. Ett försök till inlemmande av småindustrien i Industriförbundets nuvarande organisation tror jag är dömt att misslyckas dels på grund av nyss påpekade förhållande, dels också på grund av att denna organisation, vars allmänna industripolitiska betydelse knappast lär tillräckligt vinna uppskattning hos de små industrimännen, icke kan ge dem den personliga service till billigt pris, som de behöva. För närvarande förhåller det sig ju så, att småindustriens organisatoriska problem i viss mån tagas om hand av Sveriges Hantverksorganisation, men jag har observerat, att man i småindustrirets syns anse, att småindustrien har speciella problem skilda från hantverkets. I vad mån småindustriens riksförbund i Jönköping är ett tjänligt organ undandrar sig mitt bedömande. Mina försök att få kontakt och samarbeta med detta förbund ha, som jag nämnde för Dig vid vårt senaste sammanträffande, misslyckats. Skulle det visa sig att behov föreligger att skapa ett nytt organ för småindustrien, kan detta väl ske antingen genom upprättandet av ett fullt självständigt organ eller genom skapandet av ett relativt fristående organ, som dock i vissa hänseenden anknytes till Industriförbundet. Det senare alternativet skulle förmodligen förutsätta att en särskild ombudsman och några experter, bl.a. en för småindustriens avsättningsförhållanden, tillsattes samt att småindustrierna grupperades antingen ortsvis eller branschvis. De bidrag, som kan väntas från småindustriens eget håll torde ej bliva tillräckliga för att skänka en sådan organisation nödig effektivitet. Frågan uppstår då, huruvida storindustrien skulle vara villig att tillskjuta det belopp, som därutöver erfordras.

Detta några i hast neddikterade synpunkter, som det skulle vara intressant att få närmare dryfta och utveckla, om Du någon gång har tid och lust.

Med hjärtlig hälsning förblir jag
Din tillgivne
V. Lundvik

Brevväxlingen ger en utförlig bild av denna mycket intressanta bransch-organisationsfråga. Frågan fördes som omnämnts på tal redan i det arbetsprogram som presenterades vid institutets start. Det anfördes där att "frågan om småindustrins ställning bör noga uppmärksammas i syfte att hindra att denna näringsgren mobiliseras för speciella syften och spelas ut mot storindustrin. Iveroth (som kanske rent av anställdes för denna utredning) genomförde sedan den undersökning som ansågs påkallad på mindre än ett halvt år. Den rapporteras som påbörjad vid nästa styrelsemöte den 20 juni 1939 och den rapporterades vara slutförd vid styrelsemötet den 24 november. En stencilerad rapport presenterades redan den 1 september. Redan före sommaren var en avsevärd del av arbetet undångjort efter studieresor till de typiska småindustriområdena i Sjuhäradsbygden och i Småland. Genom att Iveroth sedan tvingades skrinlägga sina planer på studier i industriell organisation vid Columbiauniversitetet i New York för vilka han fått ett stipendium kom han att fortsätta arbetet med småindustriundersökningen även under sommaren och

utsträcka sina undersökningar även till Norrlands kustland. Han kom genom detta in även på frågor som skulle behandlas i Norrlandsutredningen i vilken han därmed senare också drogs in.

Korrespondensen med en av svensk sågverksindustris verkliga karlarlar vid denna tid, disponenten A. Enström i SCA-företaget Holmsunds AB i Holmsund, ger inblickar i Iveroths arbete. Denne kontaktades redan i maj.

22 maj 1939.

Herr Disponenten A. Enström,
Holmsunds A.B.,
H o l m s u n d.

Undertecknad har erhållit i uppdrag att inom Industriens utredningsinstitut verkställa en undersökning av vissa frågor berörande småindustriens ställning och möjligheterna för ny företagsamhet av detta slag. Med stort intresse har jag fått kännedom om de försök, som vid Holmsunds Aktiebolag gjorts, att genom understödjande av vissa slag av småindustri bereda sysselsättning åt arbetskraft, som frigjorts från sågverket, och har genom välvilligt tillmötesgående från Cellulosabolagets sida fått taga del av en skriftlig redogörelse för denna gren av Edert företags hjälpverksamhet under år 1937.

Jag skulle emellertid gärna vilja få kännedom om de erfarenheter, som sedan dess vunnits av verksamheten. Därför vågar jag tillskriva Eder med en förfrågan, huruvida Disponenten ville ha besväret och vänligheten att meddela mig några upplysningar i detta hänseende. Jag tar mig friheten att framställa följande frågor:

- 1) Hur ha sedermera försöken utfallit vad beträffar den stödverksamhet, som ägde rum 1937. Av intresse är därvid att få kännedom om hur försöket med anslaget till förhöjd timlön åt de arbetare, som anställdes vid Holmsunds Metallgjuteri, utfallit? Kan företaget numera betala dessa full timlön? Samma frågor gälla beträffande Gothnells möbelfabrik i Spöland. Likaledes vore det av stort intresse att få veta, hur den snickerifabrik utvecklats, till vilken anslogs Kr. 10.000. — Har S. Lindgrens Konstsmidesverkstad visat förutsättningar till bestånd?
- 2) Har sedan 1937 någon liknande aktion vidtagits eller varit ifrågasatt? Ämnar Holmsund framdeles överväga ett återupptagande av stödverksamhet i någon liknande form?

Det har från bl.a. Småindustriens Centralförbund gjorts gällande, att i Umeå-trakten en stödverksamhet ägt rum, som skulle resulterat i att ett mindre träförädlingsföretag tack vare subvention utvidgat sin rörelse på bekostnad av ett annat företag i trakten, vilket arbetade i samma bransch. För den händelse Centralförbundets uppgifter skulle hänföra sig till någon del av Eder hjälpverksamhet, vore det av stort värde för mig att få del av Eder syn på denna sak.

Jag vore mycket tacksam för de upplysningar i ovan berörda hänseenden och även för de uppgifter därutöver av intresse, som Disponenten ville ställa till mitt förfogande.

Med utmärkt högaktning
(Axel Carlson)

De vidare planerna för Norrlandsresan utkristalliserades i början av juli. Det brev han då avlät till Enström löd:

Herr Disponenten A. Enström,
Holmsunds A.B.
H o l m s u n d

Jag ber att få tacka för de mycket intressanta uppgifter rörande Holmsunds Aktiebolags hjälpverksamhet för utrationaliserade arbetare, vilka Disponent Enström haft vänligheten översända och som äro av stort värde för vår utredning.

Industrins utredningsinstitut, som arbetar i nära anslutning till Sveriges Industriförbund, söker, såsom framgått av mitt föregående brev, bidraga till att belysa småindustriens ställning inom det svenska näringslivet. I syfte att insamla material härför har undertecknad företagit studieresor genom några särskilt karakteristiska småindustribygder inom södra och mellersta Sverige. Det arbete, som nedlagts på att befrämja småindustrien i Norrlandslänen och vilket i hög grad intresserar vårt institut, har jag emellertid ännu icke i tillräcklig utsträckning kunnat taga del av, om jag därvid undantager det material, som Disponent Enström och Cellulosabolaget välvilligt ställt till förfogande. För att på nära håll få en inblick i dessa förhållanden har jag för avsikt att i början och mitten av augusti företaga en resa utefter Norrlandskusten. Det vore av särskilt stort värde för mig, om jag i samband därmed finge räkna på förmånen av ett samtal med Disponent Enström rörande dessa frågor, så att jag kunde få taga del av Edra ytterligare synpunkter på problemen.

Jag ber att få referera till institutets direktör, ledamoten av riksdagens andra kammare, Fil.Dr. Ivar Anderson, och i förhoppning att Disponent Enström ville ha vänligheten meddela mig, huruvida ett sammanträffande är möjligt. och i så fall vilken tid som är den lämpligaste, tecknar jag

med utmärkt högaktning
(Axel Carlson)

Huvudtexten i brevet till Enström upprepades samma dag även i ett stort antal avsända brev till platschefer vid olika småindustriella verk och anläggningar längs hela Norrlandskusten ända upp till Luleå. Den genomförda turnén torde ha blivit ett gott substitut för den uteblivna Amerikaresan.

När utredningens start anmäldes vid styrelsemötet den 20 juni 1939 hade följande tagits till protokollet:

Denna utredning kan väntas ge, utöver vissa resultat av praktiskt värde, en önskvärd kontakt mellan storindustrins organisationer och småindustrins.

I båda hänseenden får resultatet av institutets och Iveroths första utredning sägas ha varit framgångsrikt. Den genomförda undersökningen hade emellertid endast inneburit en första penetrering av det fängslade ämnet. Vid

redovisningen i november diskuterades det ånyo och man beslöt uppenbarligen att undersökningar och kontakten med småindustrin skulle fortsätta. En ny frågeställning hade uppenbarat sig redan på grund av krigsutbrottet. Den förändring av det handelspolitiska läget som detta medförde gav snabbt varsel om de olika brister som snart skulle inträffa på olika varumarknader och det blev genast aktuellt att undersöka vilka olika inhemska substitut som kunde finnas för import som bortfallit eller skulle kunna bortfalla. Med utgångspunkt från importstatistiken genomförde Iveroth samma höst en undersökning av de importsstitutinsmöjligheter som förelåg för i synnerhet småindustrin. Denna typ av kunskapsinhämtning hade naturligtvis i det dåvarande läget stort praktiskt värde och kom även senare att upprepas. Genom dessa undersökningar hade Iveroth även så övertygande demonstrerat sin kompetens och driftighet beträffande småindustrins problemställningar att han sedan under våren 1940 fick posten som sekreterare i den då tillsatta statliga småindustriutredningen. Till detta arbete och dess fortsättning återkommer vi.

Upplysningsverksamhet

Med tanke på den framträdande roll som upplysningsverksamheten fick i arbetsprogrammet är det av intresse att se närmare på hur denna uppgift genomfördes under Ivar Andersons period. Protokollen från styrelsesammanträdena gör det möjligt att följa denna sida av institutets verksamhet.

Redan vid det första sammanträdet den 9 februari 1939 beslöts anslå ett belopp till redaktör Eskil Sundström, förutvarande pressattaché vid beskickningen i London, för att denne under en månad skulle för institutets räkning studera den aktuella situationen på det industripolitiska området i England. Samtidigt fick Anderson i uppdrag att distribuera de inkomna rapporterna vidare till organisationernas medlemmar. Därmed markerade Anderson vilken vikt han fäste vid utlandsbevakningens ombesörjande. Det var bl a detta som troligen ledde till att en Dr.Phil. Eric Heinertz anställdes vid årets slut.

Vid nästa styrelsesammanträde den 20 juni förde Anderson särskilt fram frågan om pressinformationen och det beslöts att han tillsammans med Söderlund och Lundvik skulle försöka anskaffa lämplig kraft att leda denna del av upplysningsverksamheten. Detta lyckades man dock uppenbarligen inte med.

Däremot fick man snart till stånd ett samarbete med Radiotjänst. Redan till hösten 1939 var en serie radioprogram planerade. Dessa fick dock anstå på grund av krigsutbrottet och genomfördes inte förrän ett år senare.

I stället för vidgad upplysningsverksamhet utåt kom man efter krigsutbrottet att bygga ut den interna upplysningsverksamheten. Vid styrelsesammanträdet den 24 november godkändes ett förslag om att IUI skulle sammanställa fortlöpande rapporter i näringspolitiska frågor och tillställa dessa till ett mindre antal personer, ledamöter av styrelsen för Arbetsgivareföreningen och Industriförbundet m fl. Dessa rapporter utarbetades därefter veckovis fram till Andersons avgång i juli 1940. Vid hans sista styrelsesammanträde uttalades viss kritik mot denna verksamhet och även om den var mild tycks den ha föranlett att denna löpande bevakning av näringsfrågorna därmed upphörde. Att de upphörde hängde dock också troligtvis samman med att man efter Andersons avgång inte längre hade en professionell pressman på institutet.

Även den punkt i arbetsprogrammet som uppdrog åt institutet att bevaka riksdagsfrågorna torde ha nullifierats när Anderson avgick.

Att upplysningsverksamheten under Andersons tid hölls så väl uppe betyder dock inte att den var tillfredsställande med tanke på det dramatiska händelseförlopp som krigsskådespelet utgjorde. Den statistiska mörkläggning som systematiskt iscensattes när kriget började försvårade dock detta arbete. Den information som genererades var ofta såväl rapsodisk som ytlig. Försöken att upprätthålla utlandsbevakningen fick koncentreras till föga djuplodande beskrivningar av läget beträffande några av stormakterna.

Statistiska informationsproblem kom att uppstå även beträffande det svenska läget. Vid styrelsemötet den 24 november 1939 föredrogs och diskuterades program för fortlöpande utredning rörande krigets återverkningar på det svenska näringslivet och styrelsen uttalade sig för att utredningen snarast borde igångsättas, men någon sådan har inte kunnat konstateras. Det var säkerligen inte lätt att få någon lämplig person för uppgiften. Den vid denna tidpunkt anställde von Euler var kanske något för oerfaren för en sådan uppgift. Under hösten 1939 och början av 1940 skedde dessutom stora omorganisationer på alla håll i den svenska förvaltningen. Troligen innebar den situation som då uppstod att man fann det klokast att vänta med den djupare analysen av det svenska lägets utveckling och se tiden an tills förvaltningsbilden hunnit stabilisera sig.

I centrum för uppmärksamheten stod i synnerhet utrikeshandeln. Som nämnts hade Iveroth tidigt under hösten 1939 genomfört en undersökning av hur krigssituationen skulle påverka importen. Efter denna undersökning hände, utöver finska vinterkriget, inget som radikalt förändrade utrikeshandelsläget förrän i april 1940, då Sverige plötsligt fann sig inneslutet i det "tyska rummet". Denna situation föranledde dock djupgående analyser om vad handelsspärren skulle få för konsekvenser. Redan samma månad kunde IUI avge "en approximativ uppskattning av handelsspärrens verkningar".

Att man kunde få fram en så pass snabb första redovisning sammanhänge med att man då hunnit bli mera varm i kläderna för denna typ av lägesanalyser. Redan i mars hade man rapporterat om finansieringen av beredskapsföretag m m och i april om arbetskraftens omskolning.

Under den senare delen av våren och sommaren växte belysningen av det svenska läget ut avsevärt. Inflationsfaran observerades ingående redan i maj och därefter kom en serie av rapporter som belyste industriproduktionen i förhållande till de materiella försvarsbehoven och andra aspekter av försörjningsläget. Till dessa analyser hör också de ovan nämnda av Anderson för Finansdepartementet utförda finanspolitiska utredningarna. Även Sundén var involverad i dessa, bl a i utredningar av den föreslagna omsättningskattens verkningar.

Exit Anderson

Ivar Andersons tid som chef för IUI var visserligen kort men det som då hände vid det lilla institutet hade hög potens inte bara sett i sitt tidssammanhang med andra händelser under denna dramatiska period. Den hade också avgörande betydelse för institutets fortsatta utveckling. I dubbel måtta hade Anderson således gjort en betydelsefull insats. Han kunde känna sig nöjd med vad han lyckats uträtta. Emellertid fanns det även i detta fall en avvikande mening. Följande utdrag ur institutets korrespondens med den i samband med institutets förhistoria tidigare uppmärksammade Götaverkschefen Ernst Hedén får avsluta redovisningen av Andersons period.

Göteborg den 30 april 1940.

Industriens Utredningsinstitut,
Malmtorgsgatan 8,
S t o c k h o l m.

Eder sista skrivelse, som förresten var påsatt 15-öres porto utan att vara igenklustrat, ändrar inte på något sätt min uppfattning om existensberättigandet av institutet i fråga!

Vi industrifolk ha annat att göra än att sitta och grubbla över oklara utredningar, som i detta fallet beträffande indexet.

När jag skrev mitt förra brev var jag fullt på det klara med, att min anmärkning kunde formellt bemötas, såsom även nu har skett, men det spelar mindre roll!

Om ni tittar på sidan nr 2 så kan jag inte finna något annat än att det är någon oredighet i handelsbalansen, som skulle vara roligt att få upklarad. För övrigt tror jag mig företräda en ganska allmän åsikt, när jag vidhåller min uppfattning sedan institutets bildande, att kostnaderna på inte sätt motsvarar resultatet, vilket jag kommer att vid varje tillfälle framhålla!

I detta sammanhang vill jag omnämna, att exportföreningen har något som kallas för internationella pressbyrå, som även har karaktär av självändamål, kanske i ännu högre grad än utredningsinstitutet.

Högaktningsfullt
Ernst Hedén

8 Institutet under Ragnar Sundén 1940–1941

När Ragnar Sundén utsågs till institutets chef efter Ivar Anderson fr o m 1 juli 1940 var detta endast ett tillförordnande. Han blev emellertid senare utsedd till ordinarie chef, dock inte förrän i februari 1941. Han satt sedan som chef till den 1 september då Ingvar Svennilson tillträdde.

Ragnar Sundéns chefsperiod blev ungefär lika kort som Ivar Andersons, och var liksom dennes en period av intensivt arbete. Institutet kom även under Sundéns period att bli i hög grad uppbundet av det dagspolitiska händelseförloppet och den långsiktiga utredningsverksamheten kom att leva ett något undanträngt liv. Några nya sådana utredningar startades inte, men de som redan kommit i gång, dvs småindustriutredningen och Norrlandsutredningen inte bara överlevde. De kom helt uppenbart även att vitaliseras av det dramatiska internationella händelseförloppet till vilket svenskt ekonomiskt liv måste anpassa sig.

Dagsaktuella frågor

Liksom Anderson kom Sundén således att dras in i olika offentliga uppdrag, främst för Finansdepartementet åt vilket han utförde vissa skatteutredningar bl a som nämnts i anslutning till omsättningsskattens införande. Dessa uppdrag torde dock bara marginellt ha belastat institutets resurser. Den stora arbetsinsatsen föranledd av de dagsaktuella frågorna var uppgifter som institutet fick av sina principaler. Det var emellertid inte längre uppgifter av den sekretariatkaraktär det varit fråga om under Andersons tid. Principalerna var nu inte längre engagerade i att arbeta fram och hävda någon egen mot regeringen oppositionell ekonomisk-politisk handlingslinje. Tvärtom kom deras utåtriktade verksamhet nu i hög grad att inriktas på att stödja samlingsregeringen. Det som kunde identifieras som näringslivets specifika egna intressen försökte man främst hävda genom aktivt deltagande i det krisförvaltningsmaskineri som byggts upp under krigets inledningskede.

Det Näringspolitiska Råd som tillkommit inför de industripolitiska förhandlingarna med regeringen före kriget hade, som nämnts, skjutits åt sidan vid krigsutbrottet. Den förhandlingsgrupp man utsett för dessa förhandlingar efter krigsutbrottet konstituerade sig i stället som Centralkommittén, ett informellt exekutivorgan för att länka industrins ledarresurser in i krisorganen. Efter väl förrättat värv tynade emellertid denna kommitté bort. Näringspolitiska Rådets sista aktivitet synes ha varit arrangerandet av en Saltsjöbadskonferens i början av april 1940. I denna konferens var dock IUI föga inblandat. Det var närmast en konferens för diskussion av olika ekonomisk-politiska frågeställningar som belystes i föredrag av olika experter. Bl a deltog vid denna professionella ekonomer som Konjunkturinstitutets Erik Lundberg och Ingvar Svennilson och andra föredragshållare utanför näringslivets egna kretsar.

Sundéns chefsperiod kom att starkt betingas av den dramatiska utrikespolitiska situationsförändring som inträffade den 9 april när tyskarna ockuperade Danmark och Norge. I ett slag var Sverige avskuret från sina handelskontakter västerut och tvunget att försöka anpassa sitt ekonomiska liv till en fortvaro innesluten i det "tyska rummet". Efter fruktlösa handelsförhandlingar med Sovjet kom det svenska näringslivet att bli starkt beroende av det tyska. Endast en mindre, om dock vital handelslänk västerut kunde med stort besvär upprätthållas genom den s k lejdtrafiken över Göteborg. Den allra

största anpassningen som handelsspärren skapade var dock inte själva handelsomläggningen utan snarare den krympning av utrikeshandeln som blev följden. Mot det stora exportbortfallet främst av skogsprodukter kom att stå en omfattande importreduktion. Till en del kompensrades denna av en importsubstitution men i långa stycken var det fråga om importbortfall som ej kom att ersättas av någon inhemsk produktionsökning.

Det uppkomna läget avvek på kort sikt naturligtvis mot det läge som var för handen efter det att anpassningen var helt genomförd. Uppgiften att belysa effekterna av handelsspärren kom därmed att kvarstå under lång tid samtidigt som de förutsättningar som måste föras in försköts och förändrades. Emellertid kvarstod det analytiska problemet som väsentligen ett problem där såväl efterfrågesidans som utbudssidans anpassningsmöjligheter måste beaktas. Det är av stort intresse att här se närmare på hur IUI lade upp sina analyser av den uppkomna situationen, bl a därför att institutet vid denna tid var landets enda organ för sådana kalkyler. Konjunkturinstitutionen hade just vid denna tid lagts i malpåse. Dess chef Erik Lundberg hade överförts till priskontrollnämnden och dess andre sakkunnige, Ingvar Svenilson, fick som sin huvuduppgift att leda Industrikommissionens utredningsbyrå. Inget av dessa organ eller något annat statligt organ hade resurser för den fortlöpande bevakning av det uppkomna läget som nu hade blivit nödvändigt. Inte heller IUI kan sägas ha haft tillräckliga resurser för uppgiften men det blev detta institut som i första hand fick försöka sig på uppgiften.

De första försöken att få grepp om situationen gjordes som nämnts redan innan Sundén blev chef. Vad som idag skulle kallas "impact"analys gjordes redan veckan efter den dramatiska händelsen. En mera djupgående undersökning kom dock inte till stånd förrän under Sundén. Efter den urtima riksdagens start den 1 augusti 1940 skrev Sundén en intressant promemoria, där han såg det analytiska problemet att beakta såväl efterfrågesidans som utbudssidans anpassningsmöjligheter inte bara som ett statiskt utan även som ett dynamiskt problem. Denna uppläggning fick honom att beakta ej bara det inflationshot som varit det man i de första "gapanalyserna" sett som den primära konsekvensen av den varubristsituation som avspärningen skapade. Refererande till Finansdepartementets budgetproposition anförde Sundén att till de efterfrågeöverskott och den kostnadshöjande ersättningsproduktion som skulle kunna driva upp priserna måste man nu också räkna med ett depressivt inflytande från den överkapacitet och arbetslöshet som drabbade sådana

näringar som beskurits sina råvaruleveranser eller berövats sina marknader. Som en kommentar till denna problembeskrivning anförde Sundén att den ekonomiska politik som nu krävdes måste vara dynamisk och att "den aktuella ekonomiska politikens problem i vårt land icke kan lösas med ledning av de statistiska överväganden, som låge till grund för 1933 års krisprogram".

I fortsättningen av sin promemoria kom Sundén bl a in på möjligheterna att ersätta import med inhemsk produktion och kunde därvid rapportera om det arbete som lagts ned på detta problem vid institutet, bl a av Axel Iveroth. Men man behövde också enligt Sundén belysa möjligheterna att öka investeringarna och att undersöka hur den nödvändiga anpassningen kunde åstadkommas utan effektivitetsminskning. Sveriges inordning i "Europas nydaning" fick inte innebära att man bortsåge från landets "naturliga produktionsförutsättningar". Samarbete med staten kunde visserligen inte undvikas men denna "krigssocialistiska" hushållning fick inte glida över i en permanent statlig dirigerings av produktionslivet. För att motverka detta krävdes en fastare organisering av det svenska näringslivet.

Sundéns analys kan tolkas som en antecipation av de nya uppdrag som inom kort skulle komma att läggas på institutet. Texten anspelade på ett nyligen i Industrikommissionen väckt förslag om att stärka Industriförbundets och branschorganisationernas ställning så att näringslivet av egen kraft utan statlig inblandning bleve i stånd att självt genomföra de produktionsomläggningar och anpassningar som skulle bli nödvändiga. Efter det att först Arbetsmarknadskommissionen under Arthur Thomsons ledning den 29 juni i brev till finansministern och andra departementschefer varnat för de arbetslöshetsrisker av vad vi idag kallar "stagflationstyp", som var inherent i det uppkomna avspärrningsläget, hade frågan gått bl a till Industrikommissionen vars chef Gustav Söderlund den 17 juli föreslog att

undersökning och bedömning av produktionsproblemen på den allmänna marknaden (enskilda nyinvesteringar, importvarors ersättande med inhemsk produktion, nya exportmarknader, täckande av nya konsumtionsbehov) sker genom Industriförbundet och dess branschorganisationer under samarbete med småindustrin, hantverket, exportföreningen och L.O. Industriens Utredningsinstitut torde kunna svara för sammanhållningen och systematiseringen av detta arbete under kontakt med Industrikommissionen, som bör behålla ett allmänt överinseende."

Detta anmärkningsvärt näringsvänliga utlåtande av ett statligt organ gav således återigen IUI en central roll. Rent allmänt var det fråga om att verkställa marknadsanalyser och andra utredningar som skulle vara industrin till gagn när den försökte genomföra omställnings- och effektiviseringsåtgärder för att trygga den allmänna marknadens försörjning med industriella produkter och att få fram lämpliga ersättningstillverkningar. De konkreta uppgifterna tog form i samband med att den åsyftade samordningen kommit till stånd den 25–26 september 1940. Då etablerades Industriförbundets Produktionskommitté under SKF-chefen Uno Forsbergs ledning. Redan vid IUIs styrelsemöte den 25 september uppdrogs åt institutet att biträda kommittén med de utredningar som kommittén kunde komma att överlämna. Ett förslag till sådan tycks ha överlämnats vid samma tillfälle. Denna föreslagna utredning kom senare att få mycket stor betydelse för IUI genom att lägga grunden för den bostadsutredning som genomfördes under Svennilsons första år som chef. Protokollet relaterar att man diskuterat ett förslag

att institutet skulle – inför en befarad ökning av den industriella arbetslösheten – verkställa utredning av frågan om förbättring av industrins personalbostäder. Det ansågs att frågan inte borde göras till föremål för någon speciell undersökning. Därest tillfälle yppade sig borde dock viss uppmärksamhet ägnas saken i ett allmännare sammanhang t ex i anslutning till en generell utredning av de industriella investeringsplanerna".

En sådan generell investeringsundersökning kom dock snart till stånd. Den genomfördes i december 1940 som en enkät bland Industriförbundets medlemmar. Det bör noteras att det preliminära resultatet av denna investeringsundersökning publicerades i Konjunkturinstitutets publikationsserie (med nummer A:7). IUI hade ännu ingen sådan publikationsverksamhet. Hur denna undersökning senare ledde fram till en bostadsundersökning skall vi återkomma till längre fram.

Investeringsenkäten och den preliminära analysen gjordes av Sundén själv. Detta var dock bara en av Sundéns specifika utredningsinsatser vid institutet och inte den första han fått publicerad i Konjunkturinstitutets A-serie. Redan under sin tid som amanuens i Finansdepartementet hade Sundén, som tidigare relaterats, på uppdrag av Konjunkturinstitutet genomfört en undersökning av vinster och utdelningar i de cirka 200 största aktiebolagen i landet. Den första av dessa hade publicerats i Konjunkturinstitutets rapport för våren 1938 (A:2).

Dessa bokslutsgranskningar fortsatte Sundén med även efter det att han flyttat till IUI. Även hans andra bokslutsrapport våren 1939 inflöt i Konjunkturinstitutets publikationsserie (A:4). Dessa bokslutsrapporter kom sedan att bli ett årligen återkommande inslag i institutets arbete. Under sin chefstid kom dock Sundén att delegera såväl denna som investeringsenkäterna och analyserna till andra vid institutet och även utanför detsamma. Bolagsanalysen var således en av Rolf von Eulers sista uppgifter innan han lämnade institutet våren 1942. Den blev senare en av de uppgifter som en nyanställd först kunde få pröva på innan han sattes på mera krävande uppgifter. Sedermera utvecklades denna vinstrapportering. Genom bl a Tore Browaldhs insatser kom den att bli ett av de mera uppskattade inslagen i institutets rapportverksamhet innan den slutligen lades ned i början av 50-talet när institutets forskningsinriktning slutgiltigt fick sin avgränsning till långsiktsfrågor.

Genom bokslutsutredningarna och investeringundersökningarna kom IUI att utveckla avsevärda förutsättningar för konjunkturanalys. Detta var inte något som avsetts när institutet startade. I dess första arbetsprogram angavs som nämnts uttryckligen att institutet i sina utredningar främst skulle ägna sig åt långsiktsfrågor. Denna senare avgränsning var som antytts troligen en konsekvens av att Konjunkturinstitutet då kommit igång med kontinuerlig konjunkturlägesrapportering. Men när Konjunkturinstitutet efter krigsutbrottet förpuppades blev den i arbetsprogrammet angivna begränsningen inte längre lika bindande. Krigsläget kom, åtminstone under krigets tidigare skede, att innebära en accentuerad efterfrågan på kortsiktig konjunkturlägesbeskrivning och -bedömning. Bl a kom institutet då att inleda traditionen att författa de årliga konjunkturlägesbeskrivningar som inflöt i principalernas årsberättelser.

Bevaknings- och upplysningsverksamhet

När Ivar Anderson avgick upphörde, som tidigare redovisats, den intensiva veckorapportering om riksdagshändelser och annat som ingick i den löpande bevakning som institutet fick som extra uppgift efter krigsutbrottet. Därmed upphörde dock inte utlandsbevakningen. Denna fick genom anställandet av Eric Heinertz en central position vid institutet under dess första år. Heinertz rapporterade om världshandeln och produktionen och de varierande typer av nymerkantilistiska regleringar som olika länder infört redan mot trettioalets slut. Hans mest intressanta rapporter och analyser gällde dock den tyska

krigsekonomin. Redan på sommaren 1940 hade Dag Hammarskjöld anmodat IUI att sammanställa en rapport om hur tyskarna själva såg på sitt framtida "Neuropa". Tyskarna hade då börjat tala om "det tyska ekonomiska storrummet" utan att invänta utfallet av luftslaget om Storbritannien och tycks ha fortsatt med detta trots att detta blev en avgörande motgång för dem. Efter det att operation Barbarossa inletts midsommaren 1941 var den tyska euforin kring denna föreställning om Neuropa ännu mera utvecklad. Den torde ha nått sin topp tidigt under hösten 1941 då det bara tycktes vara en tidsfråga innan Leningrad och Moskva skulle vara i tyska händer. Tyskarna deklarerade då att de hade segrat i öst lika snabbt som i väst.

Några mera ingående analyser av hur den kommande fredsekonomin skulle se ut gjordes dock aldrig. Det är emellertid intressant att notera hur man under påverkan av krigsläge och tysk propaganda mycket snabbt kunde vänja sig vid tanken på en slutlig seger för axelmakterna. Sålunda spekulerade Sundén, i sin ovan nämnda promemoria från augusti 1940, om riktlinjerna för Europas nydaning efter kriget. Han anförde att tyska ekonomer hävdade att "rationell arbetsfördelning" skulle genomföras efter principen om de olika ländernas "naturliga förutsättningar" som högsta norm.

Under hösten 1941 skedde emellertid en markant ändring i förväntningsläget beträffande krigets slutliga utfall. En period av stor osäkerhet inträdde. Osäkerheten om hur det slutligen skulle bli vidmakthöll naturligtvis länge trots den starka antipatin mot nazismen ett stort intresse vid institutet för den tyska ekonomin. Ännu sent i november 1941 kunde man inte utesluta en slutlig tysk seger, men man trodde på vissa håll att även en tysk lösning dock till slut skulle innebära en "tillbakagång för den autarkiska princip, som har satt sin prägel på den internationella handelspolitiken sedan slutet av 1920-talet". Man började för att få svar på sådana frågor att studera den tyska ekonomin på ort och ställe. Under den långa perioden då Sverige var inneslutet i den tyska sfären kom många studiedelegationer från Sverige att besöka Tyskland, som länge besparades den förstörelse man själv åstadkommit i andra länder.

I början av 1941 reste Sundén, von Euler och Iveroth dit. De två förstnämnda fortsatte till Schweiz för att få jämförelsematerial beträffande Sveriges ekonomiska läge. Iveroth däremot använde hela sin tid till ett intensivt studium av hur det tyska ekonomiska systemet fungerade. Hemkomna redovisade man en hel del lärdomar. Sundén uttryckte sig tämligen uppskattande om tyskarnas effektivitet och uppmärksammade särskilt det hösten 1939 tillkomna s k "Sofort"-programmet för rationalisering och ansåg att den tyska

priskontrollen haft ett verksamt stöd av denna kostnadssänkande rationalisering. I samband med detta rapportade von Euler om hur tysk företagsekonomisk vetenskap utvecklat branschtäckande normer för kostnadsredovisning.

Efter det att den tyska offensiven kört fast i den ryska leran och snödrivorna och i Nordafrikas ökensand dog dock detta intresse för den tyska krigsekonomi alltmera bort. Man förundrade sig dock länge på svenskt håll över tyskarnas synbarliga ekonomiska effektivitet. Nästan in i det sista uppfyllde de sina avtalade leveranser av kol, bensin m m.

Ovan nämnda typ av bevakning förblev länge intern och konfidentiell. Tidigare kunde som nämnts vissa IUI-rapporter komma att publiceras i fora utanför institutet. Under 1941 började institutet emellertid självt ge ökad spridning åt sina rapporter. Till att börja med var det huvudsakligen fråga om stencilerade rapporter men redan samma år kom också de första tryckta arbetena. Den allra första var dock inte en ren IUI-produkt utan utkom i samarbete med Radiotjänst. Kanske delvis som en biprodukt av att Axel Iveroth anställdes kom institutet, som tidigare nämnts, redan under sitt första år att planera en radioföredragsserie avsedd att ges under hösten 1939. Krigsutbrottet tvingade dock fram en senareläggning av dessa och några föredrag kom inte till stånd förrän hösten 1940. Serien som behandlade Sveriges försörjningsläge löpte även under vintern och våren 1941. Den senare delen av föreläsningarna publicerades först nästa år. Under 1941 kom också den första publikationen från Norrlandsutredningen. Även den var en serie orienterande föredrag, dock inte radioföredrag. Från och med 1942 återfinns det välkända IUI-emblemet med de idag otidsenligt rykande skorstenarna på institutets publikationer och seriens namn anges som Meddelanden från Industriens Utredningsinstitut.

Småindustriutredningens fortsättning

Som nämnts tidigare innebar den starka orienteringen till dagsaktuella frågor vid IUI under Ragnar Sundéns chefsperiod att den mera långsiktiga verksamheten sköts något åt sidan. Således startades inga nya utredningar av långsiktig karaktär. De två utredningar som redan var igång utvecklades dock på ett sätt som vittnar om stor vitalitet. Småindustriutredningen kan sägas ha

utvecklats i kraft av vitaliteten hos utredaren själv medan Norrlandsutredningen kanske kan sägas ha utvecklats i kraft av ämnets eller objektets vitalitet.

Den småindustriutredning som slutfördes den 1 september 1939 fick uppenbarligen därefter vila en tid (Iveroth – militärtjänst). Den återupptogs emellertid som tidigare nämnts våren 1940 då Iveroth förordnades att vara sekreterare i 1940 års hantverks- och småindustriutredning. Detta fortsatta utredningsarbete tog ytterligare ett år och slutfördes i och med att kommittén avlämnade sin rapport till handelsministern den 17 april 1941.

Uppdraget som i stort innebar att Iveroth fick fortsätta och slutföra den utredning han gjorde vid IUI kom på grund av de dramatiska händelserna i april 1940 att innebära att frågeställningarna till en del försköts. Det akuta försörjningsproblem som uppstod genom avspärningen föranledde speciella undersökningar beträffande möjligheterna till importsubstitution genom upptagande av ny småindustriell tillverkning. En sida av denna frågeställning förde in Erland Waldenström som en av medarbetarna i IUIs undersökningsverksamhet. Han kom att undersöka frågan om underleveranser från småindustrin till den större industrin. Bland övriga frågor som Iveroth också tog upp bör nämnas småindustrins organisatoriska förhållanden och kreditproblem. Liksom Iveroths första undersökning kom även denna att särskilt berört den norrländska småindustrins problem. Liksom tidigare kom även ett antal studieresor att genomföras. En viktig fas i utredningsarbetet var den konferens som under medverkan av IUI ordnades den 10 september 1940 mellan representanter för Sveriges Industriförbund och Småindustriens Centralförbund.

Resultatet av småindustriutredningen var mångfacetterat men särskilt viktigt var det man åstadkom i den sk organisationsfrågan. Utredningens strävan att skapa en enhetlig organisation för hantverk och småindustri kom efter en framställning från de två organisationerna på området, Sveriges Hantverksorganisation och Småindustriens Centralförbund, att fullföljas av en kommitté med representanter för Sveriges Industriförbund och IUI som förmedlande parter. Som ett resultat av detta förhandlingsarbete kom från och med årsskiftet 1941/42 Sveriges Hantverksorganisation att omorganiseras på två sektioner, en för hantverk och en för småindustri och i samband därmed uppdrogs nya riktlinjer för organisationens praktiska arbete, särskilt till småindustrins fromma.

Efter det att kommitténs uppdrag slutfördes den 17 april 1941 kom flera av förslagen att framläggas i proposition som antogs vid 1941 års riksdag. Därvid avfattades texten av Axel Iveroth. Förslagen gällde dels lånestöd till hantverk och småindustri, dels även visst stöd för konsulentverksamhet. Som ett led i arbetet hade Iveroth även utarbetat en NKI-kurs i bokföring, kalkylering, driftorganisation, försäljningsteknik m m för småföretagare.

Det samlade materialet rörande Sveriges småföretagare kom sedan att arbetas ut i mera lättillgänglig form och publicerades 1943 under titeln Småindustri och hantverk i Sverige. Det blev därmed en av institutets första tryckta utredningar och har förblivit en av dess mest uppmärksammade forskningsrapporter.

Norrlandsutredningens fortsättning

Norrlandsutredningen som hade initierats av Ivar Anderson hade även startat sitt arbete under dennes period, men dess egentliga verksamhet kom inte igång på allvar förrän efter Andersons avgång. Dess mest dynamiska expansionsperiod inföll således under Ragnar Sundéns chefsperiod. Denna långsamma start kom att innebära förskjutningar i dess uppläggning och inriktning. Den hade initierats under fredstid och var, som tidigare uppgivits, endast tänkt som en såväl tidsbegränsad som uppgiftsbegränsad serie undersökningar. Krigsutbrottet tycks till att börja med inte ha rubbat dessa ursprungliga ambitioner särskilt mycket, men naturligtvis kom den plan som lades fram i mars 1940 att påverkas av det nya akuta läget.

Det bör särskilt noteras att denna plan kommit till innan avspärrningskrisen drabbade landet. Dessa effekter kom att bli särskilt markerade just för Norrland vars exportberoende var mycket högre än resten av landets och som därför också för sin försörjning var beroende av tillförsel från omvärlden. Kriget skapade såväl överkapacitet som bristproblem för det norrländska näringslivet och befolkningen. I någon mån torde detta ha motverkats av att landets militära mobilisering i så hög grad var inriktad på Norrlands försvar men situationen kan dock sägas ha bjudit radikalt andra förutsättningar för utredningen under Sundéns period än de som gällde under Andersons.

Den viktigaste konsekvensen av de nya förutsättningar under vilka Norrlandsutredningen hade att arbeta torde ha varit att det långsiktiga industri-politiska och socialpolitiska perspektiv efter vilka utredningen dragits

upp kom att kompletteras av ett mera kortsiktigt ekonomisk-politiskt. I stället för att arbeta enbart som en långsiktsutredning kom den nu att bli en utredning som arbetade även med utgångspunkt från dagsaktuella frågeställningar. Detta kom till uttryck redan under hösten 1940 vid utredningens första allmänna möte men fick sin fulla artikulering i januari 1941. SCA-chefen Hèrnod framträdde då vid ekonomisk-geografiska seminariet vid Uppsala Universitet och redovisade en reviderad målsättning och nya premisser för utredningen. Huvudpunkterna fästes strax därefter på papper för behandling vid utredningens andra allmänna möte den 21 februari.

Den noterade omläggningen av utredningen torde få förklaras med att industrin väl förstod vad det skulle innebära om man släppte ifrån sig Norrlandsproblemet till staten. En statlig utredning om Norrlandsfrågan hade initierats redan i augusti 1940 men den hade fått en i förhållande till ämnets vikt och svårighet mycket blygsam omfattning och utgjorde därför i och för sig inget egentligt hot mot industrins intresse i frågan. Emellertid torde detta faktum ha varit ett resultat av institutets eget agerande eller i varje fall på olika sätt uttryckta önskemål.

Den statliga utredningen blev endast en tvåmansutredning med den kände ekonom-geografen William-Olsson som sekreterare och huvudsaklig utredare. Men utredningen kom att ledas av samme man som ledde industrins norrlandsutredning, dvs Erik Lindeberg. Man ansåg i IUIs styrelse till att börja med att dennes dubbelposition inte var något problem utan tvärtom en fördel och lät Lindeberg sitta kvar i IUIs norrlandsutredning såväl under hösten 1940 som våren 1941. Men mot sommaren 1941 hade styrelsen ändrat åsikt i denna fråga och efter god diplomati från Sundéns med fleras sida kom Lindeberg till hösten 1941 att stiga åt sidan för en ny chef, som blev Handelshögskolans professor i ekonomisk geografi, Ivar Högbom, fortfarande tillika skolans rektor.

Det är här inte tillfälle att gå närmare in på utredningens arbete, då detta bäst redovisas i samband med de publikationer som kom under Svennilsons period. Det torde räcka med att konstatera de resursanspråk den lade på institutet. Den var visserligen en budgetmässigt tung börda men rent materiellt och personellt kom utredningen förvånansvärt nog inte att bli så dominant som man skulle kunnat tro. Genom att dess ledning hela tiden låg hos personer med institutionell förankring utanför IUI kom den att arbeta närmast som en separat underavdelning inom institutet. Den kom endast i mindre utsträckning att engagera Sundén själv och av institutets övriga fasta personal blev det främst

Iveroth som blev involverad. Han kom att tjänstgöra som utredningens sekreterare. Även Erland Waldenström gjorde uppmärksammade insatser men tycks främst ha gjort dessa i sin egenskap av Industriförbundets expert på tekniska forskningsfrågor. Det kan noteras att utredningen sysselsatte anmärkningsvärt få nationalekonomer. Arthur Montgomery tycks ha varit en ganska ensam företrädare för detta ämne, som uppenbarligen hade svårt att hävda sig i frågeställningar med ofta mycket teknisk-social problematik. Genom att Montgomery aldrig kom att tillhöra institutets fasta stab för denna uppgift kom han knappast att upplevas som mer än en budgetbelastning för institutet. En del av Norrlandsutredningsarbetet kom vidare att ombesörjas av Bengt Söör vid Affärsekonomiska Forskningsinstitutet.

De "släppta" tyglar under vilka Norrlandsutredningen kom att arbeta under Sundéns period hade givetvis inte varit acceptabla om inte finansiella förutsättningar hade givits. I den budget som Sundén lade upp inför 1941 kom Norrlandsutredningen att disponera inte mindre än tre fjärdedelar av de medel som institutet satt upp för utredningar. Men större delen av detta anslag för utredningar var tillkommen som ett lyft från den nivå som gällt året innan. Det tycks som om principalerna eller i varje fall de bakom principalerna stående intressenterna i denna utveckling, troligen även i fortsättningen främst SCA, hade släppt till de medel som äskades utan några starkare protester. Detta skulle man naturligtvis inte ha gjort om man inte ansåg att man fick något för pengarna. Ändock kom det under Sundéns chefstid endast en tryckt rapport från utredningen. Denna blev dock en stor försäljningsframgång. Den var olik de flesta andra av utredningens senare publikationer, inte så teknisk och svårtillgänglig. Till Norrlandsutredningens fortsatta arbete skall vi komma tillbaka i samband med framställningen av IUIs utveckling under Svenilsons ledning.

9 Svenilson fattar rodret

Chefsskiftet hösten 1941

Ragnar Sundén lämnade den 1 september chefskapet för institutet för att tillträda tjänsten som statssekreterare i ecklesiastikdepartementet under Gösta Bagge. Meddelandet om sin avgång lämnade han formellt vid styrelsemötet den 10 juni. Saken var uppenbarligen redan då något förberedd ty samtidigt kunde

man namnge den man önskade som ny chef efter Sundén. Styrelsen uppdrog nämligen då åt ordföranden Sigfrid Edström och handelsrådet Vilhelm Lundvik att inleda förhandlingar med byråchefen i Statens Industrikommission, docenten Ingvar Svennilson i syfte att knyta denne till institutet såsom chef för detsamma.

Hur förhandlingarna gick till och när Svennilson accepterade anbudet har hittills inte kunnat utrönas men saken var uppenbarligen klar redan i början av augusti. I ett brev från Sundén till von Euler kastas en smula ljus över chefsbytet och samtidigt även över arbetssituationen vid institutet vid denna tid.

Stockholm den 19 augusti 1941.

Fänrik Rolf von Euler-Chelpin,
Kustkontrollen,
Svartklubben,
S i n g ö.

Broder,

Jag får härmed återkomma till frågan om möjligheterna för Dig att bliva hempermitterad från Din militärtjänstgöring.

Såsom jag nämnde vid Ditt besök i Stockholm i början av augusti, kommer docent Svennilson att upprätthålla chefskapet för Institutet från och med den 1 september, då jag övergår till Ecklesiastikdepartementet. Det har emellertid visat sig vara förenat med svårigheter för honom att omedelbart avveckla honom åvilande arbetsuppgifterna inom Industrikommissionen, varför handelsrådet Lundvik och Svennilson överenskommit, att den sistnämnde tills vidare skall tjänstgöra allenast på halvtid i Institutet. Detta gör saknaden efter Dig ännu större än hittills, och jag förutser, att det blir förenat med betydande svårigheter att hålla verksamheten vid Institutet i gång på ett tillfredsställande sätt utan Din hjälp. Jag får därför be Dig vara vänlig att göra vad Du kan, för att hos Dina överordnade söka utverka hemförlovning. Om Du samtidigt skulle vilja meddela mig till vilken myndighet en framställning i samma syfte från Institutets sida bör riktas, komma vi att stödja Din ansökan.

Med bästa hälsningar från alla vid Institutet är jag
Din tillgivne
Ragnar Sundén

Bland de intressanta detaljerna i ovanstående brev kan noteras att Svennilson rekryterades från Industrikommissionen. Han hade där sedan starten 1940 varit chef för dess utredningsbyrå under Gustaf Söderlund. Dessförinnan hade han som nämnts i vår tidigare presentation av honom vid sidan av Erik Lundberg varit den ene av de två sakkunniga vid Konjunkturinstitutet alltsedan sin disputation och docentutnämning vid Stockholms Högskola våren 1938.

Redan i början av sin tid vid Konjunkturinstitutet hade han genomfört banbrytande undersökningar beträffande den svenska ekonomiska mellankrigsutvecklingen. Denna insats hade som visats tidigare även blivit uppmärksammas vid IUI vid dess start. Svennilson hade då i institutets första arbetsprogram namngivits som den som utfört just den typ av undersökningar som institutet ansåg som den mest centrala av sina uppgifter, nämligen att göra långsiktsutredningar (se s ???). Man hade där särskilt hänvisat till den utredning Svennilson hösten 1938 utfört åt Befolkningskommissionen. Denna typ av studie hade han senare fördjupat och breddat i sitt fortsatta arbete vid Konjunkturinstitutet, där han dock också fick tillfälle att fördjupa sin kännedom om konjunkturfrågor. I det arbete han sedan ledde vid Industrikommissionens utredningsbyrå kom han naturligtvis att fördjupa sin sakkunskap beträffande den svenska industrins utvecklingsläge och problem. Svennilson kom således till sin nya post som om den varit klippt och skuren för honom.

Som närmare kommer att uppmärksammas i det följande medförde Svennilsons tillträde till chefsposten många såväl personella som organisatoriska förändringar vid institutet. Den kanske allra viktigaste omedelbara förändringen därvidlag var dock kanske beslutet att utnämna Iveroth till sekreterare vid institutet. Det fattades vid samma styrelsemöte som det vid vilket Sundén tillkännagav sin avgång och Svennilsons namn fördes fram som dennes efterträdare. Iveroth skulle sedan inneha denna nyckelposition vid institutet ända till våren 1944. Från och med Iveroths sekreterarutövning blev det vidare kutym att institutets sekreterare skulle närvara som protokollförare vid styrelsens sammanträden.

Verksamheten "saneras"

Svennilson lade en fast hand på rorskulden redan från början. Vid de första styrelsemötena under hösten 1941 gav han fart och riktning åt tidigare verksamhetsgrenar som t ex Norrlandsutredningen och konjunkturbevakningen men initierade även själv nya utredningar och verksamheter. Men han kom också att beslutsamt sanera bland verksamheterna i syfte att få bort sådant som inte kunde anses höra till ett utredningsinstitutets uppgifter.

Det var en anmärkningsvärt snabbt igångsatt aktion. Operationen genomfördes sedan med osedvanlig energi och viktiga resultat nåddes redan efter drygt ett halvår.

Att aktionen kunde bli så framgångsrik hänger troligen samman med att Svennilson under förhandlingarna före sitt tillträde ställde villkor just om en sådan bortoperation av onödig verksamhet. I detta kan han ha fått uppbackning av sin chef på Industrikommissionen som var just Gustaf Söderlund, mannen bakom riktlinjerna från 1938. Men naturligtvis hade det hela inte gått att genomföra om han inte också lyckats övertala Lundvik och i synnerhet Edström. Att han lyckades med detta hänger samman med att han kunde erbjuda bättre lösningar beträffande de verksamheter som nu separerades bort från utredningsinstitut.

"Saneringsfrågorna" togs upp till utförlig diskussion vid ett extra styrelsemöte i november 1941. Tre punkter stod på dagordningen. Deras behandling kan ses som förspel till de stora beslut som sedan följde. En första mindre fråga gällde en planerad korrespondenskurs för industriarbetare. Avtal om en sådan hade nyligen (den 10 juli) ingåtts med ett privat reklamföretag – Wilhelm Beckmans Propaganda AB. Vid det tillfället hade styrelsen även ställt sig bakom ett förslag att samarbete skulle ske med ABF. Man beslöt nu att bryta detta avtal och att avveckla institutets medverkan. Man lämnade dock sitt medgivande till att institutet under andra former skulle få medverka till att främja upplysningsverksamhet bland industriarbetare.

Det som nu bröts kan naturligtvis förefalla vara en ganska kuriös typ av verksamhet vid ett utredningsinstitut och får kanske anses mera ha hört hemma på Industriförbundet. Just "folkbildningsverksamhet" var ju en Lundvik-vurm. Att den hamnat på IUI kan möjligen ha varit en delegering till "eldsjälen" Iveroth, vilken som nämnts var "trigger happy" med korrespondenskurser.

En andra fråga som togs upp vid det extra styrelsemötet var skattekonsultarbetet. Denna verksamhetsgren hade utvecklats under institutets första år som en kalkylteknisk serviceverksamhet, mera på hög juridisk nivå än på någon ekonomisk. Som sådan betraktades den med allt fog som artfrämmande inte bara för forskningsverksamheten utan också för all annan utrednings- och bevakningsverksamhet vid institutet och var liksom korrespondenskurspunkten närmast att betrakta som en av Industriförbundets kanslifunktioner. Ärendet hade väckts av Industriförbundets ordförande Vilhelm Lundvik redan vid Svennilsons första styrelsesammanträde. Enligt Lundvik erhöll skattefrågorna

en alltför ensidigt fiskalisk belysning av den expertis som handlade lagstiftningsärendena. Lundvik anförde att större utrymme borde beredas såväl allmän-ekonomiska som privatekonomiska synpunkter på beskattningen. "Det förelåg behov, att från näringslivets sida kontinuerligt ägna skattefrågorna uppmärksamhet, att följa och söka vinna inflytande över statliga initiativ och att därvid från näringslivets utgångspunkter föreslå ändamålsenliga beskattningsformer." Härtill krävdes en expert, lämpligen knuten till Industriens Utredningsinstitut.

Styrelsen var enig i uppfattningen, att vid Institutet borde anställas en högt kvalificerad skatteexpert. Redan vid nästa styrelsemöte den 5 februari 1942 kunde man i protokollet skriva att man den 1 februari anställt kammarrättsrådet E.D. Sivert för en tioårsperiod. Siverts uppgift blev att verkställa utredningar på skattelagstiftningens område samt att vara föredragande och sekreterare inom Näringslivets Skattedelegation.

Från Svennilsonsk saneringssynpunkt var den lösning som uppnåddes i skattefrågan kanske inte lika tillfredsställande som den lösning som uppnåtts beträffande korrespondenskursen. Det kan visserligen noteras att Sivert formellt inte anställdes vid IUI, utan av de två huvudorganisationerna direkt. Han skulle emellertid i tjänstehänseende vara underställd styrelsen för IUI. Svennilson fick bara delvis som han ville genom att Sivert kom att placeras i samma lokaler som IUI och således i sin verksamhet komma att betraktas som en medlem av institutet.

Upplysningsfrågans ordnande

Den tredje punkten på dagordningen gällde upplysningsverksamhetens ordnande och var betydligt större och svårare än de två just nämnda. Svennilson lämnade en redogörelse för institutets hittillsvarande arbete på området, vilket omfattat:

1. utgivande av publikationer i olika näringsfrågor,
2. tjänstemännens medverkan såsom föredragshållare,
3. biträde vid utarbetandet av föredrag hållna av representanter för näringslivet,
4. bearbetning av utredningsmaterial för artiklar företrädesvis av ledande karaktär i dagspressen,
5. medverkan till anordnande av föredragsserier och reportage i radio.

Svennilson anförde att oaktat direkta kostnader för upplysningsverksamhet icke redovisades i Institutets räkenskaper, toge sålunda arbete av denna art i betydande utsträckning personalens tid och krafter i anspråk. Detta var en utveckling i linje med vad som utsagts i IUIs första arbetsprogram 1939 men naturligtvis var det bara att vänta att den som ville prioritera utredningsverksamheten skulle se negativt på det hela. Svennilson framhöll att redan med hänsyn till faran av alltför stor splittring i den nuvarande personalens arbetsuppgifter, men framför allt ur önskvärdheten att kunna bedriva upplysningsverksamheten på ett effektivare och mer systematiskt sätt vore det motiverat att anförtro densamma åt särskilda krafter. Den kunde på detta sätt särskiljas från, men alltfört bedrivs i nära kontakt med den löpande utredningsverksamheten.

Därefter höll Lundvik ett långt anförande dock utan att ta upp de tidigare kontroverser han haft i upplysningsfrågan med bl a FUIF. Här hade Lundvik, som vi kanske erinrar oss, följt en mera återhållsam linje som gått ut på att hävda Industriförbundets revir när det gällde den opolitiska upplysningsverksamheten men samtidigt kraftigt tagit avstånd från all politiskt inriktad upplysningsverksamhet. Anledningen till att FUIF inte längre omnämndes torde ha varit att denna förening numera närmast var ute ur bilden när det gällde näringslivets upplysnings- och propagandaverksamhet.

Lundvik kom i stort sett att inta samma position som tidigare men hade nu förslag att komma med. Han anförde att det upplysningsarbete, som lämpligen borde ifrågakomma, vore företrädesvis av två slag. Det första kunde karakteriseras såsom näringspolitisk propagandaverksamhet. I syfte att ernå en för näringslivet gynnsam opinionsbildning borde denna verksamhet bedrivas huvudsakligen med dagspressens hjälp i form av slående artiklar om industrin och dess utvecklingssträvanden, systematisk ledareagitation för speciella industripolitiska synpunkter osv. För denna uppgift krävdes en verkligt framstående journalist, ekonomiskt kunnig med stilistisk talang och goda förbindelser med pressen.

Det andra slag av upplysningsarbete, varav behov förefunnes, gällde enligt Lundvik den allmänna, opolitiska spridningen av kunskap om näringslivets uppgift och funktion. Framför allt borde man inrikta sig på att få fram lättillgänglig litteratur om samhällets ekonomiska struktur samt att åstadkomma god publicitet i tidskrifter, radio och film kring företagare, företag

och arbetsförhållanden inom industrien. En förutsättning för resultatgivande arbete vore god kontakt med folkbildningsorganisationerna, exempelvis Arbetarnas Bildningsförbund och nykterhetsrörelsen. Trots att korrespondenskursprojektet gått i stöpet höll Lundvik ändock stadigt fram en utsträckt hand mot arbetarrörelsen och han kom strax därpå in på sin verkliga käpphäst. Viktigt syntes honom vara, att denna allmänna upplysningsverksamhet inriktades på att nå skolungdomen, såväl ungdomen i de lägre klasserna, där ämnet hembygds-kunskap kunde givas ett mer aktuellt och intresseväckande innehåll, som ungdomen på högre skolstadier, där den ekonomisk-geografiska undervisningen med hjälp av en lämplig lärobok i ämnet — som för närvarande saknas — borde kunna göras mera färgrik och fängslande. För uppgiften att leda upplysningsverksamheten på denna front skulle sålunda krävas en skicklig pedagog med publicistisk erfarenhet och goda förbindelser med folkbildningsarbetet på skilda håll.

I sin fortsatta plädering underströk Lundvik att anställandet av en journalist för den mera politiskt orienterade upplysningsverksamheten och en pedagog för den mera opolitiska inte borde sammankopplas institutionellt. Han avstyrkte i synnerhet all sammankoppling av den rent politiska agitationen med institutets utrednings- och forskningsarbete och ansåg att en för detta ändamål särskild byrå behövde upprättas.

Till slut förde Lundvik fram ett förslag om en rationalisering av näringslivets tidskriftsväsende. Man borde eftersträva, att genom samverkan mellan organisationerna skapa en auktoritativ tidskrift för svenskt industriellt näringsliv. Av olika anledningar kunde det synas lämpligt att därvid bygga på Svenska Arbetsgivareföreningens tidskrift *Industria*.

Den efterföljande diskussionen underströk bl a önskvärdheten av att Sveriges Allmänna Exportförenings medverkan till en lösning av framför allt tidskriftsfrågan kunde erhållas.

Att Exportföreningen dragits in i bilden kan sägas ha inneburit en återanknytning till det förslag som Söderlund en gång, 1937, väckte och som blev det formella upphovet till IUI.

Frågorna om upplysningsverksamheten kom inte helt överraskande att falla på sekreterarens, Iveroths, bord. Denne arbetade fram en promemoria i ärendet som förelades nästa styrelsemöte i februari 1942. I denna hade Iveroth tagit fasta på Lundviks förslag och utarbetat skisser för två olika institutioner, dels en "Industriens Presstjänst" för den industripolitiska propagandan, dels en "Industriens Upplysningstjänst" för den opolitiska upplysningsverksamheten.

Styrelsen anslöt sig i princip till dessa förslag. Även förslaget att skapa en gemensam industritidskrift fann styrelsen borde övervägas. Det ansågs dock icke genomförbart förrän i samband med kommande byte av chefredaktör för Industria.

Den fråga som fick den snabbaste praktiska lösningen var upprättandet av Industriens Upplysningstjänst. En tjänsteman vid Radiotjänst, dess bibliotekarie Harald Nordström, åtog sig redan under våren att leda detta organs verksamhet, som kunde initieras redan den 1 maj. Nordström hade samarbetat med IUI i utgivningen av de tidigare nämnda radioföreläsningarna under 1940/41. Han var en nitisk pedagog som tog sin uppgift på allvar. Ett av hans stora intressen som radioman gällde folkbildningsverksamheten. Han anställdes av Svennilson med explicit erkännande av att hans arbete även skulle knyta an till folkbildningsarbetet. Det var således inte bara Lundvik som hade intresse för sådant. Svennilson själv torde ha haft en positiv inställning genom sin egen bakgrund i sådan verksamhet, bl a som medverkande i de studentkristliga kretsarna vid Stockholms Högskola och som en av grundarna till St. Olofsgården i Gamla stan m m.

Upprättandet av Industriens Presstjänst tog betydligt längre tid än upprättandet av Industriens Upplysningstjänst och samma fördröjning drabbade tidskriftsfrågan. Tidskrifts- och presstjänstfrågornas långsamma avancemang kan följas i protokollen. Svennilson rapporterade redan den 24 april 1942 att försöken att finna en lämplig man för handhavandet av Industriens presstjänst dittills varit resultatlösa. Det hade visat sig föreligga en påtaglig brist på kvalificerade krafter för en sådan befattning. Han föreslog därför att man till att börja med finge nöja sig med att försöksvis pröva olika personer. Iveroth utsågs att därvid vara en förmedlande part i upprätthållandet av kontakt med ett antal rutinerade ekonomiska journalister. Den 24 november samma år uttalade styrelsen att frågan om upprättandet av Industriens presstjänst skulle göras till föremål för fortsatt studium och anslog ett belopp som kan anses ha motsvarat en årslön för en kvalificerad journalist för att möjliggöra en utvidgad försöksvis bedriven pressverksamhet. Därefter teg protokollen ganska länge i denna fråga. Saken togs upp igen först den 24 maj 1944 och den 29 november detta år meddelar så protokollet att styrelsen godkände att redaktör Per Laurén, som tills vidare tjänstgjort som pressombudsman vid Sveriges Industriförbund, uppfördes på Institutets budget.

Den upplysningsfråga som tog allra längst tid att lösa var dock tidskriftsfrågan. Dess utveckling har ett speciellt intresse på grund av den roll Iveroth kom att spela. När frågan diskuterades den 5 februari 1942 hade styrelsen beslutat att avvakta ett eventuellt kommande byte av chefredaktör för *Industria*, som ju var den publikation som kom att stå i centrum i denna fråga. Frågan tycks därefter trots vissa försök inte ha avancerat vidare förrän till hösten 1943. Då diskuterade styrelsen ånyo frågan i anslutning till en promemoria författad av Iveroth. Man beslöt till slut tillsätta ett särskilt utskott för att behandla frågan vidare. Till medlemmar i detta utskott utsågs herrar R. Rausing, G. Settergren, I. Svennilson, F. Söderbäck, T. Vinell samt till sekreterare A. Iveroth.

Därefter fick ärendet mera fart. Till styrelsesammanträdet den 24 maj 1944 hade Iveroth och utskottet framlagt en promemoria med förslag om att upprätta en tidskrift kombinerad med det förslag som avsåg att lösa presstjänstfrågan. Förslaget i tidskriftsfrågan gick ut på att lägga om *Industria* till en gemensam tidskrift för SAF och Industriförbundet. Styrelsen ansåg emellertid att detta förslag borde ytterligare klarläggas och uppdrog åt Iveroth att i samråd med berörda intressenter förete en kompletterande utredning.

Hur mycket Iveroth hann med av detta är oklart. Strax därpå åkte han till USA för en längre studievistelse, finansierad av ett anslag från IUI. Under hans frånvaro kom ärendet upp vid två styrelsemöten under hösten 1944. SAF ställde sig tveksam till att helt lägga ned *Industria* eller låta den gå upp i en publikation med annat namn. Däremot var man öppen för olika typer av reformer. Men man menade dock att problemet angående omläggningen av *Industria* till en allmän industritidskrift i sista hand vore en fråga om lämplig redaktör för tidskriften. De personer som tillfrågats hade inte kunnat ställa sig till förfogande. Först i februari 1945 kom frågan återigen att röra sig framåt. Då framförde direktör Söderlund, som nu trätt i Skandinaviska Bankens tjänst, förslaget att Iveroth skulle hemkallas från Amerika och få i uppdrag att genomföra den planerade reorganisationen av *Industria*.

Till det styrelsesammanträde som ägde rum den 28 juni 1945 hade Iveroth kommit hem. Han hade till detta tillfälle arbetat ut en ny plan för omläggningen av *Industria*. Samtidigt som det tillkännagavs att han fr o m den 1 juli skulle frånträda sin tjänst som sekreterare vid IUI meddelades det att han

fått i uppdrag av SAF att omorganisera dess organ Industria till ett organ för hela det svenska näringslivet.

När Lundviks av Iveroth utformade förslag togs av IUIs styrelse i början av 1942, var det ett accepterande inte bara av att upplysnings- och propagandaverksamheterna skulle organiseras som separata avdelningar utan också av förutsättningen att de inte skulle underordnas IUI. Emellertid kom de att ställas under samma styrelse som IUI. Det föreslogs då att styrelsen skulle ändra namn, exempelvis till "Näringslivets Samarbetsdelegation".

Sistnämnda förslag kom aldrig att förverkligas, men IUIs styrelse kom i praktiken att bli en styrelse med denna karaktär. Det kom att få en viss betydelse för IUIs självständighet och allmänna utveckling att dess styrelse vid sina sammanträden kom att engageras i många fler och vidare frågor än just i dem som berörde IUI.

Service och bevakningsuppgifter

Efter det att Svennilson lyckats pressa undan upplysningsverksamheten samt skattekonsultuppgifterna och annat perifert från IUIs ansvarsområde återstod ändå en hel del uppgifter som kan förefalla marginella för dess centrala funktion som utredningsorgan. De politiska sekretariat- och kansliuppgifterna blev dock i fortsättningen få. Institutet kom i stället att i någon mån fungera som ett forum för det forsknings- och utredningsarbete som självständigt bedrevs av industriföretagen. Till sådan serviceverksamhet kan t ex räknas publiceringen av en vetenskaplig undersökning rörande skogsarbetets teknik som utfördes av vissa värmländska bolag. Denna kan dock ses som ett naturligt utnyttjande av den kompetens som utvecklades i samband med Norrlandsutredningen. Liknande service till enskilda industriföretag blev naturlig som biprodukter även till andra utredningsuppdrag, särskilt de som var inriktade på enskilda branschens problem. Ofta kunde sådan uppdragsverksamhet föra institutet i kontakt med problemställningar som visade sig vara mera allmänt förekommande och utbredda i industrin och därmed ge det insikter och utgångspunkter för bredare, mera systematiskt upplagda undersökningar.

Utöver service till enskilda företag stod institutet som serviceorgan även till förfogande för sina huvudmän för remisskrivande och dylikt. Detta var ju helt i linje med de ursprungliga riktlinjer som lagts upp för dess verksamhet. Institutets tjänstemän kom även att anlitas av statliga myndigheter för kortsiktiga uppgifter. Remisskrivanden, expertutlåtanden kunde naturligtvis tidvis vara störande inslag för de större utredningsuppdragen men tycks dock i allmänhet ha hållits på en tolerabelt låg nivå. Av betydligt större vikt i detta avseende var sådan serviceverksamhet som kom att läggas upp som löpande verksamhet. En avsevärd del av institutets resurser kom att bindas till verksamhet som med tiden fick en något kanslimässig rutinkaraktär, alltså just sådant som vid institutets koncipiering ansågs inte höra till dess egentliga uppgifter. Emellertid kom mycket av sådan löpande verksamhet att verka inte bara kompetensupprätthållande utan var också en kompetensutvecklingsfaktor. Inte minst blev den av betydelse för institutets möjligheter att rekrytera utredare på lägre kompetensnivå för att sedan som en form av intern utbildning slussa dem vidare mot mera kvalificerade uppdrag på vilka man inte kunde sätta nyrekryterade personer, även om de tycktes uppfylla vissa av de högre kompetenskrav som följde därmed.

Vad som dock främst gjorde att mycket av den löpande verksamheten blev ett stöd för utredningsverksamheten var att den i så hög grad innebar en löpande bevakning av marknaderna och det ekonomiska livet och därigenom skapade en sorts utredningsberedskap. Den upprätthöll inte bara kompetens för olika typer av utredningsuppdrag utan kom också att fungera som ett "scanning"organ – ett "early warning system" – vilket gjorde att institutet fick kläm på problem och kom till problemformuleringar långt före de större organisationerna och framför allt de statliga myndigheterna. Därigenom upprätthöll man ett problemformuleringsinitiativ som naturligtvis var utomordentligt värdefullt för industrin ur politisk synvinkel. Genom detta kunde näringslivet aktivt föra och leda många av de debatter i samhälls-ekonomiska frågor som ledde fram till lagstiftning och andra statliga ingripanden i det ekonomiska livet och därmed styra den i en riktning som tillgodosåg även industrins intressen. Det var ju denna roll man djupast sett ville att institutet skulle spela. Utan en sådan löpande kontakt med och "karteringsverksamhet" av den ekonomiska verkligheten skulle ett aldrig så kvalificerat utredningsorgan bli annat än en passiv elefantdansös, ett kompani av akademiskt medaljerat folk som inte kunde förväntas ha den nödvändiga

framförhållningen. Svennilson var eminent lyhörd för just sådana krav på institutet och förstod vilken vital roll en framförhållningsupprätthållande löpande bevakning av det ekonomiska livet spelade. Han kom också att göra sina mest betydelsefulla insatser som institutionschef just i sådana sammanhang.

Utlandsbevakningen

De viktigaste formerna av sådan löpande verksamhet var den utlands- och konjunkturbevakning som initierats redan under Ivar Anderson och Ragnar Sundén. Utlandsbevakningen kom även i fortsättningen under några år att skötas av Erik Heinertz. Denne insamlade och bearbetade under Svennilsons första år inom institutet kontinuerligt tidnings- och tidskriftsmaterial och följde upp den bevakning rörande förhållandena utomlands han initierat redan före Svennilsons tillträde. Under 1942 redovisade han i två stencilerade publikationer resultatet av sin bevakning av utländsk industripolitik, det område av utlandsbevakning som prioriterades redan i institutets koncipieringsdokument. Den ena studien gällde koncentrationsåtgärder inom engelsk industri. Den andra berörde motsvarande koncentrations- och rationaliseringsåtgärder inom den tyska industrin. En sammanfattning av dessa undersökningar redovisades sedan i tryck året därpå (i Teknisk Tidskrift 1943).

Av skäl som inte närmare kunnat fastställas kom dock Heinertz anställning vid IUI att relativt snart upphöra. Han upptas vid 1942 års slut i budgeten för 1943 med en månadslön som ställde honom på samma nivå vid institutet som dess sekreterare Iveroth. Han förekommer emellertid ej därefter i de kvartalsrapporter som under året utgavs med upplysningar om verksamheten. Visserligen medverkade han i publikationen Industriproblem 1943 med en uppsats om den ekonomiska omställningen i Sydamerika men i denna medverkade även andra som ej var direkt knutna till institutet. Man kan således dra slutsatsen att hans anställning upphörde någon gång under årets tidigare del.

Vissa tecken tyder på att Svennilson kommit att se Heinertz arbetsinsatser som alltmera försumbara. Under 1943 skiftade krigssituationen så snabbt att en löpande bevakning av utländsk industripolitik knappast kunde anses vara särskilt intressant. När fredsutsikterna under det efterföljande året

blev alltmer påträngande och utlandsbevakningen snabbt återfick sin prioriterade ställning tycks Heinertz verksamhet vid IUI i stort sett upphört och uppgiften att bevaka utvecklingen föll på nya krafter.

Belysningen av IUIs utlandsbevakning väcker frågan om Exportföreningens förhållande till institutet. Som tidigare nämnts hade förslag att Exportföreningen skulle utgöra en av institutets huvudmän väckts redan före institutets tillblivelse. Tanken hade framkastats av Gustaf Söderlund vid den stora diskussion som ägde rum i mars 1937 och som ledde till att den kommitté tillsattes ur vilkens förslag IUI sedan föddes fram. Kommittén tog dock aldrig upp frågan närmare och inget sades om Exportföreningens möjliga roll i bilden när institutet sedan sattes upp. Föreningen tycks själv aldrig ha drivit någon dylik kandidatur. Den hade en egen byrå för utlandsfrågor och var på så vis oberoende av institutets utlandsbevakning. Som vi erinrar oss kom ju även denna i skottfältet för den kritik som Götaverkschefen Ernst Hedén riktade mot IUI och Industriförbundet.

Exportföreningen drogs åter in i bilden efter Svennilsons tillträde. Redan hösten 1941 när upplysningsverksamheten diskuterades anfördes det som tidigare påpekats, att Exportföreningen borde medverka till en lösning av den sk tidskriftsfrågan. Det framhölls även som föga rationellt att ha två kalendrar över svensk industri, Industrikalendern och Exportkalendern. En enklare och mera effektiv anordning vore att man utgäve en kalender även innehållande en exportlista. Därefter fick Exportföreningen en plats i den kommitté som beslöt den 5 februari 1942 med uppgift att arbeta fram ett förslag för upplysningsverksamhetens organisation. Exportföreningens representant i denna kommitté blev Torsten Hèrnod. Redan vid nästa styrelsesammanträde vidgades de formella banden mellan Exportföreningen och IUI ytterligare. IUIs styrelse beslöt att i avvaktan på frågans formella vidare lösning i fortsättningen kalla Torsten Vinell och Hèrnod som representanter för Exportföreningen till institutets styrelsemöten. Edström fick dessutom styrelsens uppdrag att närmare undersöka frågan om Exportföreningens medverkan i institutet. Redan vid detta tillfälle var Hèrnod närvarande. Under hösten 1942 fördes förslaget ytterligare framåt. Vid styrelsemötet den 24 november ansåg man att det formella arrangemanget att göra Exportföreningen till en tredje huvudman för IUI skulle kunna vidtas redan under 1943, medan däremot anslagsfrågan ansågs böra anstå till 1944. Men därefter tycks frågan ha kört fast. Efter det att IUIs styrelse hösten 1943 beslutat höra med Exportföreningen om den skulle kunna

företagens i boksluten redovisade vinster ombesörjdes när Svennilson tillträdde, som nämnts tidigare, av von Euler, men det kom att bli dennes sista uppgift vid institutet.

Det är mot bakgrunden av det närmast krisartade läge som uppstått beträffande IUIs konjunkturbevakning man har att förstå Svennilsons ansträngningar att få behålla den tidigare omnämnde Arthur Montgomerys tjänster. Montgomerys namn dyker upp i IUIs annaler redan i juni 1940 när Ivar Anderson avgick. Han kan då möjligtvis ha varit ett av de namn som varit påtänkta som chef för IUI. Montgomery hade då efter 18 år lämnat sin professur vid Åbo Akademi och ehuru just dessförinnan knuten till Handelshögskolan i Stockholm kanske kunnat fås som ledare för institutet om detta inte varit så hårt engagerat i politiska dagsfrågor. Vid det styrelsemöte då Sundén fick sitt förordnande att tillsvidare leda institutets verksamhet beslöt styrelsen också att förhandlingar skulle ske med Montgomery rörande möjligheten att knyta honom till institutet. Dessa förhandlingar som fördes av Lundvik, vilken kan sägas ha varit den näringslivsman som kanske mest uppskattade Montgomerys kvaliteter, slutfördes först i februari 1941 samtidigt som Sundén fick formell ställning som ordinarie chef för IUI. Förhandlingarna med Montgomery ledde bara till en överenskommelse om att denne skulle stå till Institutets förfogande såsom rådgivare i ekonomiska frågor. För detta skulle han få ett årligt arvode om 8000:– kronor, vilket får anses vara en god dusör för en arbetsinsats som tycks ha blivit ganska begränsad. Man återfinner honom bl a som vi tidigare nämnt vid Norrlandsutredningens allmänna möten, och han framträdde också vid olika arrangemang och konferenser ordnade av institutets huvudmän. Han kom som en av sina främsta IUI-uppgifter att under några år stå för de konjunkturlägesrapporter som inflöt i dessa organisationers årsberättelser. Ett föredrag vid Industriförbundets årsmöte i april 1941 visar att han särskilt bevakade den statsfinansiella utvecklingen och dess betydelse för landets makroekonomiska balansförhållanden. Att Montgomery aldrig tycks ha varit någon lätt disponibel resurs och troligen varit nödbedd för mera extensiva uppdrag antyds av att uppgiften att analysera inflationstendenserna kom att läggas på Heinertz, vars kompetens för denna uppgift kanske var en smula tveksam. Vidare blev det Carsten Welinder som den våren tog över den av Sundén tidigare ombesörjda investeringsanalysen. Inför förhandlingarna med Montgomery satte Svennilson efter sitt tillträde som chef upp ett PM för styrelsen angående dennes möjliga arbetsuppgifter. Däri anfördes:

Det föreligger för närvarande som bekant betydande svårigheter att orientera sig rörande utvecklingen på penning- och kapitalmarknaden i dess samband med den statliga finanspolitiken. Bland sådana nu aktuella frågor kunna nämnas följande:

Hur utvecklas den statliga upplåningen? Hur reagerar i samband därmed kapitalmarknaden? Vilket resultat ha förändringarna i skatte-trycket och skatteformerna givit för statskassan? Hur påverka dessa förändringar den enskildes och näringslivets ekonomiska ställning? Hur påverkas dess likviditet och utlåningspolitik visavi näringslivet? Vilket inflytande ha förändringarna i utrikeshandeln på penningmarknaden och bankväsendet? Vilken roll spelar kreditgivningen till utlandet? Hur utvecklas inkomsterna för anställda och företag under inflytande av förändringar i sysselsättningsgraden, skördeutfall och kompensationsavtal? Hur balansera alla dessa faktorer mot den minskade varutillgången? Hur förändras risken för en inflation med monetärt ursprung?

Det skulle utan tvivel vara av största värde för Utredningsinstitutet i dess arbete liksom för dess uppdragsgivande organisationer att fortlöpande hållas orienterade rörande utvecklingen av dessa förhållanden. Dessa översikter skulle ju icke ha karaktären av en anhopning av statistiskt material i stil med vissa bankers månadsrapporter utan borde i möjligaste mån ge en analys och syntes av läget.

Såvitt jag förstår skulle det vara av största värde för näringslivet om professor Montgomery regelbundet, exempelvis månadsvis, kunde lämna en sådan översikt, som i stencilerat skick kunde distribueras till de närmaste intresserade personerna inom näringslivet och då främst presidierna inom Industriförbundet och Arbetsgivareföreningen.

Stockholm den 20 december 1941.

Resultatet av Svernilsons förhandlingar med Montgomery efter sitt inträde som chef för IUI blev en överenskommelse om att Montgomery skulle göra vissa utredningar berörande penning- och finanspolitiken. Men protokollet från ifrågavarande styrelsemöte den 5 februari 1942 belyser hur svårt det var att dra Montgomery till altaret för att viga honom vid en uppgift för institutet.

Vid diskussionen med Montgomery vid detta sammanträde underströk samtliga styrelsens ledamöter vikten av att utvecklingen beträffande penning- och finanspolitiken fortlöpande följdes och uttryckte sin tillfredsställelse med att Montgomery velat ställa sig till förfogande för denna uppgift. Montgomery själv förblev dock reserverad och gav i sitt svar inga löften beträffande vad han skulle åstadkomma. Han framhöll att uppmärksamheten vid penning- och finanspolitikens utveckling och förutsättningar knappast kunde giva material för en regelbunden redovisning av problemställningar på området. Från styrelsens sida vidhölls dock önskemålet att rapporter rörande läget med jämna mellanrum borde avgivas och att därvid huvudvikten skulle fästas vid den rapport som lämnades vid kvartalsskiftet på hösten varje år. Det ansågs för

övrigt såsom mest väsentligt att bevakningen av inträdande förändringar åvilade särskild person. Montgomery utfäste sig därvid att i enlighet med dessa riktlinjer "tills vidare på försök" åtaga sig uppdraget.

Det kom sedan inte mycket från Montgomerys håll. Redan under våren 1942 skulle Svennilson vara på jakt efter ytterligare nationalekonomisk sakkunskap att knyta till institutet. I hans sökande efter en nationalekonomisk kraft som skulle kunna fylla det akuta behov som förelåg vid institutet för såväl investeringsanalysen som för bolagsvinstundersökningen och på det hela taget för hela konjunkturbevakningen kom han genom Lindahls förmedling snart att stanna inför Erik Dahmén. Denne var vid denna tid licentiand i nationalekonomi under Johan Åkerman i Lund och sedan flera år en ledande personlighet i den grupp av yngre ekonomer som Åkerman under 30-talets slut kunnat knyta till sig som docent i detta ämne. Det fanns visserligen inte ännu någon formell nationalekonomisk institution vid Lunds universitet men detta kompensades av en synnerligen livaktig nationalekonomisk studentförening, för vilken Dahmén just vid denna tid var ordförande. Nationalekonomin i Lund hade genom denna förening hållit sig väl framme i ämnets svenska utveckling redan genom Sommarins insatser. Det var bl a genom dennes tillskyndan som den sagda Nationalekonomiska föreningen hade bildats 1920. Genom Sommarin kom särskilt Wicksells anda och tankar att fortsätta att utöva inflytande. Denna nationalekonomiska livaktighet kom sedan att lyftas högst avsevärt när Åkerman 1933 blev docent vid universitetet. När sedan Lindahl 1939 utsågs till Sommarins efterträdare kom Lund plötsligt att för några år bli något av den nationalekonomiska vetenskapens centrum i landet. Ur denna Lundensiska krets av nationalekonomer skulle komma en lång rad av senare prominenta namn i ämnet. Lund blev en viktig rekryteringsbas både för ämnets akademiska vidareutveckling och för den högre nationalekonomiska sakkunskap som behövdes i landets centrala förvaltning.

I denna miljö hade Dahmén, påverkad inte bara av Åkerman utan även av Lindahl, kommit att tillägna sig en nationalekonomisk teorisyn och vision av samhällsutvecklingen som skulle kunna betraktas som en syntes av Stockholmskolan representerad av Lindahl och dess kanske främste svenske kritiker, den inte bara av Wicksell utan även av institutionalisten Veblen påverkade Johan Åkerman. I denna eklektiska absorption av mot varandra stridande synsätt kom den nödvändiga sammansmältningen att möjliggöras inom ramen för den uppläggnings som Schumpeter givit teorin. De olika ingrediensernas sammansmältning gjorde att Dahmén tidigt kommit att intressera sig för

Wienskolans uppläggnig av det konjunkturteoretiska problemet i Wicksells efterföljd och han kom i synnerhet att uppmärksamma Hayeks felinvesteringsteori. Insatt i den Schumpeterianska ramen ledde detta Dahméns tänkande fram till den unikt Dahménska idén om utvecklingsblockens roll för konjunkturförlopp på kort sikt och för långsiktigare tillväxtprocesser. Detta begrepp kom att utgöra ett centralt inslag i den licentiatavhandling Dahmén avlämnade i början av 1942. Det var efter det att Svennilson läst denna licentiatavhandling som han förstod att han funnit sin man.

Att utvecklingsblocksiden alldeles särskilt kom att fångla Svennilson sammanhänge med att Svennilsons eget teoretiska tänkande gått i samma riktning som Dahméns. Med utgångspunkt i Myrdals mikroorienterade försök att utfylla det Casselska systemet med en kapitalteori hade, som vi tidigare redovisat, Svennilson i sin avhandling utvecklat ett utomordentligt intressant grepp på den intertemporala valhandlingsproblematik som företagare står inför när de fattar beslut med långsiktiga konsekvenser.

Han hade anammat den gestaltteoretiska syn som än i dag utgör en grund för psykologisk varseblivningsteori och som i hög grad är fundamental för all nationalekonomisk förväntningsteori och beslutsanalys. Denna syn var i eminent grad förenlig med Dahméns Schumpeterianska konceptualisering av investeringsbeslutens interdependens i av teknologiska och institutionella bindningar sammanhållna dynamiska block i en historisk systemomvandlingsprocess.

Dahméns verksamhet vid institutet inleddes hösten 1942 och han kom under de närmaste åren att i huvudsak ägna sig åt konjunkturbevakning och konjunkturanalyser. Hans uppgifter kom att beröra i stort sett alla moment i denna bevakning, således såväl bolagsvinstanalysen som investeringsundersökningarna. Beträffande de förra tycks Dahméns insatser inte ha sträckt sig nämnvärt bortom vad som genom den tidigare rapporteringen kommit att bli en ganska rutinmässig granskning och rapportering. Denna hade dock efter Svennilsons tillträde vidareutvecklats bl a genom att den bearbetning som ägde rum under 1942 skedde i samarbete med Stockholms Enskilda Bank med bankdirektör Göte Engfors som särskild rådgivare. Däremot blev Dahméns insatser beträffande investeringsanalysen innovativa redan från början. Arbetet igångsattes redan hösten 1942 baserande sig på av Kommerskollegium insamlat material. Resultatet redovisades i Konjunkturinstitutets B-serie i publikationen Inkomstutveckling och köpkraftsöverskott under krigsåren, som utkom i juni

1943. I denna rapport redovisade Dahmén en bild av kapitalbildningen under de gångna krigsåren såväl för hela industrin som för de olika industrigrenarna. Han försökte i denna urskilja och hålla isär verkningarna av avspärrningen från verkningarna av försvarsansträngningen och även få grepp om den del av kapitalbildningen som kunde bindas till långsiktiga förväntningar om t ex en kommande fred. Efterföljande år följdes denna analys upp i en rapport i Konjunkturinstitutets A-serie (Konjunkturläget våren 1944). I denna behandlades den industriella utvecklingen i dess helhet för åren 1940—43. Båda rapporterna strävade efter att få fram en bild av de aktuella tendenserna. Översikten från 1944 är särskilt intressant genom att den kan sägas utgöra en sammanfattning och syntes av de olika bevakningsmomenten i Dahmén's tidigare konjunkturundersökningar rörande krigsperioden. Däri redogjorde han således för utvecklingen av industrins nettovinster och utdelningar för hela krigsperioden sådana de framkommit ur de sk bolagsvinstundersökningarna. Där redogjorde han även för resultatet av en undersökning om kapitalinvesteringarnas finansiering i några större industrigrenar.

Utöver en bild av det aktuella konjunkturläget i olika industrigrupper lämnade Dahmén avslutningsvis även en översikt över möjligheterna till ökad självförsörjning med industrivaror efter kriget genom de kapacitetsökningar kriget skapat. Detta var en del av institutets stort upplagda undersökningar om den ekonomiska "fredsberedskapen" som vi skall beröra närmare längre fram. Av särskilt intresse är den bedömning som Dahmén här gjorde av produktionsläget för de varaktiga konsumtionsvarorna. Av stort intresse är också Dahmén's bedömning av det aktuella "strukturelläget". Här gav han självförsörjningsmöjligheterna beträffande industriella produkter på längre sikt en central roll. Dahmén försökte särskilja en strukturell komponent i bilden från en konjunkturrell. Hans huvudslutsats av denna analys var att kriget lett till en strukturell förskjutning av produktionen i riktning mot ökad självförsörjning men han noterade också att Svennilson tidigare konstaterat att en sådan utvecklingstendens funnits redan före kriget. Att det fanns en långsiktig trend i denna riktning bevisades enligt Dahmén av att självförsörjningstendensen varit särskilt stark för den produktionsutveckling som skett under den allra senaste krigsfasen, då fredsperspektiven kommit att dominera företagarnas framtidsförväntningar. Hela denna utveckling ansåg han skulle leda till en ökning av "det internationella utrymmet" för en självständig svensk ekonomisk expansionspolitik.

Utredningar (Detta avsnitt är utelämnat)

Fredsberedskapsfrågor

I utvecklingen av Dahméns konjunkturanalyser kan man notera hur fredsförväntningarna redan från början kom att spela roll. Detta var naturligtvis ett uttryck för det allmänna ekonomisk-politiska diskussionsläget i landet men det bör också ses mot bakgrund av att IUI i dess helhet efter Svennilsons tillträde greps och kom att domineras av detta perspektiv.

IUIs utredningsverksamhet om industrins fredsproblem är ett av de mest intressanta kapitlen i institutets historia och ger även en nyckel till förståelse för vad Svennilsons tillträde som chef betydde för institutet i dess transformation till ett vetenskapligt forskningsinstitut.

Frågan om hur en kommande fred skulle te sig fanns ständigt i bakgrunden i den ekonomisk-politiska debatten redan från krigets början. Under krigets korta inledningsskede, då det tyska stormanloppet tycktes krossa allt motstånd, hade den som vi sett tidigare för en tid en dagsaktualitet stark nog att driva fram spekulationer även på IUI kring vad det skulle innebära för Sverige att dess näringsliv i framtiden vore, om inte införlivat i, så åtminstone inneslutet i ett tyskt "storrum", "Neuropa". Något egentligt utredningsarbete hann emellertid aldrig komma igång. Krigets fortsatta förlopp kom snart att skapa ett läge som för lång tid gav ringa fingervisning om hur det hela skulle sluta. Den allmänna inställningen under 1941 tycks ha varit att kriget skulle bli långvarigt och att alla spekulationer kring hur ett fredsläge skulle se ut var fåfänga. När Svennilson tillträdde under hösten tycks "the daily business of war" ge mycket litet underlag för någon framförhållning i utredningsarbetet. De tyska offensivernas uppbromsning mot årets slut ändrade inte nämnvärt bedömningsläget. Amerikas aktiva indragande i kriget i december genom japanernas angrepp på den amerikanska marinbasen Pearl Harbour på Hawaii innebar inte någon omedelbar tyngdpunktsförskjutning till förmån för de allierade. Tvärtom kom USAs ansträngningar att bistå mot tyskarna att för en tid försvagas när kriget vidgades från ett i huvudsak europeiskt krig till ett världskrig. När sedan den japanska offensiven bromsades upp i maj 1942 och det omedelbara hotet mot Australien avvärjts hade tyskarna ånyo samlat krafter för en fortsatt offensiv i Europa. Det var inte förrän under hösten 1942 som det

började stå klart att axelmakterna skulle förlora men man kunde inte bedöma hur snart freden skulle komma eller hur ett fredsavtal skulle se ut.

Trots denna osäkerhet kom dock Svennilson redan från början att hålla långsiktsperspektivet för IUIs utredningsverksamhet uppe. Man skulle kanske rent av kunna säga att den fundamentala osäkerheten om hur och när kriget skulle sluta just då tvingade fram ett extraordinärt långt framtidsperspektiv, som handlade om hur verkligt långsiktiga utvecklingsfaktorer som befolkningsutveckling, naturtillgångar, teknisk utveckling skulle komma att determinera svensk industriell utveckling oavsett vilken sida som vann kriget. Detta allmänna förhållningssätt till framtiden utmynnade ett år efter Svennilsons tillträde som chef för IUI i en publikation som kan sägas ha karaktären av programdeklaration. Han publicerade i september 1942 med Erland Waldenström som medförfattare en 68-sidig pamflett med titeln Till frågan om det industriella framåtskridandet i Sverige. Boken var betydelsefull genom att ge den fortsatta svenska näringspolitiska debatten ett strukturrationaliseringsbegrepp som saknas i andra länders näringspolitiska debatter, i synnerhet den anglo-amerikanska. Men dess viktigaste roll blev den styrning den gav åt den aktuella diskussionen. Annonserat som ett diskussionsinlägg kom denna inte bara att initiera den svenska fredsberedskapsdebatten utan också att auktoritativt ge den utgångspunkter och riktlinjer som säkerställde näringslivets problemformuleringsfäste och tankedominans över den fredsplanering som regering och socialdemokrater först ett år senare skulle komma igång med. Boken gav därmed också den svenska bedömningar av den kommande utvecklingen en verklighetsförankring som skulle visa sig mera hållbar än de något ideologiskt uppbyggda utopier som skissades på många andra håll i världen. Genom Svennilsons och Waldenströms pamflett kom den svenska framtidsbedömningen att baseras på ett grepp om långsiktigt strategiska utvecklingsfaktorer som ej hade någon motsvarighet i andra länder. I synnerhet den amerikanska fredsprognosen kom på grund av den amerikanska national-ekonomins snabba "teknifiering" av analysen att bli mycket ytlig. Man drog visserligen historiska paralleller men utan den nödvändiga historiska perspektiviseringen. Genom Svennilsons teoretiska penetreringsskarpsinne och ekonomisk-historiskt förankrade långsichtsbedömning fick den lilla pamfletten en visionär lyftning som gav den genomslagskraft.

Industripolitiken inför freden

Ändock var pamfletten i sitt omedelbara syfte närmast taktiskt-politiskt. Svennilson var mån om att den skulle ligga rätt i det politiska kraftfält som då rådde. Han inhämtade bl a Ivar Andersons bedömning om detta. Denne ansåg att något hinder för publicering ej borde föreligga. Han delade Svennilsons uppfattning att det utåt och särskilt gentemot staten skulle göra ett starkt intryck att industrin genom ett av sina organ hade tagit upp framtidsproblemen och underkastat dem en allvarlig diskussion. Så mycket mindre anledning borde då staten ha att "lägga sin näsa i blöt" när det gällde industrins efterkrigsproblem. I samma syfte inhämtade Svennilson också Gustaf Söderlunds reaktioner innan skriften underställdes institutets styrelse i övrigt.

Broder,

Sänder Dig härmed i korrektur en liten skrift rörande industriens efterkrigsproblem, som jag utarbetat i sommar jämte ingenjör Waldenström, som står för kapitlet om den tekniska forskningen.

Jag har givetvis för avsikt att underställa Institutets styrelse frågan om publiceringen av skriften. Det är emellertid självklart, att jag, respektive Waldenström helt svara för våra synpunkter, vilket skulle markeras i ett särskilt förord, som ännu ej är skrivet. Nu ville jag, innan jag visar skriften för styrelsen i övrigt, först gärna höra Din mening. Jag är medveten om, att sista kapitlet kanske kan väcka anstöt på något håll, men detta bör ju enligt min mening, om det sker i vällovligt syfte, höra till Institutets uppgift.

Vad som i korrektorets sista kapitel kan ha väckt anstöt är inte fullt klart, eftersom korrektoret ej längre funnits tillgängligt för en sådan bedömning. Det kan naturligtvis inte uteslutas att något parti strukits. Kapitlet som skrevs av Waldenström behandlade vad som sedan kom att benämnas struktur-rationaliseringsfrågor. Det kontroversiella kan här ha varit den starka betoning som gavs åt stordriftsfördelarna i industriell produktion. För att få skalvinsterna av "de långa seriernas ekonomi" måste inte bara företagens inre organisation, redovisningssystem, kalkylmetoder etc. effektiviseras. Det krävdes också att branschernas struktur "rationaliserades". Detta innebar att företagen gick in i ett samarbete som inte bara gällde teknisk grundforskning och förhållanden till myndigheter och fackföreningar utan även ett "produktions-samarbete" som innebar konkurrensbegränsning när det gällde produkt-differentiering och andra faktorer som förhindrade serieproduktion. Boken förordade standardisering genom enhetlig utformning av halvfabrikat och

begränsning av antalet typer av färdiga varor. Vidare föreslogs en ökad specialisering av produktionen vid de enskilda driftsenheterna samt en koncentration av produktionen till ett mindre antal driftsenheter.

För att detta betonande av skalfördelarna av stordrift inte skulle bli alltför kontroversiellt hölls dock vissa argument inne. I ett brev till Torsten Hèrnod – chef för SCA och Exportföreningens representant i IUIs styrelse – redogjorde Svennilson efter bokens publicering för de revideringar han gjort i det ursprungliga manuskriptets text som följd av de synpunkter Hèrnod givit honom:

Just därför att jag icke reservationslöst gett stordriften företräde, har jag vid diskussionen av de långa seriernas ekonomi icke tagit hänsyn till utspridningen av fasta kostnader, som ju i hög grad just sammanhänger med övergången till stordrift. För tydlighets skull har jag även i det avsnitt sid. 63 ff. där jag talar om alla de svårigheter, som möta en samverkan av föreslagen art, tillagt en mening på sid. 65 till förmån för de mindre företagen.

Svennilson var som synes angelägen att understryka att utökad stordrift inte nödvändigtvis innebar en utveckling mot storföretag utan att tvärtom de skalvinster som en sådan branschrationalisering skulle kunna ge var förenlig med ett bibehållande av småföretag och att det i själva verket främst var via sådan branschrationalisering som småföretagen skulle kunna hävda sig. Man kom också in på den betydelse som distributionsformerna i en bransch hade för dess företags- och produktstruktur. En samverkan i produktionsfrågor skulle därmed nödvändigtvis även kräva en samverkan när det gällde distribution och försäljning.

Vad som här fördes fram var kartelliseringsidéer av mycket känslig karaktär. Att de då kunde föras fram så öppet berodde naturligtvis delvis på kriget och "Hitlers existens", vilket accentuerade att alla inom de olika industribranscherna satt i samma båt. Det fredsperspektiv som utmålades kom därmed att betona överlevnadsvillkoren. Samarbete framstod som plausibelt inför riskerna att det framtida konkurrensläget annars skulle innebära att branscherna sanerades via marknadsprocessens mera brutala utslagningsmekanismer, vilket också skulle innebära stora risker för statliga ingripanden.

Problemet "stat och näringsliv" fanns således med i det motivkomplex ur vilket författarnas framställning flutit. Denna anknytning till den debatt och de förhandlingar som före krigsutbrottet fördes i dessa frågor hölls dock något

undan i texten. Man hade velat mera direkt rikta industrins uppmärksamhet på vilka åtgärder som kunde komma ifråga. Pamfletten riktade sig så långt främst till näringslivets egna kretsar. Emellertid tog den i övrigt upp frågeställningar av en räckvidd vida utöver de snävare branschperspektiven.

Optimistisk pessimism

Industrins och näringslivets i djupare mening vitala intressen sammanföll i hög grad med hela samhällets. Författarna kom därmed in inte bara på industrins effektivitetsfrågor utan också på jordbrukets, skogsbrukets och alla andra näringars och anlade en helhetssyn på det ekonomiska livets och arbetslivets framtidsutsikter som gav utgångspunkter för alla senare deltagare i debatten.

Bokens centrala budskap inför freden var vad som i den tidigare presentationen av Svennilson och hans forskning benämndes en "på pessimism grundad optimism". I sin analys av utsikterna fann Svennilson inget "gripbart" på vilket ljusa framtidsförväntningar kunde baseras. Själva omställningen från krigs- till fredsekonomi skulle i sig innebära större påfrestningar än den tidigare motsatta omställningen från fredsekonomi till krigsekonomi, eftersom den även skulle kräva en administrativ demobilisering och inväntan av marknadssystemets institutionella respons. Det var självklart en ökad förväntningsosäkerhet när det ekonomiska livets anpassning innefattade institutionella moment jämfört med den anpassning som skedde inom en fast och tidig institutionell ram. Skulle örningen, "det fria näringslivet", verkligen kunna flyga om man puttade den över bokanten? Många "ansvarskännande" tyckte som vi nu efteråt vet, att det nog var bäst att låta den stanna i boet, dvs behålla de regleringar som kriget bragt åstad, ty om den sedan flög så var det ju dessvärre en örn.

Efter "fredschocken" skulle sedan näringslivets anpassning till den långsiktiga utvecklingstrenden enligt Svennilson innebära en anpassning till helt andra förhållanden än de som gällt under mellankrigstiden. Han upprepade här väsentligen den analys av mellankrigstiden han presenterat redan före kriget och som redovisats tidigare. Enligt Svennilson kunde den för Sverige lyckosamma utvecklingen för näringslivet ses som en internationell särutveckling baserad på krafter av engångsnatur, vilka inte längre skulle finnas efter kriget. Den i så måtto förutsebara framtiden såg mycket mörk ut.

Under mellankrigstiden hade just befolkningens åldersstruktur verkat som en viktig stimulans. Efterkrigsperioden skulle i alla dessa avseenden innebära det motsatta. Det var ännu för tidigt att se den ökning i födelsetalet som frammanats av kriget men den skulle naturligtvis ha kunnat avfärdas som temporär och utan nämnvärd betydelse för den demografiska långsikt-utvecklingen, och beträffande den mera omedelbara effekten på efterkrigsläget skulle man naturligtvis ha kunnat anlägga en negativ syn och hävda att det främst innebar en ökning av de produktiva åldrarnas försörjningsbörda.

Till den negativa bilden hörde också utrikeshandeln. Dess framtidsutsikter föreföll i själva verket ännu mörkare än före kriget. Under 30-talet hade svensk export i någon mån gynnats av en undervärderad valuta samtidigt som denna medverkat till en kraftig importsubstitution och stimulans av hemmamarknaden. En sådan situation skulle inte längre vara möjlig.

Den strategiska roll som utrikeshandeln och därmed handelspolitiken skulle komma att spela blev dock något som Svernilson fullt avsiktligt i stort sett måste skjuta i bakgrunden i sin analys "på ett sätt som inte svarar mot dess utomordentligt stora betydelse" (s 10). I det tidigare nämnda brevet till Torsten Hèrnod, där han redogjorde för hur han på flera punkter beaktat kritik han fått av denne, sade han:

Jag inser fuller väl, att export- och valutaproblemen är av mycket stor betydelse. Jag har också understrukt detta i ett nytt stycke på sid. 10 o.f. Det var däremot alldeles omöjligt för mig att närmare analysera denna fråga, vilket jag icke anser kunde göras på mindre utrymme än ett helt kapitel.

Han kunde naturligtvis även ursäkta sig med att ovissheten om krigets utgång och följder framför allt gjorde "ekvationen full av handelspolitiska obekanta". Ändå var hans bedömning inte ett handelspolitiskt minimi- eller noll-alternativ. Han utgick trots allt ifrån att exporten, om dock med stort besvär, skulle kunna återupprättas efter kriget oavsett vilket ekonomiskt "storum" man än skulle hamna i. I brevet till Hèrnod anfördes om detta:

Det är riktigt, att jag inriktat min diskussion på möjligheten av en fortsatt industriell expansion. Jag har ansett det lämpligt inte minst ur handelspolitisk synpunkt att i detta avseende sätta målet högt. Vad som sagts i skriften har ju emellertid i stor utsträckning tillämpning även på ett stillastående näringsliv. Jag har genom tillägg något dämpat det stycke, som behandlar möjligheten att sysselsätta folk med bostadsbyggande under en efterkrigskris.

Bokens lätta stil och pamflettartikelskaraktär visar att den tillkommit ganska hastigt. Den hade uppenbarligen koncipierats vid årets början. Vid styrelsemötet den 24 april 1942 underströks önskvärdheten av att industrimännen kontinuerligt hölles underrättade om institutets verksamhet och HERNOD hade framfört ett förslag om att institutet skulle utge en pamflett med upplysningar om dess arbete. Så småningom skulle institutet bönhöra styrelsen om detta men just då svarade Svennilson bara att man hade planer på en broschyr med arbetsrubriken "Effektivisering i samverkan". Detta måste naturligtvis ha varit "strukturrationaliseringsdelen" av den bok vi nu diskuterar. I det tidigare berörda brevet till Söderlund säger Svennilson sedan att skriften författats under sommaren. Det gör naturligtvis att man undrar över att Svennilson, även om han tidigare genomfört utförliga analyser av den långsiktiga utvecklingen under sin tid vid Konjunkturinstitutet, så snabbt hade kunnat utveckla en så pass genomtänkt framtidsbild som den han redovisade i boken. Det förklaras emellertid av att Svennilson som redovisats tidigare redan före kriget kunnat konstatera de väsentliga delarna av den framtida trend han redovisade i september 1942. Och i den första rapport han skrev som IUI-chef hösten 1941 gör han en fredsframåtblick och bedömning av det långsiktiga läget som inte innebar någon brytning med den bedömning han gav 1939. Denna koppling framåt till analysen presenterad 1942 är således säkerställd. Särskilt intressant i den rapport han lämnade hösten 1941 är emellertid hans förmodan att en möjlig kommande fred skulle bli en väpnad fred och att ekonomiskt sett krigsläget skulle fortsätta.

Vi är därmed i stånd att ge ett svar på frågan vad det var i det svenska fredsperspektivet 1942 som föranledde en viss optimism hos honom. Bakom det paradoxala uttalandet om att det var "en på pessimism grundad optimism" kan vi nu ta fram att det handlade om Svennilsons speciella analytiska grepp, nämligen om ett samband mellan kort och lång sikt i utvecklingsprocessen. Det var fråga om den interdependens som i ett visst läge kan råda mellan kortsiktsförväntningar och långsiktsförväntningar. En kortsiktig pessimism kunde enligt Svennilsons synsätt, för vilket vi redogjort tidigare, vara resultatet av en långsiktig optimism och vice versa. Långsiktsförväntningar av negativ typ kunde frigöra kortsiktiga bindningar och skapa en ny mera realistisk attityd och beslutsamhet att ta tag i svårigheterna.

Förhoppningen hos Svennilson att utvecklingen för Sveriges del efter fredens inträde skulle kunna bli gynnsam vilade således på att själva

svårigheterna skulle väcka de initiativ och handlingar som primärt skulle sätta en expansiv process igång. Denna skulle sedan bäras av ett eget endogent moment som skulle kunna vara av samma typ som den standardhöjning som gav utvecklingen under 30-talsexansionen dess dynamiska momentum.

Men Svennilson räknade förvisso inte med en sådan positiv utveckling som något som med nödvändighet eller mekaniskt skulle komma. I sin bedömning av den svenska mellankrigsutvecklingen kom han vid upprepade tillfällen att betona att den i hög grad måste anses ha varit resultat av ren tur.

Man måste sålunda konstatera, att den rad av exceptionellt gynnsamma yttre förutsättningar, som befrämjade den svenska industriens utveckling mellan de båda världskrigen, i stor utsträckning voro av engångsnatur. Det torde i själva verket ej vara någon överdrift att säga, att den svenska industrien under denna period i mångt och mycket gynnades av en god portion tur.

Rent principiellt var den tekniska utvecklingen enligt Svennilson ofta något som på företagsnivå inte kunde förutses och som därför alltid mer eller mindre kom som en överraskning. När man därför i ett givet läge skulle bedöma utvecklingsbetingelserna baserat på vad företagarna själva ansåg vara gripbara och förutsägbara faktorer, kom man gärna lätt till en alltför pessimistisk syn. I efterhand hade utvecklingen på aggregerad nivå vanligen gått bättre än man väntat sig. Men detta var ett samlat resultat av att vissa företag eller vissa branscher gått framåt genom ny teknologi. Samtidigt med att vissa verksamheter på detta vis var expanderande var andra stagnerande eller rentav i vikande faser. Just genom att den tekniska utvecklingen alltid ägde rum endast på vissa punkter i systemet föredrog Svennilson generellt att alltid diskutera utvecklingsmöjligheterna under den förutsättningen att några mera revolutionerande tekniska framsteg inte skulle ske. Detta synsätt hade kommit till uttryck i hans analyser redan före kriget men fick sin mest tydliga formulering i pamfletten från 1942.

I sin överföring av detta synsätt på den kommande utvecklingen efter freden formulerade Svennilson sig på följande sofistikerade vis:

Mot denna dystra belysning av efterkrigstidens industriella förutsättningar kan nu invändas, att de tekniska och kommersiella händelser, som tid efter annan möjliggöra en nydanande utveckling av industrien, i regel komma som överraskningar. Det var sålunda under föregående världskrig givetvis icke möjligt att förutse de händelser, som möjliggjorde den snabba expansionen under mellankrigsperioden.

En sådan parallell utgör måhända ett nyttigt korrektiv mot en alltför pessimistisk syn på framtiden. Man bör givetvis icke bortse från möjligheten, att vi även efter kriget kunna följas av tur i form av överraskande tekniska framsteg eller oväntade marknadsförbättringar. Men just den omständigheten, att framåtskridandet efter kriget i hög grad måste byggas på nya faktorer, gör det sannolikt, att industrien då kommer att ställas inför svåra anpassningsproblem. När vissa av de krafter, som tidigare burit upp utvecklingen, icke längre kunna påräknas, synes det också motiverat att, trots uppgiftens svårighet, se sig om efter nya utvecklingsmöjligheter och fråga sig, vad som kan göras för att förverkliga dem.

Det synes vara angeläget, att man vid en diskussion av dessa problem icke ställer frågan så: Hur skall den svenska industrien kunna försvara sina nuvarande positioner? Stillastående medför på det industriella området risk för tillbakagång i effektivitet och i konkurrensförmåga. Ur denna synpunkt är en fortsatt industriell expansion önskvärd.

Citatet behöver kanske ingen längre uttolkning. Utvecklingen efter första världskriget var i själva verket bara ett av många exempel på att det som regel alltid sett dystrare ut ex ante än vad utfallet blivit ex post. Svennilson antydde därför men varnade också för att vetenskapen om denna systematiska ex ante underskattning om utvecklingsmöjligheterna skulle kunna tjänstgöra som ett korrektiv mot alltför pessimistiska prognoser och således även när det gällde att förutse efterkrigsutvecklingen. Men även denna eftergift till rätten att vara optimistisk satt trångt. Själva det faktum att man räknade med turen innebär inte att det tursamma utfallet i sig skulle vara mera väntat. I samma mån som en tursam utveckling var överraskande var den som undfick densamma oförberedd och att ta tillvara det uppkomna läget. Turen innebar därmed ej alltid en lätt anpassningsuppgift. Han ansåg därför att det skulle vara rationellt om man inom svensk industri strävade efter att skapa

förutsättningar, som skola möjliggöra för industrin att på bästa sätt utnyttja gynnsamma tekniska och kommersiella händelser om och när sådana inställa sig och att i motsatt fall på bästa sätt bemästra en svår situation.

Det var denna flexibilitet, "skickligheten i att ha tur", som skulle kunna utvecklas som ett led i den branschrationalisering och andra former av samarbete som var hans och Waldenströms huvudbudskap. Man skulle väl kunna säga att det var denna förmåga som gradvis kom att förbättras efter det andra världskriget och blivit ett systematiskt inslag i, om inte branscherna så i varje fall i, de stora företag som visat sig kunna överleva. Att denna förmåga att utnyttja turen skulle kräva en fortlöpande allokering av resurser till upprätthållande av sådan "turberedskap" eller skicklighet i att ha tur var

Svennilson naturligtvis medveten om. Det var just sådan typ av grundforskning och tekniskt samarbete branscherna lättast skulle kunna ordna för sina företag och är väl just den strategi som dominerat den svenska "small open economy"industrin.

IV EPILOG

IUIs verksamhet tog sin början i februari 1939. Institutet fick sina lokaler i en av våningarna ovanför gatuplanet vid Malmtorgsgatan 8, i Industriförbundets dåvarande hus vid Brunkebergs torg. Olika filialverksamheter förekom tidvis vid andra lokaler i innerstan, men Malmtorgsgatan kom att förbli institutets fasta punkt ända fram till 60-talets början, då man tillsammans med Industriförbundet flyttade in i det nuvarande Industrihuset på Östermalm, dit man efter en lång uteliggjarperiod på Grevgatan i dag blivit återbördad. I lokalerna vid Malmtorgsgatan inhystes vid starten, utöver de tre tjänstemännen Anderson, Sundén och Iveroth, givetvis även skriv- och kontorspersonal, om vilka vi dock inte har någon nämnvärd information. Några matriklar har inte återfunnits i det bevarade arkivmaterialet. Det kan dock till en början inte ha varit mer än en, högst två kvinnor, som stod för själva kontorsarbetet. Ett tidigt namn var fröken H. Berg, som var stenograf och ombesörjde utskriften av brev m m. Hennes anställning går, av korrespondensen att döma, tillbaka åtminstone till maj 1939. Troligen var hon med redan vid institutets start. (Vid arbetstoppar tycks möjligheten att anlita skrivbyråer ha kunnat utnyttjas.)

Forskarstabens storlek förblev länge modest. Vid slutet av 1939 hade ytterligare två forskare anställts, civilekonomen Rolf von Euler och Dr.Phil. Eric Heinertz. Denna fasta stab kom sedan inte att växa ytterligare förrän efter Svennilsons tillträde som chef.

Medan Heinertz under ett antal år fram till Svennilsons period kom att bli en ganska produktiv rapportör om den internationella utvecklingen och även bidra till institutets utredningsverksamhet på andra ämnesområden, kom von Eulers insatser att bli mera blygsamma, beroende på återkommande halvårsvisa militärtjänstgöringar. Sålunda fick han redan strax efter den tyska ockupationen av Danmark och Norge i april 1940 avbryta sin nya anställning för sin första inryckning. På grund av von Eulers återkommande frånvaro men även andras fann man det nödvändigt att anställa vikarier för längre eller kortare

perioder. Så t ex arbetade handelsminister Domös dotter en kort tid vid IUI. Troligen var det också som vikarie institutets senare kamrer Hans Rosell våren 1941 kom att knytas till institutet, kanske främst för att ombesörja de närmast administrativa och statistiska uppgifter som blivit von Eulers.

På grund av institutets litenhet kom medarbetarnas återkommande "frånvaro" att bromsa dess utveckling som institution i organisk mening. Till detta bidrog också att många av uppgifterna kom att läggas ut på utredare med annan institutionstillhörighet. De vetenskapligt skolade utredningsmän som anlätades satt i allmänhet kvar på sina akademiska institutioner när de fullgjorde IUI-uppdrag och samma sak gällde annan utredarpersonal från näringslivet och dess organisationer.

Den blygsamma "organiska" utveckling som trots detta ändock kom till stånd kom därmed att i viss mån knytas till stabens kontorssida. Beträffande utvecklingen på kontorspersonalsidan finns dock ingen arkivinformation förrän år 1940. Då föreligger uppgift om att stenografen fröken H. Berg slutade sin anställning den 30 juni, varefter en fru Ester Wennerholm i stället anställdes den 1 september för samma uppgift. Senare samma höst anställdes en ytterligare stenograf, fru Ida Malm. Den senare stannade bara till sommaren året därpå och fick som sin efterföljare en fröken B. Erics.

På stenograftjänster liksom på de flesta andra uppgifter på kontorssidan förefaller personalomsättningen således ha varit hög. Fru Wennerholm blev dock ett undantag. Hon kom att förbli institutet troget i 25 år och slutade inte förrän 1965. Med anställningstid och ålder nådde hon till slut en särställning på institutet, men avgörande var dock hennes skicklighet, samt hennes auktoritativa och vinnande sätt. Redan tidigt under Svennilsons tid blev hon dennes personliga sekreterare, vilket var en viktig förtroendeposition på institutet.

Med tanke på institutets litenhet under de första åren kan även dess styrelse sägas ha varit en "organisk" institutionsfaktor i betydligt högre grad än vad den senare kom att vara. Den styrelse som 1939 utkristalliserades ur institutets utdragna konstitueringsprocess kom att bestå av sju personer. De två moderorganisationerna utsåg tre var. Dessutom tillkom institutets chef som en sjunde medlem, tillika under de första åren även protokollsförare. Styrelsens ordförande blev Sigfrid Edström, vilken som Arbetsgivareföreningens representant höll denna post till våren 1943. För Arbetsgivareföreningen satt dessutom dennas verkställande direktör, Gustaf Söderlund, samt Jernkontorets

chef Wiking Johnsson. När Söderlund efter något år tillträdde en ny post som chef för den statliga Industrikommissionen ersattes han i styrelsen av sin efterföljare på Arbetsgivareföreningens chefsstol, Fritiof Söderbäck. Industriförbundets representation i styrelsen bestod av dess verkställande direktör, handelsrådet Vilhem Lundvik, som satt tills han 1941 blev landshövding i Älvsborgs län. Han efterträddes av Gustav(f) Zettergren som då flyttades upp som chef för Industriförbundet. I IUIs styrelse satt även ordföranden i Industriförbundet, men på denna post blev det alltid snabba ombyten, därför att ordförandeskapet i Industriförbundet bara kunde innehas under en tvåårsperiod. Vid IUIs start var Wilhelm Ekman ordförande, men han efterträddes därpå av bruksdisponent K.F. Göranson från Sandviken. Som tredje representant för Industriförbundet tillkom fr o m 1940 SKF-chefen Uno Forsberg. Denne avled dock året därefter och till hans efterträdare utsågs Cementachefen Ernst Wehtje.

Trots de komplikationer som skapades av FUIFs existens, vilken under en fas tycktes hota IUIs tillkomst, får Edström betraktas som den drivande kraften bakom IUIs tillblivelse. Emellertid kan han, som framgått av redovisningen i prologen, ingalunda anses ha helt dominerat denna process. Själva förslaget väcktes formellt av Söderlund och dennes inflytande kom sedan att påverka institutet på ett avgörande sätt, liksom även Lundvik. Lundviks inflytande under tillblivelseprocessen återspeglar det under institutets senare historia erkända faktum att det alltid kommit att ligga närmare Industriförbundet än Arbetsgivareföreningen, inte bara fysiskt-geografiskt utan också personligt-ideellt.

De två principalernas aktiva roller kom särskilt klart till synes vid chefstillsättningen. Efter det att institutets verksamhet hade kommit igång ändrades denna inflytandestruktur ganska litet. Den kanske mest märkbara förändringen kom först när Söderlund och sedan Lundvik avgick ur styrelsen och lämnade Edström kvar med ett antal nya medlemmar. Detta innebar naturligtvis att Edströms position stärktes. Så länge Edström satt kvar kom Söderlunds bortfall knappast att försvaga Arbetsgivareföreningens inflytande över verksamheten.

Överhuvudtaget var de år som studerats i denna studie en period då institutets självständighet kan anses ha varit ganska obetydlig. Som också angivits i de konstituerande dokumenten skulle IUI arbeta i nära samarbete med moderorganisationerna och så blev alltså fallet. Som visats kom institutet

under en period närmast att fungera som dessas sekretariat i de viktiga politiska förhandlingar som fördes med regeringen inför krigshotet och sedan i samband med dessas många uppgifter med anledning av krigsutbrottet. Senare kom IUI att få ytterligare stora arbetsbördor av icke-utredningskaraktär när moderorganisationerna lassade över vissa "kansliuppgifter" på institutet. Som visats kom utredningsverksamheten också alltmer i kläm på grund av en växande upplysningsfunktion. Denna utveckling kan givetvis till en del ses som en konsekvens av en stark styrelse ledd av en dynamisk och viljestark person mot vilken mindre auktoritativa IUI-chefer troligen hade en viss svårighet att hävda sig.

Men naturligtvis var utvecklingen också ett uttryck för krigslägets krav och behov. Om man ser på utvecklingen i detta perspektiv är det snarast förvånande att utredningsverksamheten kunde hävda sin plats så väl som den gjorde. När Svennilson tog över fanns det trots allt en levande och vital utredningsverksamhet i gång, sannolikt med styrelsens goda minne. Edström själv får anses ha varit aktiv tillskyndare till en del av denna. Hans vilja att måna om institutets utveckling har bekräftats av Axel Iveroth som något decennium senare, harangerande Svennilson, när denne fyllde 50, skrev:

Det var roligt att vara med om uppbyggnaden av Institutet. Många vet väl vilken roll Sigfrid Edström spelade för Institutets tillkomst, men jag tror knappast att alla har klart för sig, vilken aktiv kraft han var i arbetet att befästa dess ställning. Minns Du ASEA:s kontor på Klarabergsgatan, där han med oss före budgetsammanträdena gick igenom anslagskraven och hjälpte oss att räkna upp dem ordentligt med motiveringen att "kommer vi väl upp så är det inte så lätt att komma ner igen". Förståelsen för behovet av medel för ekonomisk forskning och "teoretiker" har aldrig varit särskilt utbredd på företagarsidan. Sigfrid Edström insåg forskningens samhällliga betydelse. Dessutom förstod han att man inte kan använda sig av samma metoder för resultatvärdering i organisations- och forskningsarbete som i ett företag som tillverkar motorer eller konservburkar.

För att ytterligare understryka Edströms betydelse och samtidigt ge en lämpligt avrundad avslutning av denna studie återges i det följande det tal som Edströms efterträdare på ordförandeposten höll till Edström vid det styrelsemöte i maj 1943 då chefsskiftet ägde rum.

Direktör Ernst Wehtje:

Det brukar sägas om människan, när hon blir äldre, att hon når de aftonens svala höjder, från vilka jorden kan överblickas. I bokstavlig mening har Sigfrid Edström länge befunnit sig på denna utsiktspunkt, men inte i aftonens svalka utan i det sjudande livets, närings- och samhällslivets mittpunkt.

Det är som om allt vad Du utträttat endast har ökat Din kraft att göra mera. Längre ha vi också ägt förmånen och glädjen, att Du ägnat Ditt intresse åt ledningen av Industriens Utredningsinstitut, som Du för mer än sju år sedan tog initiativet till. Nu söker Du en välförtjänt vila och Du lämnar därför denna uppgift i andra händer.

År 1936 ansåg Du – jag citerar Dina egna ord – att vad som hittills saknats på industriellt håll var ett mera fast grepp om det industriella produktionslivets samhälleliga och socialpolitiska sidor, en på egna utredningar och erfarenheter grundad åsiktsbildning om hur utvecklingen bör dirigeras samt en positiv vilja att på egen hand genomföra de reformer, som betingas av tidens krav och som förr eller senare bli nödvändiga. I dag säger den svenska arbetarrörelsens huvudtidskrift med adress till Amerika: "För världens framtid vore det kanske bättre, om U.S.A. hade företagare med svensk företagarinstit, social anpassningsförmåga och framtidsblick". Vi veta alla, att vi leva i en brytningstid även för den fria företagsamheten och att starka krafter stå den emot. Men otvivelaktigt har under senare år en omsvängning i den allmänna synen på företagsamheten och dess problem ägt rum, och jag vet ingen, som med personliga insatser i så hög grad medverkat till detta som Sigfrid Edström. Kämpar man för en sak, så bestå alltid de starkaste argumenten i att praktiskt handla som man lär. Din gärning som industriman är helt ett bevis för den fria industriella företagsamhetens ekonomiska och tekniska funktionsduglighet, men den är också ett starkt uttryck för den förnyelse av den sociala ansvarskänslan, som svensk industri sedan länge visat prov på. Om vi äro ense om målet, ett högre välstånd för vårt folk, är det kanske den betydelsefullaste insatsen för ett fritt näringsliv, att företagen förverkliga de sociala reformkraven från egen utgångspunkt. Socialstaden Västerås är ett föredöme i denna strävan. Från Din verksamhet som praktisk företagare går en rak linje till det initiativ, som är ursprunget till Industriens Utredningsinstitut. Visserligen vill Du ge Per Albin Hanson en del av äran för dess tillkomst – i vilken mån han tjänstgjort såsom utlösningsfaktor för Dina idéer, blir väl svårt att konstatera, men vi veta, att båda herrarna äro kända som goda taktiker.

Det har varit vägledande för institutets senare verksamhet att det grundades i förvisning om att man inte kommer långt enbart med tillhyggen. Industrien är institutets uppdragsgivare, men institutet skall vara en obunden vetenskaplig forskningsinstitution. Såsom storföretagare med vana att ta och fördela ansvar har Du i Ditt ledarskap för institutet skapat bestående trygghet för att denna princip skall uprätthållas.

Det har också under uppbyggnadsperioden varit av oskattbart värde för institutet att lita till det förtroende som Ditt namn har i industri-kretsar. Institutet har i flera fall kynnat yvas över en sensationellt hög svarsprocent på sina rundfrågor till företagen – det är tydligt, att inte bara Din bjudande stämma i styrelsen utan även Din manande underskrift på frågeformulären uppfordrat till svarsresultatet och till själva svaret.

Den metod för gemensam utredning och diskussion i fråga om industriens utvecklingsproblem, som här har skapats, är en insats av förblivande värde för det industriella näringslivets och samhällets utveckling. Vi äro förvissade om att den fria industriella företagsamheten är den viktigaste hävstången för ökat välstånd, men vi äro också eniga i uppfattningen, att samverkan emellan fria företag kan ge väsentliga nya impulser till stegrad effektivt i produktionen. Vi ha också en klar insikt om att företagen, enskilt och i samarbete, kunna ge positiva bidrag till att organisera det sociala välstånd, för vilket de själva skapa förutsättningar. Industriens ekonomiska forskning öppnar perspektiv icke endast mot ytterligare samverkan inom industrien för att lösa dess produktionsuppgifter, utan också för att samla industrien till insats i samverkan med det politiska i samhället, med staten.

I den fasta övertygelsen att Du genom den fond för forskningsverksamhet, som Industriens Utredningsinstitut utgör, skapat en betydelsefull grundvall för fortsatt industriellt och socialt framåtskridande, tacka vi Dig i dag för Dina insatser för svensk industri, och som ett uttryckligt bevis för vår tacksamhet och som ett minne från den tid, Du lett institutets öden, ber jag få överlämna ett i praktband inbundet första exemplar av den verksamhetsberättelse som Industriens Utredningsinstitut för helt kort tid sedan utgivit och som tillägnats initiativtagaren till utredningsinstitutet och den förste ordföranden i institutets styrelse, han som under åren 1939—1943 lett institutets öden. Jag ber att få framföra vårt hjärtliga tack för Dina insatser här.

APPENDIX C

Söderlunds "Riktlinjer"

Genom organisationer av skilda slag söker näringslivet hävda sina intressen såväl i förhållande till andra intressegrupper som i förhållande till statsmakten. I allt dylikt arbete gäller det att skaffa övertygande argument. De olika näringsorganisationerna hava följaktligen i olika ämnen fått verkställa utredningar och därpå grunda en argumentation till förmån för näringslivets intressen, var organisation inom sitt verksamhetsområde. Materialet har begagnats vid förhandlingar med andra intressegrupper, vare sig enskilda eller offentliga, i skriftliga framställningar och yttranden, vid deltagande i kommittéer och utredningar, genom upplysnings- och propagandaverksamhet.

I. Utvecklingen efter kriget har medfört en allmän benägenhet inom snart sagt alla länder att låta politik och statsmakt gripa allt djupare in i det privata näringslivets organisation och verksamhet i syfte att fördela dess ekonomiska resultat i andra och jämnare proportioner än som skulle bliva följden under ett system av full ??????. Syftet anges tillika vara att göra näringslivet mera effektivt och anpassningsdugligt. Politiska och statliga organ hava på detta sätt mer och mer kommit att syssla med näringslivets problem, icke blott yrkesvis och ämnesvis utan jämväl ur principiell och allmän synpunkt (planhushållning). Överallt gör sig en tendens gällande att reglera och dirigera, subventionera och beskatta, förhindra och påbjuda, allt eftersom staten anser ett "allmänt" eller "samhälleligt" intresse fordra det. På så sätt har det dominerande problemet kommit att bli näringslivets förhållande till staten.

Till detta allmänna problem hava näringslivets organisationer gång på gång haft att taga ställning i sammanhang med de särskilda frågor, som kommit under deras behandling. Främst gäller detta de större organisationerna, Svenska Arbetsgivareföreningen, Sveriges Industriförbund och Sveriges Allmänna Exportförening. Men även andra arbetsgivareorganisationer, branschsammanlutningar och yrkesföreningar hava kommit i beröring med problemet. Det har i alla sådana fall gällt att söka ernå ett i huvudsak enhetligt uppträdande och en principiellt lika bevisföring. Även om ett samarbete i sådant inte under de senaste åren regelmässigt förekommit mellan de större organisationerna, så framstår det likvisst som ett behov att få till stånd, åtminstone för industrin, ett gemensamt utredningsorgan med uppgift att undersöka de större frågorna ur alla synpunkter och på sådana undersökningar grunda en argumentation, som kan vara representativ för näringslivet som helhet. Den för Svenska Arbetsgivareföreningen och Sveriges Industriförbund gemensamt beslutade utredningsbyrån är avsedd att bli ett sådant organ.

II. När det gäller att närmare bestämma det nya utredningsorganets uppgifter (och personal), bör följande beaktas.

Organets egentliga uppgift skall enligt det föregående vara att verkställa utredningar av viktigare näringspolitiska frågor och på sådana utredningar uppbygga en så övertygande argumentation som möjligt. Lämpligen kunna vissa sådana utredningar bedrivas på ett tidigt stadium, så att vid en viss frågas aktualisering underlag redan finnes för en samlad ståndpunkt från näringslivets sida. Därefter må det ankomma på Arbetsgivareföreningen respektive Industriförbundet, eventuellt även näringslivet i övrigt, att för sina behov och syften nyttiggöra utredningsresultaten.

Att grundliga utredningar och övertygande argumentering äro behöfliga för tillvaratagande av industrins intressen i förhållande till statsmakten är beroende på att industrin icke besitter någon politisk makt av betydelse. De, som äga den avgörande politiska makten i ett samhälle som vårt, äro de många individerna, särskilt de stora organiserade yrkes- eller intressegrupperna, vilka kunna samla en säker majoritet av röster vid de politiska valen. Även majoriteten behöver visserligen i ett demokratiskt samhälle underlag och argument för sina ståndpunkter, men i sista hand kunna brister härvidlag alltid ersättas av maktbefogenheter. Och ju större eller säkrare majoriteten är, desto mera brukar ett sådant utbyte av sakliga argument mot diktatoriskt handlande bli följden. Desto bättre utredningar och argument behöver då minoriteten i syfte att kunna på intellektuell väg övertyga de makthavande. Desto effektivare apparat för argumenteringens utförande genom upplysning och propaganda behöver den också.

Arbetsgivareföreningen och Industriförbundet hava båda under de sista två decennierna bedrivit viss upplysningsverksamhet och propaganda på det industriella och allmänt ekonomiska området. Men det brister otvivelaktigt härvidlag. Den pressverksamhet, som Arbetsgivareföreningen bekostar, har visserligen en utmärkt representant i Industria, men i övrigt är det klen beställt. Den stora allmänheten måste nås genom dagspressen, eventuellt genom broschyrer, böcker och föredrag. Ekonomisk upplysning och propaganda i dagspressen förekommer, men den är torftig och behöver utan tvivel förbättras. Inom såväl Arbetsgivareföreningen som Industriförbundet har frågan härom länge varit under övervägande. Spörsmålet är nu, huruvida dessa uppgifter lämpligen böra åläggas den nya utredningsbyrån eller bibehållas inom huvudorganisationerna.

Ytterst beror spörsmålets besvarande på hur upplysningen och propagandan böra vara beskaffade. Att byrån bör kunna verka för spridning på olika sätt av sina utredningsresultat samt göra propaganda för sina slutsatser och åsikter är fullt naturligt; dess åtgärder härvidlag stå ju i sista hand under kontroll av principalerna. Man kan tänka sig olika vägar för en sådan åsikts-spridning: dagspressen, broschyrer, föredrag och offentliga diskussioner. Därvid måste man utan någon på förhand given, stel regel kunna begagna olika medel och fördela uppgifterna på lämpliga personer. Huruvida byrån också bör sköta en fortlöpande ekonomisk upplysningsverksamhet i dagspressen, är mera tveksamt med hänsyn till byråns huvuduppgift, men det synes icke finnas något principiellt hinder att så sker.

I den hittillsvarande pressverksamheten har emellertid också ingått propaganda av mera allmänt politisk (partipolitisk) art. Utgångspunkten har därvid varit kommunismens bekämpande, men härifrån har verksamheten med tiden övergått till att bli en propaganda för "borgerlig" åskådning gent emot socialistisk, varvid dagsaktuella politiska frågor och händelser tagits under behandling. Den politiska propagandan har stått på ett skäligen lågt plan, men den har det oaktat fått en alltjämt ökad spridning i landsortspressen. Vad den gjort för nytta är svårt att säga. Möjligen har den här och var medverkat till att kvarhålla väljare inom politiskt borgerliga partier, kanske också till att värva en eller annan proselyt. Så till vida har den varit ett led i det partipolitiska arbetet. En dylik verksamhet är uppenbarligen nödvändig för de politiska partierna, som måste kämpa för att bevara och stärka sitt inflytande över valmännen och om möjligt erövra den politiska makten. Men den är av ett annat slag än den sakliga upplysningsverksamhet och objektivt argumenterande propaganda, som en ohjälplig minoritet måste begagna sig av för att hos de

makthavande få gehör för sina synpunkter. Om industrin lägger sig till med partipolitisk propaganda, som icke kan undgå att här och var bliva inobjektiv, förespeglande, hållningslös och bedräglig, så riskerar den att förlora även det inflytande, som objektiv bevisföring dock alltid besitter i ett demokratiskt samhälle. Den nya utredningsbyrån bör icke taga på sig en sådan risk. Vilja företagarna stödja partipolitisk verksamhet och propaganda, må de göra det i andra former och lämna åt de partipolitiska organisationerna att bedriva arbetet.

Här går alltså enligt min mening gränsen för den nya byråns verksamhet. Detta bör klargöras för byråns blivande chef, och det bör ankomma på byråns styrelse att vaka över att verksamheten icke flyter ut på områden, som tillkomma de partipolitiska instanserna. Att riktpunkten bör vara industrins intressen, så som företagarna i stort se dem, är en given sak, men argumentationen måste vara saklig och dess underlag pålitligt, om det avsedda inflytandet skall kunna tillkomma utredningsbyrån. Den måste ha frihet att hävda sina utredningsresultat och sina åsikter, hur de än korrespondera med de politiska partiernas ståndpunkter.

Stockholm i januari 1938.

Gustaf Söderlund.